

บาลีไวยากรณ์

อักษรวิธี วจีวิภาค และวากยสัมพันธ์

สำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม

จัดพิมพ์

บาลีไวยากรณ์ : อักษรวิธี วจีวิภาค และวากยสัมพันธ์

ISBN 978-616-445-129-2

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : สิงหาคม ๒๕๖๐

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ผู้จัดพิมพ์ : สำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ

ที่ปรึกษา : **พระเทพเมธี** (สมเกียรติ โกวิท ป.ธ. ๙)

รักษาการแทนเจ้าสำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม

พระศรีสุทธิเวที (ขวัญ ภิรมโน ป.ธ. ๙)

ผู้ช่วยเจ้าสำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม

พระมหาบุญรุ่ง สิริโชติ ป.ธ. ๙

อาจารย์ใหญ่แผนกบาลี สำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม

ผู้เรียบเรียง : พระมหานพพร อริยธำณ ป.ธ. ๙

ผู้ออกแบบปก : พระมหาฉลา ฉนทชาโต ป.ธ. ๖

พิสูจน์อักษร : พระมหาเอกภพ ชยาภินนโท ป.ธ. ๖

ที่พิมพ์ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด

๕/๕ ถ. เทศบาลรังสฤษดิ์เหนือ แขวงลาดยาว

เขตจตุจักร กทม. ๑๐๙๐๐ โทร. ๐ ๒๙๕๓ ๙๖๐๐

อนุโมทนาภคา

สำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม ได้เปิดทำการเรียนการสอน พระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลี มาเป็นเวลายาวนาน โดยได้รับ อนุมัติให้จัดตั้งเป็นสำนักเรียน เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๙ ในสมัยของ พระเดชพระคุณ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (นาค สุมนนาโค) เจ้าอาวาสรูปที่ ๑๐ และได้จัดการเรียนการสอนมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน

เฉพาะแผนกบาลีได้จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นประโยค ๑-๒ ถึง ชั้นประโยค ป.ธ. ๗ ส่วนชั้นประโยค ป.ธ. ๘-๙ ได้สนับสนุนให้ไปศึกษาใน สำนักเรียนส่วนกลาง

วัตถุประสงค์ในการจัดการเรียนการสอนของสำนักเรียนวัดอรุณ- ราชวราราม มี ๖ ประการ คือ (๑) เพื่อรักษาหลักพระธรรมวินัยของ พระพุทธศาสนา (๒) เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา (๓) เพื่อใช้ใน กิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนา (๔) เพื่อสร้างศาสนทายาทสืบอายุ พระพุทธศาสนา (๕) เพื่อใช้พัฒนาชาติบ้านเมืองด้วยคุณธรรมของ พระศาสนา และ (๖) เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม

อนึ่ง การจัดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีนี้ จะสัมฤทธิ์ผลได้ ต้องอาศัยเหตุปัจจัยหลายประการ ทั้งผู้บริหาร ครูสอน นักเรียน กระบวนการจัดการเรียนการสอน รวมถึงอุปกรณ์และสื่อการเรียน การสอน โดยเฉพาะส่วนที่สำคัญของการจัดการศึกษาแผนกบาลีนี้ ขึ้นอยู่ที่ ความเสียสละ ความทุ่มเท ความตั้งใจ ของทุกๆ ฝ่าย หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ พร้อม ก็จะเป็นเหตุให้การบริหารสำนักเรียนไม่ประสบผลสำเร็จ

ขออนุโมทนาแก่ท่านพระมหานพพร อริยญาณ ป.ธ. ๙ ครูสอน
พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม ที่ได้มีวิริยะ
อุตสาหะอย่างแรงกล้า ในการรวบรวมเรียบเรียงหนังสือบาลีไวยากรณ์
ไว้ประจำสำนักเรียนและเผยแพร่สู่สำนักเรียนอื่นๆ ทั้งสิ้นชมณฑล

พร้อมทั้งขออนุโมทนาบุญแก่ คุณถิรเจตต์ สายสนั่น ณ ออยุธยา
ที่มีกุศลศรัทธาถวายปัจจัยในการจัดพิมพ์หนังสือบาลีไวยากรณ์ในครั้งนี้
ขอความเจริญในธรรมจงมีแก่ทุกๆ ท่าน ตลอดกาลนานเป็นนิตย์เทอญ.

พระเทพเมธี

(สมเกียรติ โกวิท ป.ธ. ๙)

เจ้าคณะภาค ๙ และรักษาการแทน

เจ้าสำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม

๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๐

สัมปสาทนียกถา

การศึกษาภาษาบาลี ถือเป็นการศึกษาที่สำคัญของคณะสงฆ์ และถือเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นการศึกษาถึงภาษาที่จารึกหลักคำสอนโดยตรง ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เป็นต้น

บุคลากรของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระภิกษุสามเณร จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจในภาษาบาลีเป็นอย่างดี เพราะเมื่อผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจในภาษาบาลีดีแล้ว ก็จักได้ถ่ายทอดเนื้อความในภาษาบาลีมาเป็นภาษาของตนแล้วชี้แจงแนะนำสั่งสอนผู้อื่นต่อไปได้อย่างถูกต้อง อันจะเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ต่อไป

“บาลีไวยากรณ์” เป็นวิชาพื้นฐานที่นักเรียนภาษาบาลีทุกคนต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจให้ชัดเจนและแม่นยำ หากไม่ได้ศึกษาวิชาบาลีไวยากรณ์ก่อนแล้ว จะไม่สามารถศึกษาภาษาบาลีในส่วนวิชาอื่นๆ ต่อไปได้เลย ไม่ว่าจะ เป็นวิชาแปลมคธเป็นไทย วิชาแปลไทยเป็นมคธ หรือวิชาสัมพันธไทย เป็นต้น

บาลีไวยากรณ์ เป็นวิชาที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์ของภาษา รวมถึงเสียง คำศัพท์ รูปประโยค และส่วนประกอบอื่นๆ เช่น การประสมคำ การสร้างคำ การตีความ รวมถึงการอธิบายลักษณะความหมายในเชิงองค์ธรรมด้วย จึงนับเป็นวิชาที่สำคัญอย่างยิ่ง เป็นอุปการะและเป็นประโยชน์อย่างมหาศาลในการนำไปสู่การเข้าใจภาษาบาลีอย่างถูกต้องและชัดเจน ไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน อันเป็นความประสงค์สูงสุดของการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา

ข้าพเจ้าได้ตรวจดูเนื้อหาของหนังสือ “บาลีไวยากรณ์” เล่มนี้แล้ว เห็นว่ามีความสมบูรณ์ ถูกต้องและชัดเจน เป็นไปตามหลักสูตรการศึกษา ของคณะสงฆ์ไทยทุกประการ จึงขออนุโมทนาชื่นชมยินดีกับ **ท่านพระมหา นพพร อริยาโณ ป.ธ.๙** ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สังกัดสำนัก เรียนวัดอรุณราชวราราม ซึ่งได้มีฉันทะสูงส่ง มีอุตสาหะวิริยะและขันติธรรม อย่างแรงกล้า ในการรวบรวมเรียบเรียงหนังสือบาลีไวยากรณ์เล่มนี้ไว้ ประจำสำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม และเผยแพร่สู่สำนักเรียนอื่นๆ ทั้งสังฆมณฑล พร้อมกันนี้ขออนุโมทนาบุญกับ **คุณฉัตรเจตต์ สายสนั่น ณ อรุณา** ที่มีกุศลศรัทธารับเป็นเจ้าภาพในการจัดพิมพ์หนังสือ บาลีไวยากรณ์ในครั้งนี้ด้วย

ขอความเจริญรุ่งเรืองในธรรม จงมีแก่ทุกๆ ท่านที่มีส่วนร่วมในการ จัดทำหนังสือบาลีไวยากรณ์ในครั้งนี้ ตลอดกาลนานเป็นนิรันดร์เทอญ.

พระศรีสุทธิเวที

(ชวัญ ภิรมโน ป.ธ. ๙)

ผู้ช่วยเจ้าสำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม

๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๐

คำปรารภ

“ทุกสิ่งยากหมด ถ้าไม่ลงมือทำ” การศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ในประเทศไทย ผู้ศึกษาส่วนใหญ่เป็นสามเณร และต้องอาศัยความจำเป็นหลักในการท่องจำหลักสูตร ซึ่งเมื่อต้องอาศัยความจำเป็นพื้นฐาน จุดเริ่มต้นของการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย จึงมุ่งเน้นไปที่สูตรของหลักวิชาบาลีไวยากรณ์ ว่าจะต้อง ไม่ซับซ้อน ครบถ้วนชัดเจน คำเชื่อมของแต่ละบทๆ ต้องมีความสอดคล้องเพื่อง่ายต่อการท่องจำ เมื่อจำสูตรแม่นยำ จะทำให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจน ทำให้เกิดการพัฒนาในด้านการศึกษาภาษาบาลีได้อย่างรวดเร็ว ในทางตรงกันข้าม ถ้าหนังสือที่รวบรวมสูตรสำหรับท่องจำมีความซับซ้อน ไม่ชัดเจน ผู้ศึกษาก็จะรู้สึกว่าการเรียนการศึกษาภาษาบาลีเป็นเรื่องที่ยาก น่าเบื่อ ทำให้เกิดความท้อแท้ หหมดกำลังใจในการเรียน ละทิ้งการศึกษาอันสำคัญของคณะสงฆ์ไทย อันจะนำมาซึ่งความเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม

ดังนั้น จึงขออนุโมทนา กับ พระมหานพพร อริยญาณ ป.ธ.๙ อาจารย์สอนบาลีประจำสำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม ที่ได้นำประสบการณ์จากการสอนในหลายสำนัก และหลายๆ ชั้นประโยค ทำให้ทราบถึงอุปสรรคและปัญหาของนักเรียนบาลีในยุคปัจจุบัน ว่ามีข้อบกพร่องในเรื่องของสูตรบาลีไวยากรณ์เป็นประการสำคัญ จึงทำให้ท่านได้หันมารวบรวมเรียบเรียงหลักสูตรการท่องจำบาลีไวยากรณ์ เพื่อใ้ง่ายต่อการท่องจำสำหรับนักเรียนบาลีรุ่นใหม่ เมื่อแรกศึกษาจะได้ไม่รู้สึกว่าการท่องจำหลักสูตรของบาลีไวยากรณ์เป็นเรื่องที่ยากเกินความสามารถของตน “ถ้าเริ่มลงมือทำ ก็ไม่มีสิ่งใดยาก”

พระมหาบุญรุ่ง สิริโชติ ป.ธ. ๙

อาจารย์ใหญ่ฝ่ายบาลี สำนักเรียนวัดอรุณราชวราราม

สารบัญ

เรื่อง

หน้า

บาลีไวยากรณ์

๑

อักษรวิธี ภาคที่ ๑

สมัญญาภิธาน

๑

สระ

๓

พยัญชนะ

๔

ฐานกรณ์ของอักษร

๕

เสียงอักษร

๗

พยัญชนะสังโยค

๘

อัฒสระ

๑๑

ลำดับอักษร

๑๑

สนธิ

๑๓

สนธิกิริโยปกรณ

๑๓

สระสนธิ

๑๔

พยัญชนะสนธิ

๑๘

นิกคหิตสนธิ

๒๒

วจีวิภาค ภาคที่ ๒

นามศัพท์

๒๕

ลิงค์

๒๗

วจนะ

๓๑

วิภัติ

๓๑

อายตนิบาต

๓๒

การันต์

๓๓

วิธีแจกสามัญศัพท์	๓๔
ปุริส [ปุรุช]	๓๔
มุณี [ผู้รู้]	๓๕
เสฏฐี [เศรษฐี]	๓๖
ครุ [ครู]	๓๗
วิญญู [ผู้รู้วิเศษ]	๓๘
กณณา [นางสาวน้อย]	๓๙
รตติ [ราตรี]	๔๐
นารี [นาง]	๔๑
รชช [เชื้อ]	๔๒
วธู [หญิงสาว]	๔๓
กุก [ตระกูล]	๔๔
อกขิ [นัยน์ตา]	๔๕
วตถุ [พัสดุ]	๔๖
กติปยศัพท์	๔๗
มโนคณศัพท์	๕๕
สังขยา	๕๙
ศัพท์นาม	๖๖
อพิยศัพท์	๗๙
อุปลัก	๗๙
นิบาต	๘๐
ปัจจย	๘๔
อาชยต	๘๗
วิภัตติ	๘๗
กาล	๙๐
บท	๙๔

วจนะ	๙๕
บุรุษ	๙๕
ธาตุ	๙๖
วาจก	๑๐๒
ปัจจัย	๑๐๔
ปัจจัยพิเศษ	๑๐๕
อส ธาตุ	๑๐๕
กิตก์	๑๐๗
นามกิตก์	๑๐๗
สาธนะ	๑๐๗
รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะ	๑๑๐
ปัจจัยแห่งนามกิตก์	๑๑๐
วิเคราะห์แห่งนามกิตก์	๑๑๑
กิริยากิตก์	๑๒๓
วิภัตติและวจนะ	๑๒๓
กาล	๑๒๓
ปัจจัยแห่งกิริยากิตก์	๑๒๕
สมาส	๑๓๒
กัมมธารยสมาส	๑๓๓
ทิกุสมาส	๑๓๗
ต้ปปุริสสมาส	๑๓๗
อุภยต้ปปุริสสมาส	๑๓๘
ทวันทวสมาส	๑๔๐
เอกเสสสมาส	๑๔๒
อัพยยีภาวสมาส	๑๔๓
พหุพพิหีสมาส	๑๔๕

ฉันทวิภังค์	๑๔๘
น บัพพบท พหุพพิทิสมาส	๑๔๙
ภินนาธิกรณพหุพพิทิสมาส	๑๔๙
สหบัพพบท พหุพพิทิสมาส	๑๕๐
สมาสท้ง	๑๕๑

ศัพท์

สามัญญศัพท์	๑๕๓
โคตตศัพท์	๑๕๔
ตรัตยาทีศัพท์	๑๕๖
ราคาทีศัพท์	๑๕๘
ชาตาทศัพท์	๑๕๙
สมุหศัพท์	๑๖๐
ฐานศัพท์	๑๖๑
พหุศัพท์	๑๖๒
เสฏฐศัพท์	๑๖๓
ตทิสสัถิศัพท์	๑๖๕
ปกตศัพท์	๑๖๘
สังขยศัพท์	๑๖๙
ปุรณศัพท์	๑๖๙
วิภาคศัพท์	๑๗๑
ภาวศัพท์	๑๗๑
อภัยศัพท์	๑๗๔
อุปมาศัพท์	๑๗๕
นิสิตศัพท์	๑๗๕
สรูปัจจยในศัพท์	๑๗๗

วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓

นามศัพท์

นามนาม	๑๗๙
คุณนาม	๑๘๓
ศัพท์นาม	๑๘๓
ประธานพิเศษ	๑๘๓

กิริยาศัพท์

กิริยาคุมพากย์	๑๘๔
กิริยาในระหว่างและอื่นๆ	๑๘๕

อภัยศัพท์

หิ จ ปน ตุ (อถ อโถ ตถา)	๑๘๖
นิบาตที่ควรทราบ	๑๘๗
นิบาตทั่วไป	๑๘๘
อติ ศัพท์	๑๙๓
ปัจจัย	๑๙๓
ชื่อสัมพันธ์พิเศษ	๑๙๔

คำเชื่อมสัมพันธ์

บรรณานุกรม	๑๙๖
ภาคผนวก	๑๙๘

คำอธิบายอักษรย่อ

๑

อ.	อันว่า	อุ.	อุตตมบุรุษ
ท.	ทั้งหลาย	วิ.	วิเคราะห์ว่า
ปุ.	ปุงลึงค์	กัต.	กัตตุวาจก
อิต.	อิตถीलึงค์	กัม.	กัมมวาจก
นปุ.	นปุงสกลึงค์	ภาว.	ภาววาจก
เอก.	เอกวจนะ	เหตุกัต.	เหตุกัตตุวาจก
พหุ.	พหุวจนะ	เหตุกัม.	เหตุกัมมวาจก
ป.	ปฐมาวิภัตติ	อว. กัม.	อวธารณบุพพบท กัมมธารยสมาส
ทุ.	ทุติยาวิภัตติ	วิ.บุพ. กัม.	วิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส
ต.	ตติยาวิภัตติ	ตุล.	ตุลยอิกรณ
จ.	จตุตถีวิภัตติ	ภินนา.	ภินนาอิกรณ
ปญ.	ปัญจมีวิภัตติ	พหุพ.	พหุพพิหิสมาส
ฉ.	ฉกฺษีวิภัตติ	อสมา.	อสมาหาร
ส.	สัตตมีวิภัตติ	สมา.	สมาหาร
อา.	อาลปนะ	ทวัน.	ทวันทวสมาส
ป.	ปฐมบุรุษ		
ม.	มัธยมบุรุษ		

บาลีไวยากรณ์

บาลีไวยากรณ์ นี้แบ่งเป็น ๔ ภาค คือ

๑. อักษรวิธี
๒. วจีวิภาค
๓. วากยสัมพันธ์
๔. ฉันทลักษณะ

๑. อักษรวิธี ว่าด้วยอักษร จัดเป็น ๒ คือ

๑. สมัญญาภิธาน แสดงชื่ออักษร ที่เป็นสระและพยัญชนะ พร้อมทั้งฐานกรณ์
๒. สนิธิ ต่ออักษรที่อยู่ในคำอื่น ให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน

๒. วจีวิภาค แบ่งคำพูดออกเป็น ๖ ส่วน คือ

๑. นาม
๒. อพยยศัพท์
๓. อาชยาด
๔. กิตก์
๕. สมาส
๖. ตัทธิต

๓. วากยสัมพันธ์ ว่าด้วยการก และประพันธ์ผูกคำพูดที่แบ่งไว้ในวจีวิภาค ให้เข้าเป็นประโยคอันเดียวกัน

๔. ฉันทลักษณะ แสดงวิธีแต่งฉันท คือคาถาที่เป็นวรรณพฤทธิและมาตราพฤทธิ^๑

^๑ ในชั้นประโยค ๑-๒ แสดงไว้ ๒ ภาคต้น คือ อักษรวิธี และ วจีวิภาค, ส่วน ๒ ภาคหลัง คือ วากยสัมพันธ์ จะแสดงในชั้น ป.ธ. ๓ และ ฉันทลักษณะ ในชั้น ป.ธ. ๘

อักษรวิธี ภาคที่ ๑

สมัญญาภิธาน

๐

๑. เนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง ต้องหมายรู้กันด้วยอักษร เมื่ออักษรวิบัติแล้ว ก็เข้าใจเนื้อความได้ยาก

๒. อักษร จัดเป็น ๒ อย่าง คือ

๐ เป็นเสียงอย่าง ๑

๐ เป็นตัวหนังสืออย่าง ๑

เพราะฉะนั้น เสียงก็ตี ตัวหนังสือก็ตี ชื่อว่า อักษร

๓. อักษร แปลว่า

๐ ไม่รู้จักสิ้นอย่าง ๑

๐ ไม่เป็นของแข็งอย่าง ๑

๔. อักษร ที่ใช้ในบาลีภาษานั้น ๔๑ ตัว คือ

อ อา

อิ อี

อุ อุ

เอ โอ

๘ ตัวนี้ ชื่อ สระ

ก ข ค ฆ ง

จ ฉ ช ฌ ญ

ฎ ฏ ท ฒ ณ

ต ถ ท ฐ น

ป ผ พ ภ ม

ย ร ล ว ส ห ฬ °

๓๓ ตัวนี้ ชื่อ พยัญชนะ

สระ

ในอักษร ๔๑ ตัวนั้น อักษรเบื้องต้น ๘ ตัว ตั้งแต่ อ จนถึง โอ ชื่อ สระ ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำพยัญชนะให้ออกเสียงได้

สระ ๘ ตัวนี้ ชื่อ **นิสสัย** เพราะเป็นที่อาศัยของพยัญชนะ บรรดาพยัญชนะ ต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้

รัสสระ

ในสระ ๘ ตัวนั้น สระมีมาตราเบา ๓ ตัว คือ อ อี อุ ชื่อ **รัสสระ** มีเสียงสั้น เหมือนคำว่า **อติ ครุ** เป็นต้น

ทิมะสระ

สระอีก ๕ ตัว อื่นจากรัสสระ ๓ คือ อา อี อุ เอ โอ ชื่อ **ทิมะ** มีเสียงยาว เหมือนคำว่า **ภาคี วฐู เสโซ** เป็นต้น

แต่ **เอ โอ** ที่มีพยัญชนะสังโยค คือซ้อนกันอยู่เบื้องหลัง ท่านกล่าวว่า เป็นรัสสระ เหมือนคำว่า **เสยโย โสตถิ** เป็นต้น

ครุ

สระที่เป็นทิมะล้วน และสระที่เป็นรัสสระมีพยัญชนะสังโยค หรือนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อ **ครุ** มีเสียงหนัก เหมือนคำว่า **ภูปาโล เอสีมนุสสินโท โกเสยย** เป็นต้น

ลหุ

สระที่เป็นรัสสระล้วน ไม่มีพยัญชนะสังโยค และนิคคหิตอยู่เบื้องหลัง ชื่อ **ลหุ** มีเสียงเบา เหมือนคำว่า **ปติ มุณี** เป็นต้น

สระนั้น จัดเป็นคู่ได้ ๓ คู่

๑. อ อา เรียกว่า อวณฺโณ
๒. อิ อี เรียกว่า อิวณฺโณ
๓. อุ อู เรียกว่า อูวณฺโณ

สังยุตสระ

เอ โอ ๒ ตัวนี้ เป็น **สังยุตสระ** ประกอบเสียงสระ ๒ ตัวเป็นเสียงเดียวกัน คือ

อ กับ อิ ผสมกัน เป็น เอ

อ กับ อุ ผสมกัน เป็น โอ

เพราะฉะนั้น สระ ๒ ตัวนี้ จึงเกิดใน ๒ ฐาน

พยัญชนะ

อักษรที่เหลือจากสระนั้น ๓๓ ตัว มี ก เป็นต้น มี **นิคคหิต** เป็นที่สุด ชื่อ **พยัญชนะ** คำว่า พยัญชนะนั้น แปลว่า **ทำเนื้อความให้ปรากฏ**

อักษรเหล่านี้ [คือพยัญชนะ] ชื่อ **นิสสิต** เพราะต้องอาศัยสระจึงออกเสียงได้

พยัญชนะ ๓๓ ตัวนี้ จัดเป็น ๒ พวก คือ **วรรค ๑, อวรรค ๑**

พยัญชนะวรรค

วรรคจัดเป็น ๕

ก	ข	ค	ฌ	ง	๕	ตัวนี้	เรียกว่า	ก	วรรค
จ	ฉ	ช	ณ	ญ	๕	ตัวนี้	เรียกว่า	จ	วรรค
ฎ	ฏ	ท	ฒ	ณ	๕	ตัวนี้	เรียกว่า	ฎ	วรรค
ด	ถ	ท	ธ	น	๕	ตัวนี้	เรียกว่า	ด	วรรค
ป	ผ	พ	ภ	ม	๕	ตัวนี้	เรียกว่า	ป	วรรค

พยัญชนะ ๒๕ ตัวนี้เป็นพวกๆ กันตามฐานกรณ์ที่เกิด จึงชื่อ **วรรค**

พยัญชนะอวรรค

พยัญชนะ ๘ ตัวนี้ คือ ย ร ล ว ส ห ฬ ° เรียกว่า อวรรค เพราะไม่เป็นพวกเป็นหมู่กันตามฐานกรณ์ที่เกิด

นิคคหิตหรืออนุสาร

พยัญชนะ คือ ° เรียกว่า นิคคหิต ตามศาสนโฆหาร
เรียกว่า อนุสาร ตามคัมภีร์ศัพทศาสตร์

นิคคหิต แปลว่า กตสระ หรือกรณ์ คืออวัยวะที่ทำเสียง

อนุสาร แปลว่า ไปตามสระ คือพยัญชนะตัวนี้ต้องไปตามหลังสระ
คือ อ อิ อุ เสมอ เหมือนคำว่า อหิ เสด็จ ออกาสี
เป็นต้น

ฐานกรณ์ของอักษระ

ฐาน

ฐาน คือที่ตั้งที่เกิดของอักษระมี ๖ คือ

๑.	กณฺโโจ	คอ
๒.	ตาลุ	เพดาน
๓.	มฺหฺธา	ศีรษะ ก็ว่า ปุ่มเหงือก ก็ว่า
๔.	ทนฺโต	ฟัน
๕.	โฏโฐ	ริมฝีปาก
๖.	นาสิกฺกา	จมูก

อักษระบางเหล่าเกิดในฐานเดียว บางเหล่าเกิดใน ๒ ฐาน

อักขระที่เกิดในฐานเดียว

อ อา, ก ข ค ฅ ง, ห	๘	ตัวนี้เกิดในคอ	เรียกว่า กณฺฐชา
อิ อี, จ ฉ ช ฌ ญ, ย	๗	ตัวนี้เกิดที่เพดาน	เรียกว่า ตาลุชา
ฎ ฐ ท ฒ ณ, ร ฬ	๗	ตัวนี้เกิดในคีรีชะกัว่า ปุ่มเหงือกก็ว่า	เรียกว่า มุฑุชา
ต ถ ท ฐ น, ล ส	๗	ตัวนี้เกิดที่ฟัน	เรียกว่า ทนฺตชา
อุ ู, ป ผ พ ภ ม	๗	ตัวนี้เกิดที่ริมฝีปาก	เรียกว่า โอฏฺฐชา
นิคคหิต (°)		เกิดในจมูก	เรียกว่า นาสิกฺกุชานชา

อักขระเหล่านี้ ยกเสียแต่พยัญชนะที่สุตวรรรค ๕ ตัว คือ ง ญ ณ น ม เกิดในฐานอันเดียว

อักขระที่เกิดใน ๒ ฐาน

เอ	เกิดใน ๒ ฐาน	คือ คอและเพดาน	เรียกว่า กณฺฐतालุโช
โอ	เกิดใน ๒ ฐาน	คือ คอและริมฝีปาก	เรียกว่า กณฺโฏฏฺฐโช
พยัญชนะที่สุตวรรรค ๕	ตัว ง ญ ณ น ม	เกิดใน ๒ ฐาน	คือ ตามฐานของตนๆ และจมูก
			เรียกว่า สกฺกุชานนาสิกฺกุชานชา
ว	เกิดใน ๒ ฐาน	คือ ฟันและริมฝีปาก	เรียกว่า ทนฺโตฏฺฐโช

ห พยัญชนะ ที่ประกอบด้วยพยัญชนะ ๘ ตัว คือ **ณ ฌ น ม ย ล ว ฬ** ท่านกล่าวว่าเกิดแต่อก เรียกว่า **อูรษา** ที่ไม่ได้ประกอบ เกิดในคอตตามฐานเดิมของตน เรียกว่า **กณฺฐชา**

กรณี

กรณี คือ ที่ทำอักษระ มี ๔ คือ

- ๑ **ชีวหามขณฺ** ทำมกลางลิ้น ๑
- ๑ **ชีวโหปคฺ** ถัดปลายลิ้นเข้ามา ๑
- ๑ **ชีวหคฺ** ปลายลิ้น ๑
- ๑ **สกฎฺจัน** ฐานของตน ๑

ทำมกลางลิ้น เป็นกรณีของอักษระที่เป็น **तालुख**
ถัดปลายลิ้นเข้ามา เป็นกรณีของอักษระที่เป็น **मुठख**
ปลายลิ้น เป็นกรณีของอักษระที่เป็น **तन्ठख**
ฐานของตน เป็นกรณีของอักษระที่ **เหลือจากนี้**

เสียงอักษระ

- ๑. สระสั้น **มาตราเดียว**
- ๒. สระยาว **๒ มาตรา**
- ๓. สระมีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง **๓ มาตรา**
- ๔. พยัญชนะ **กึ่งมาตรา**

พยัญชนะโฆสะ อโฆสะ สติล ฐนิต

- ๑. พยัญชนะที่มีเสียงก้อง เรียกว่า **โฆสะ**
- ๒. พยัญชนะที่มีเสียงไม่ก้อง เรียกว่า **อโฆสะ**
- ๓. พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหย่อนๆ เรียกว่า **สติล**
- ๔. พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหนัก บั่นลือเสียงดัง เรียกว่า **ฐนิต**

ตารางแสดงพยัญชนะ

วรรค					อวรรค			
อโฆสะ		โฆสะ			โฆสะ		อโฆสะ	วิมุตติ
สถิล	ธนิต	สถิล	ธนิต	สถิล*				
ก	ข	ค	ฌ	ง	ห			
จ	ฉ	ช	ณ	ณ	ย			
ฎ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	ร	ฬ		
ด	ถ	ท	ธ	น	ล		ส	
ป	ผ	พ	ภ	ม	ว			◦

พยัญชนะแบ่งเป็น ๒ ตามที่มีเสียงก้องและไม่ก้อง พยัญชนะที่มีเสียงก้อง เรียกว่า โฆสะ, ที่มีเสียงไม่ก้อง เรียกว่า อโฆสะ

อโฆสะ

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรคทั้ง ๕ คือ ก ข, จ ฉ, ฎ ฐ, ต ถ, ป ผ, และ ส, ๑๑ ตัวนี้ เป็น อโฆสะ

โฆสะ

พยัญชนะที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ในวรรคทั้งที่ ๕ คือ ค ฌ ง, ช ณ ญ, ฑ ฒ ณ, ท ธ น, พ ภ ม และ ย ร ล ว ห ฬ, ๒๑ ตัวนี้ เป็น โฆสะ

โฆสาโฆสวิมุตติ

นิคคหิต นักปราชญ์ผู้รู้ศัพทศาสตร์ ประสงค์เป็น โฆสะ, ส่วนนักปราชญ์ฝ่ายศาสนา ประสงค์เป็น โฆสาโฆสวิมุตติ คือ พ้นจากโฆสและอโฆส

พยัญชนะวรรคที่เป็นโฆสและอโฆส ก็แบ่งเป็น ๒ ตามเสียงหย่อนและหนัก, พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหย่อนๆ ชื่อ **ลิลิต**, พยัญชนะที่ถูกฐานของตนหนัก บันลือเสียงดัง ชื่อ **ธนิต**

ลิลิต

พยัญชนะที่ ๑ ที่ ๓ ในวรรคทั้ง ๕ คือ ก ค, จ ช, ฎ ฏ, ต ท, ป พ เป็น **ลิลิต** ในคัมภีร์ก็จายนเภทแสดงไว้ว่า พยัญชนะที่ ๕ ที่สุดวรรค ๕ ตัวก็เป็น **ลิลิต**

ธนิต

พยัญชนะที่ ๒ ที่ ๔ ในวรรคทั้ง ๕ คือ ข ฃ, ฉ ฌ, ฐ ฑ, ถ ฒ, ผ ภ เป็น **ธนิต**

ผู้ศึกษาพึงรู้เสียงดังนี้

ลิลิตโฆส	คือ ก จ ฎ ต ป	มีเสียงเบากว่า	ทุกพยัญชนะ
ธนิตโฆส	คือ ข ฉ ฐ ผ	มีเสียงหนักกว่า	ลิลิตโฆส
ลิลิตอโฆส	คือ ค ช ฏ ท		
	ง ญ ณ น ม	มีเสียงดังกว่า	ธนิตอโฆส
ธนิตอโฆส	คือ ฃ ฌ ฒ ฐ ภ	มีเสียงดังก้องกว่า	ลิลิตอโฆส

พยัญชนะสังโยค

๑. พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และ ที่ ๒ ในวรรคของตนได้
๒. พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ และ ที่ ๔ ในวรรคของตนได้
๓. พยัญชนะที่ ๕ สุดวรรค ซ้อนหน้าพยัญชนะในวรรคของตนได้ทั้ง ๕ ตัว ยกเสียแต่ตัว ง ซึ่งเป็นตัวสะกดอย่างเดียว

ตัวอย่างการซ้อนพยัญชนะ

ตารางแสดงการซ้อนพยัญชนะที่ ๑-๔

วรรค	๑ ซ้อน ๑	๑ ซ้อน ๒	๓ ซ้อน ๓	๓ ซ้อน ๔
ก	สโก	อกขริ	อคคิ	อคโข
จ	อจจิ	อจจรา	อชช	อชฌาสัย
ฎ	วฎฎิ	ฉฎฉิ	ฉุฑุโท	วุฑุฒิ
ต	อตตา	วตถิ	สทุโท	สทุธา
ป	สปปิ	ปปุฬิ	สพพิ	อพพานิ

ตารางแสดงการซ้อนพยัญชนะที่ ๕

วรรค	๕ ซ้อน ๑	๕ ซ้อน ๒	๕ ซ้อน ๓	๕ ซ้อน ๔	๕ ซ้อน ๕
ก	สุงโก	สงโข	องคิ	สงโข	-
จ	ปลจ	สณจณน	กฤษโร	วณฌา	ปลญา
ฎ	วณฎโก	กณโจ	คณชิติ	สุนุฒิ ^๑	กณโณ
ต	ขนติ	ปนโถ	จนโท	สนธิ	สนโน
ป	อนุกมปโก	สมพสโส	อมโพ	ถมโภ	อมมา

การซ้อนพยัญชนะอวรรค

ย ล ส ซ้อนกันได้ เช่น เสยโย, สลลั, อสโส

ย ร ล ว ถ้าอยู่หลังพยัญชนะตัวอื่น ออกเสียงผสมกับพยัญชนะ
ตัวหน้า เช่น วากยั, ภทโร, เกลโส, อนเวติ

^๑ สุนุฒิ ดู อธิบายบาลีไวยากรณ์ (หน้า ๑๓), หาคำแปลไม่พบ

ตัว ส มีสำเนียงเป็นอุสุมะ^๑ แม้ถึงเป็นตัวสะกดของสระตัวหน้าแล้ว ก็คงมีเสียงปรากฏน้อยหนึ่ง พอให้รู้ได้ว่ามี ส สะกด ไม่ออกเสียงเต็มที่ เหมือนอาศัยสระ เช่น **ปฐิสฺมา, เสนโห** เป็นต้น

ตัว ห นั้น ถ้าอยู่หน้าพยัญชนะอื่น ก็ทำให้สระที่อยู่ข้างหน้าตน ออกเสียงมีลมมากขึ้น เหมือนคำว่า **พฺรหฺม** เป็นต้น

ถ้าพยัญชนะ ๘ ตัว **ถ ฌ ญ น ม, ย ล ว พ** นำหน้า มีสำเนียงเข้าผสม พยัญชนะนั้น เช่น **ปถฺโห, อุฌฺโห, นหฺนํ, อมฺหํ, คารยฺหา, วุสฺสฺเต, อวฺหฺนํ, มุพฺโห** เป็นต้น

อัทธสระ

พยัญชนะวรรคทั้งปวง เป็นมูคะพยัญชนะ ไม่มีมาตราเลย เพราะจะรวมเข้ากับพยัญชนะวรรคตัวใดตัวหนึ่งลงในสระเดียวกัน ออกเสียงผสมกันไม่ได้ เป็นได้เพียงตัวสะกดอย่างเดียว

ส่วนพยัญชนะ คือ **ย ร ล ว ส ห ฬ** ๗ ตัวนี้ เป็นอัทธสระ มีเสียงกึ่งสระ คือกึ่งมาตรา เพราะพยัญชนะเหล่านี้ บางตัวก็รวมลงในสระเดียวกัน กับพยัญชนะอื่น ออกเสียงพร้อมกันได้ บางตัวแม้เป็นตัวสะกด ก็คงออกเสียงน้อยหนึ่ง พอให้รู้ได้ว่าตัวนั้นสะกด เช่น **คารยฺหา, มุพฺโห** เป็นต้น

ลำดับอักษร

๑. เรียงสระไว้ก่อน
๒. เรียงสระที่มีฐานเดียวไว้ก่อน เรียงสระที่มี ๒ ฐานไว้ทีหลัง
๓. เรียงพยัญชนะวรรคไว้ก่อน
๔. เรียงพยัญชนะอวรรคไว้หลัง
๕. เรียงพยัญชนะที่มีเสียงเบาไว้ก่อน

^๑ ไม่มีคำเทียบในภาษาของเรา มีแต่ภาษาอังกฤษ เหมือนคำว่า AS เป็นต้น

๖. แม้พยัญชนะอวรรค ก็ต้องเรียงโฆสะไว้ก่อน เพราะโฆสะมีมากกว่าอโฆสะ
๗. นิคคหิต ท่านเรียงไว้ในที่สุดของพยัญชนะทั้งปวง เพราะไม่มีเสียงไม่มีพวก และพ้นจากโฆสะและอโฆสะ

จบสมัญญาภิธาน

สนธิ

วิธีต่อศัพท์และอักษร ให้เนื่องกันด้วยอักษร เรียกว่า **สนธิ**

- ๑ เพื่อย่ออักษรให้น้อยลง
- ๑ เป็นการอุปการะในการแต่งฉันท
- ๑ ทำคำพูดให้สละสลวย

การต่อมี ๒ คือ

๑. ต่อศัพท์ที่มีวิภัติให้เนื่องด้วยศัพท์ที่มีวิภัติ เหมือน
จตุตทาโร - อิเม เป็น จตุตทาโรเม
๒. ต่อบทสมาส ย่ออักษรให้น้อยลง เหมือน
กต - อุปกาโร เป็น กโตปกาโร

การต่ออักษรด้วยอักษร นั้น จัดเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. สระสนธิ ต่อสระ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๗ อย่าง
๒. พยัญชนะสนธิ ต่อพยัญชนะ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๕ อย่าง
๓. นิคคหิตสนธิ ต่อนิคคหิต ได้สนธิกิริโยปกรณ์ ๔ อย่าง

สนธิกิริโยปกรณ์

สนธิกิริโยปกรณ์ คือ วิธีเป็นอุปการะแก่การทำสนธิ ๘ อย่าง คือ

๑. โลโป ลบ
๒. อาเทโส แปลง
๓. อาคโม ลงตัวอักษรใหม่
๔. วิกาโร ทำให้ผิดจากของเดิม
๕. ปกติ ปกติ

๖. ทีโฆ	ทำให้ยาว
๗. รสฺสํ	ทำให้สั้น
๘. สณฺโณโค	ซ้อนตัว

สระสนธิ

สระสนธิ ได้สนธิกิริโยปกรณ์ครบทั้ง ๘ ขาดแต่ สณฺโณโค อย่างเดียว
ได้แก่

๑. โลโป	ลบ
๒. อาเทโส	แปลง
๓. อาคโม	ลงตัวอักษรใหม่
๔. วิกาโร	ทำให้ผิดจากของเดิม
๕. ปกติ	ปกติ
๖. ทีโฆ	ทำให้ยาว
๗. รสฺสํ	ทำให้สั้น

๑. โลปะสระสนธิ

โลปะสระสนธิ มี ๒ คือ

- ๑. ลบสระหน้า ๑
- ๑. ลบสระหลัง ๑
- ๑. สระที่สุดของศัพท์หน้า เรียก **สระหน้า** หรือ **สระเบื้องต้น**
- ๑. สระหน้าของศัพท์หลัง เรียก **สระหลัง** หรือ **สระเบื้องต้นปลาย**

เมื่อสระทั้ง ๒ นี้ไม่มีพยัญชนะอื่นคั่นในระหว่าง ลบได้ตัวหนึ่ง
ถ้าพยัญชนะคั่น ลบไม่ได้

ลบสระหน้า

- ๑) สระหน้าเป็นรัศสะ สระหลังอยู่หน้าพยัญชนะสังโยคบ้าง เป็นที่ชะบ้าง
ลบสระหน้า
ยสส	-	อินฺทฺริยานิ	เป็น	ยสฺสินฺทฺริยานิ
โนหิ	-	เอตํ	เป็น	โนหตํ
สเมตฺ	-	อายสฺมา	เป็น	สเมตฺตายสฺมา
- ๒) ถ้าสระทั้ง ๒ เป็นรัศสะ มีรูปเสมอกัน ลบสระหน้า ที่ชะสระหลัง
ตตฺร	-	อัยํ	เป็น	ตตฺรํ
- ๓) ถ้าสระทั้ง ๒ เป็นรัศสะ มีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหน้า ไม่ต้องที่ชะ
สระหลัง
จตฺุหิ	-	อปาเยหิ	เป็น	จตฺุหฺปาเยหิ
- ๔) ถ้าสระหน้าเป็นที่ชะ สระหลังเป็นรัศสะ ลบสระหน้า ที่ชะสระหลัง
สทฺุธา	-	อิธ	เป็น	สทฺุธิธ ^๑

ลบสระหลัง

- ๑) ถ้าสระ ๒ ตัวมีรูปไม่เสมอกัน ลบสระหลังบ้างก็ได้
จตฺุตาโร	-	อิเม	เป็น	จตฺุตาโรเม
กินฺนุ	-	อิม่า	เป็น	กินฺนุมา
- ๒) นิคคหิตอยู่หน้า ลบสระหลังได้บ้าง
อภินฺนุทฺ	-	อิติ	เป็น	อภินฺนุทฺนุติ

^๑ สรุปรว่า ถ้าลบสระสั้นที่มีรูปไม่เสมอกัน ไม่ต้องที่ชะ สระสั้นที่ไม่ได้ลบ ถ้าลบ
สระยาวหรือสระสั้นที่มีรูปเสมอกัน ต้องที่ชะสระสั้นที่ไม่ได้ลบ

๒. อาเทศสระสนธิ

อาเทศสระสนธิ มี ๒ คือ

- ๑. แผลงสระหน้า ๑
- ๑. แผลงสระหลัง ๑

แผลงสระหน้า

๑. ถ้า อี เอ โอ อยู่หน้า มีสระอยู่หลัง แผลง อี ตัวหน้าเป็น ย ถ้าพยัญชนะซ้อนกัน ๓ ตัว ลบพยัญชนะที่มีรูปเสมอกันเสียตัวหนึ่ง

ปฏิสนธจารวุตติ - อสส	เป็น	ปฏิสนธจารวุตยสส
อคคิ - อาคาริ	เป็น	อคคยาคาริ

๒. เอา เอ เป็น ย

เต - อสส	เป็น	ตยสส
เม - อยิ	เป็น	มยายิ
เต - อหิ	เป็น	ตยาหิ

๓. เอา โอ เป็น ว

อลโข - อสส	เป็น	อลขวสส
------------	------	--------

๔. เอา อุ เป็น ว

พหุ - อาพาโร	เป็น	พหฺวาพาโร
จกขุ - อาปาถิ	เป็น	จกขฺวาปาถิ ^๑

๑. เพกฺขณฺวจฺนิ (ข้อสังเกต)

อาเทศ	ทำให้เป็น	พยัญชนะ
วิการ	ทำให้เป็น	สระ

^๑ สรูป วิการ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น ย หรือ อี เป็น เอ, เอ เป็น อย, อาย
วิการ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น ว หรือ อุ เป็น โอ, โอ เป็น อว, อวา

แปลงสระหลัง

๑. ถ้ามีสระอยู่ข้างหน้า แปลง **เอ** แห่ง **เอว ศัพท์** อันตั้งอยู่เบื้องปลาย เป็น **ริ** ได้บ้าง แล้วรัสสระหน้าให้สั้น เช่น

ยกา - เอว เป็น ยกริว

ตกา - เอว เป็น ตกริว

๓. อาคมสระสนธิ

อาคมสระสนธิ ลงตัวอักษรใหม่

๑. ถ้าสระ **โ** อยู่หน้า พยัญชนะอยู่หลัง ลบ **โ** เสีย แล้วลง **อ** อาคมได้บ้าง

โส - สิลวา เป็น สสิลวา

โส - ปญญา เป็น สปญญา

เอโส - ธมโม เป็น เอสธมโม

๒. พยัญชนะอยู่หน้า ลง **โ** อาคมได้บ้าง

ปร - สหสฺสํ เป็น ปโรสหสฺสํ

สรท - สत् เป็น สโรทสฺสํ

๔. วิการสระสนธิ

วิการสระสนธิ มี ๒ คือ

๑ วิการในเบื้องต้น [วิการสระหน้า]

๑ วิการในเบื้องปลาย [วิการสระหลัง]

วิการในเบื้องต้น

๑. เมื่อลบสระหลังแล้ว วิการสระหน้า คือ **อิ** เป็น **เอ** **เอ** **อุ** เป็น **โ**

มุณี - อาลโย เป็น มุเนลโย

สุ - อดฺธิ เป็น สอดฺธิ

วิธีการในเบื้องปลาย

ลปสรรหน้า วิธีการสรรหลังเท่านั้น

มาลุต	-	อิริต	เป็น	มาลุตตรีต
พนฺรุตฺส	-	อิว	เป็น	พนฺรุตฺสเสว
น	-	อุเปติ	เป็น	โนเปติ
อุทกั	-	อุมิกชาติ	เป็น	อุทโกมิกชาติ ^๑

๕. ปกติสระสนธิ

ปกติสระนั้น ไม่มีวิเศษอันใด คงรูปไว้เป็นปกติอย่างเดิม

โก	-	อิมิ	เป็น	โกอิมิ
----	---	------	------	--------

๖. ทิฆะสระสนธิ

ทิฆะสระสนธิ มี ๒ คือ

- ๑ ทิฆะสระหน้า ๑
- ๑ ทิฆะสระหลัง ๑

ทิฆะสระหน้า

๑. ลปสรรหลัง ทิฆะสระหน้า ได้บ้าง

กิสฺ	-	อิธ	เป็น	กิสฺธ
สาธฺ	-	อิติ	เป็น	สาธฺติ

๒. พยัญชนะอยู่หลัง ทิฆะสระหน้า ได้บ้าง

มฺนิ	-	จเร	เป็น	มฺนิจเร
------	---	-----	------	---------

^๑ ลปนिकคหิตด้วยโลปะสนธิ

ทีฆะสระหลัง

ลบสระหน้า ทีฆะสระหลัง

สทธา	-	อิธ	เป็น	สทฐิธ
จ	-	อุภย	เป็น	จุภย

๗. รัสสระสนธิ

ถ้าพยัญชนะกิตติ เอ แห่ง เอว ศัพท์กิตติ อยู่หลัง รัสสระสระหน้า

โกวาทิ	-	นาม	เป็น	โกวาทินาม
ยถา	-	เอว	เป็น	ยถริว

พยัญชนะสนธิ

ในพยัญชนะสนธิ ได้สนธิกริโยปกรณ์ ๕ คือ

๑. โลโป	ลบ
๒. อาเทโส	แปลง
๓. อากโม	ลงตัวอักษรใหม่
๔. ปกติ	ปกติ
๕. สญโลโค	ซ้อนตัว

๑. โลปะพยัญชนะสนธิ

เมื่อลบสระเบื้องปลายที่มีนิคคหิตอยู่หน้าแล้ว ถ้าพยัญชนะซ้อนเรียงกัน ๒ ตัว ลบเสียตัวหนึ่ง

เอวิ	-	อสส	เป็น	เอวิส
ปุप्ผิ	-	อสสา	เป็น	ปุप्ผิสา

๒. อาทศพยัญชนะสนธิ

๑. ถ้าสระอยู่หลัง แปลง **ติ** ที่ท่านทำเป็น **ตย** แล้วให้เป็น **จ**
อิติ - **เอว** เป็น **อิจเจอร์**
ปติ - **อุตตริตวา** เป็น **ปจจุตตริตวา**

๒. **เอก** อยู่หน้า แปลง **ธ** เป็น **ท** ได้บ้าง
เอก - **อิธ - อห** เป็น **เอกมิทาห**

๓. แปลงไม่นิยมสระ หรือพยัญชนะเบื้องต้นปลาย

แปลง	ธ	เป็น	ท	สาธ-ทสฺสน	เป็น	สาหุทสฺสน
แปลง	ท	เป็น	ต	สฺศโท	เป็น	สฺศโต
แปลง	ต	เป็น	ฏ	ทฺกุกต	เป็น	ทฺกุกฏ
แปลง	ต	เป็น	ธ	คนตพฺโพ	เป็น	คนธพฺโพ
แปลง	ต	เป็น	ตฺร	อตฺตโซ	เป็น	อตฺรโซ
แปลง	ค	เป็น	ก	กฺลฺลฺโค	เป็น	กฺลฺลฺโก
แปลง	ร	เป็น	ล	มหาสาโร	เป็น	มหาสาโล
แปลง	ย	เป็น	ช	ควโย	เป็น	ควโซ
แปลง	ว	เป็น	พ	กฺวโต	เป็น	กฺพฺพโต
แปลง	ย	เป็น	ก	สย	เป็น	สก
แปลง	ช	เป็น	ย	นิจ	เป็น	นิจ
แปลง	ต	เป็น	ก	นิจโต	เป็น	นิจโก
แปลง	ต	เป็น	จ	ภโต	เป็น	ภจโจ
แปลง	ป	เป็น	ผ	นิปฺปตฺติ	เป็น	นิปฺผตฺติ
แปลง	อภิ	เป็น	อพภ	อภิ-อฺคฺคจฺจติ	เป็น	อพภฺคฺคจฺจติ
แปลง	อธิ	เป็น	อชฌ	อธิ-โอกาโส	เป็น	อชฺฌโอกาโส
				อธิ-อคฺมา	เป็น	อชฌคฺมา
แปลง	อว	เป็น	โอ	อว-นทฺธา	เป็น	โอนทฺธา

๓. อาคมพยัญชนะสนธิ

พยัญชนะอาคม ๘ ตัว ย ว ม ท น ต ร พ นี้ ถ้าสระอยู่เบื้องหลัง
ลงได้บ้าง ดังนี้

ย	อาคม	ยถา	-	อิห์	เป็น	ยถายิห์
ว	อาคม	อุ	-	ทิกขติ	เป็น	วุกขติ
ม	อาคม	ครุ	-	เอสสติ	เป็น	ครุเมสสติ
ท	อาคม	อตต	-	อตโถ	เป็น	อตตทโถ
น	อาคม	อิโต	-	อายติ	เป็น	อิโตนายติ
ต	อาคม	ตสุมา	-	อิห	เป็น	ตสุมาติห
ร	อาคม	สพฺภิ	-	เอา	เป็น	สพฺภิเอา
พ	อาคม	ฉ	-	อายตนั	เป็น	ฉหายตนั

ในสัททนีติ ว่า ลง ห อาคม ก็ได้ ดังนี้

สุ	-	อุชุ	เป็น	สุหุชุ
สุ	-	อุจฺจติ	เป็น	สุหฺจติ

๔. ปกติพยัญชนะสนธิ

ปกติพยัญชนะนั้น ไม่มีวิเศษอันใด คงรูปไว้เป็นปกติอย่างเดิม

สาธู เป็น สาธู

๕. สัญญौคพยัญชนะสนธิ

สัญญौคพยัญชนะสนธิ มี ๒ คือ

- ๑. ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกันอย่าง ๑
- ๒. ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกันอย่าง ๑

๑. ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปเหมือนกัน ดังนี้

อิธ - ปโมทติ เป็น อิธปโมทติ

จาดตุ - ทลี เป็น จาดตุทลี

๒. ซ้อนพยัญชนะที่มีรูปไม่เหมือนกัน

เอาอักษรที่ ๑ ซ้อนหน้า อักษรที่ ๒

เอาอักษรที่ ๓ ซ้อนหน้า อักษรที่ ๔

จตตาริ - ฐานานิ เป็น จตตาริฐานานิ

เอโสว จ - ฆานผโล เป็น เอโสว จฆฆานผโล

นิกคหิตสนธิ

ในนิกคหิตสนธิ ได้สนธิกิริยาปกครอง ๔ คือ

๑. โลโป ลบ

๒. อาเทโส แปลง

๓. อาคโม ลงตัวอักษรใหม่

๔. ปกติ ปกติ

๑. โลปะนิกคหิตสนธิ

สระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง ลบนิคคหิตซึ่งอยู่หน้าได้บ้าง

ตาส์ - อหิ เป็น ตาสาหิ

วิหุณฺ - อคฺคํ เป็น วิหุณฺคคฺ

อริยสจฺจจํ - ทสฺสนํ เป็น อริยสจฺจจํทสฺสนํ

พุกฺขจํ - สาสฺนํ เป็น พุกฺขจํสาสนํ

๒. อาเทสนิคคหิตสนธิ

๑. เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง นิคคหิตอยู่หน้า แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะ
 สุตวรรคได้ทั้ง ๕ ตามสมควรแก่พยัญชนะวรรคที่อยู่เบื้องหลัง ดังนี้

เป็น	ง	เอนัง	-	โ	เป็น	เอนังโ
เป็น	ณ	ธมมัม	-	จเร	เป็น	ธมมณจเร
เป็น	ณ	ลัม	-	จิติ	เป็น	สณจิติ
เป็น	น	ตัม	-	นิพพุตัม	เป็น	ตนนิพพุตัม
เป็น	ม	จิริ	-	ปวาสิ	เป็น	จिरุมปวาสิ

๒. ถ้า เอ และ ห อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ณ ดังนี้

ปัจจตตัม	-	เ	เป็น	ปัจจตตณเ
ตัม	-	เ	เป็น	ตณเ
เอนัง	-	หิ	เป็น	เอนังหิ
ตัม	-	หิ	เป็น	ตณหิ

๓. ถ้า ย อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิต กับ ย เป็น ณณ ดังนี้

ลัม	-	โยโค	เป็น	สณโยโค
-----	---	------	------	--------

๔. ในสัททพินิตินิว่า ถ้า ล อยู่เบื้องปลาย แปลง นิคคหิตเป็น ล

ปุม	-	ลิจคัม	เป็น	ปุลลิจคัม
ลัม	-	ลกขณา	เป็น	สลลกขณา

๕. ถ้าสระอยู่เบื้องปลาย แปลงนิคคหิตเป็น ม และ ท ดังนี้

ตัม	-	อหัม	เป็น	ตมหัม
เอตัม	-	อโวจ	เป็น	เอตทโวจ

๓. อาคมนิคคหิตสนธิ

สระกீติ พยัญชนะกீติ อยู่หลัง ลงนิคคหิตได้บ้าง เช่น

จกขุ - อุทปาติ	เป็น	จกขุอุทปาติ
อว - สิโร	เป็น	อวสิโร

๔. ปกตินิคคหิตสนธิ

ปกตินิคคหิตนั้น ไม่มีวิเศษอันใด คงรูปไว้เป็นปกติอย่างเดิม

ธมม - จเร	เป็น	ธมมจเร
-----------	------	--------

จบสนธิ

วจีวิภาค ภาคที่ ๒

นามศัพท์

นามศัพท์ นั้น แบ่งเป็น ๓ คือ

นามนาม ๑

คุณนาม ๑

ศัพท์นาม ๑

๑. นามนาม

นามที่เป็นชื่อของคน สัตว์ ที่ สิ่งของ เป็นนามนาม นามนามนี้ แบ่งออกเป็น ๒ คือ สาธารณนาม ๑ อสาธารณนาม ๑

๑.๑ สาธารณนาม

นามที่ทั่วไปแก่คน สัตว์ ที่ อื่นได้ เหมือนคำว่า

มนุษย์ มนุษย์

ดิเรกฉาโน สัตว์ดิเรกฉาน

นคร เมือง เป็นต้น เป็น สาธารณนาม

๑.๒ อสาธารณนาม

นามที่ไม่ทั่วไปแก่สิ่งอื่น เหมือนคำว่า

ทิวาฑู กุมารชื่อทิวาฑู

เอราวัณ ช้างชื่อ เอราวัณ

สาวตฤ เมืองชื่อสาวตฤ เป็นต้น เป็น อสาธารณนาม

๒. คุณนาม

นามที่แสดงลักษณะของนามนาม สำหรับหมายให้รู้ว่า นามนามนั้น ดีหรือชั่ว สูงหรือต่ำ คำหรือขาว ยาวหรือสั้น เป็นต้น เป็นคุณนาม เหมือน คำว่า **ปณฺทฺวา ปุริโส** บุรุษมีปัญญา **ปุริโส** เป็นนามนาม **ปณฺทฺวา** เป็นคุณนาม คุณนามนี้ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ **ปกติ ๑ วิเสส ๑ อติวิเสส ๑**

๒.๑ ปกติ คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่ว เป็นปกติ เหมือนคำว่า
ปณฺทิตโต เป็นบัณฑิต
ปาโป เป็นบาป ชื่อ **ปกติ**
 ไม่มีปัจจัยเป็นเครื่องหมาย

๒.๒ วิเสส คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่ว มากหรือน้อยกว่าปกติ เหมือนคำว่า

ปณฺทิตตโร เป็นบัณฑิตกว่า
ปาปตโร เป็นบาปกว่า ชื่อ **วิเสส**
 ใช้ **ตร อีย** ปัจจัย และ **อติ** [ยิง] เป็นเครื่องหมาย

๒.๓ อติวิเสส คุณนามที่แสดงความดีหรือชั่ว มากที่สุดหรือน้อยที่สุด เหมือนคำว่า

ปณฺทิตตโม เป็นบัณฑิตที่สุด
ปาปตโม เป็นบาปที่สุด ชื่อ **อติวิเสส**
 ใช้ **ตม อิกฺฐ** ปัจจัย และ **อติวีย** [เกินเปรียบ] เป็นเครื่องหมาย

๓. สัพพนาม

สัพพนาม เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนามที่ออกชื่อมาแล้วเพื่อจะไม่ให้ซ้ำๆ ซากๆ ซึ่งไม่เพราะเหตุ สัพพนาม จำแนกเป็น ๒ คือ **ปุริสสัพพนาม ๑ วิเสสนสัพพนาม ๑** นามทั้ง ๓ นั้นต้องประกอบด้วย **ลิงค์ วจนะ วิภัตติ**

ลิงค์

ลิงค์ คือ เพศ มี ๓ อย่าง คือ

- ๑ **บุลิงค์** เพศชาย ๑
- ๑ **อิตถीलิงค์** เพศหญิง ๑
- ๑ **นบุสกลิงค์** มิใช่เพศชาย มิใช่เพศหญิง ๑

นามนาม เป็นลิงค์เดียว คือจะเป็นบุลิงค์^๑ อิตถीलิงค์ หรือนบุสกลิงค์ ก็อย่างเดียวกันบ้าง, เป็น ๒ ลิงค์ คือ ศัพท์อันเดียว มีรูปอย่างเดียวกัน เป็นได้ ทั้ง ๒ ลิงค์ หรือมูลศัพท์เป็นอันเดียวกัน เปลี่ยนแต่สระที่สุดให้แปลกกัน พอเป็นเครื่องหมายให้ต่างลิงค์กันบ้าง

คุณนามและศัพท์นามเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์

ประเภทของลิงค์

ลิงค์ จำแนกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

- ๑ **ลิงค์โดยสมมติ ๑**
- ๑ **ลิงค์โดยกำเนิด ๑**

๑. ที่จัดตามสมมตินั้น เหมือนหนึ่งกำเนิดสตรี สมมติให้เป็นบุลิงค์ และของที่ไม่มีวิญญาน สมมติให้เป็นบุลิงค์ และอิตถीलิงค์ เหมือนคำว่า

ทาโร	เมีย	สมมติให้เป็นบุลิงค์
ปะเทโส	ประเทศ	สมมติให้เป็นบุลิงค์
ภูมิ	แผ่นดิน	สมมติให้เป็นอิตถीलิงค์

๒. ที่จัดตามกำเนิดนั้น เหมือนคำว่า

บุริโส	ชาย	เป็นบุลิงค์
อิตถี	หญิง	เป็นอิตถीलิงค์ เป็นต้น

^๑ **บุลิงค์** ในที่นี้ เขียนเพื่อให้ออกเสียงตรงกับคำว่า **บุลิงค** ในบาลีไวยากรณ์ ง ซ้อนหน้า ล ไม่ได้ ถ้าต้องการซ้อนจะได้รูป **บุลลลิงค/บุลลลิงค** แม้ **นบุสกลิงค** ก็นัยนี้

นามนามเป็นลิงค์เดียว

ปุงลิงค์		อิตถิลิงค์		นปุงสกลิงค์	
อมโร	เทวดา	อจจรา	นางอัปสร	องคิ	องค
อาทิจโจ	พระอาทิตย์	อาภา	รัศมี	อารมมณ	อารมณ
อินโท	พระอินทร์	อิทธิ	ฤทธิ	อิณ	หนี่
อีโส	คนเป็นใหญ่	อีสา	งอนไถ	อีริณ	หุงนา
อุทธิ	ทะเล	อุหุ	ดาว	อุทก	น้ำ
เอรณโท	ต้นละหุ่ง	เอสิกา	เสาระเนียด	เอพาลุก	ฟักเหลือง
โอโฆ	ห้วงน้ำ	โอชา	โอชา	โอก	น้ำ
กณโณ	หู	กภู	สะเอว	กมม	กรรม
จनुโท	พระจันทร์	จมุ	เสนา	จกขุ	นัยน์ตา
ตรุ	ต้นไม้	ตารา	ดาว	เตล	น้ำมัน
ปพพโต	ภูเขา	ปภา	รัศมี	ปณณ	ใบไม้
ยโม	พระยม	ยาคุ	ข้าวต้ม	ยาน	ยาน

นามนามศัพท์เดียว มีรูปอย่างเดียว เป็น ๒ ลิงค์

ปุงลิงค์	นปุงสกลิงค์	คำแปล
อกขโร	อกขริ	อักษร
อคารโ	อคาร	เรือน
อุตุ	อุตุ	ฤดู
ทิวโส	ทิวส	วัน
มโน	มน	ใจ
สัวจจโร	สัวจจริ	ปี

นามนามมีมูลศัพท์เป็นอย่างเดียว เปลี่ยนแต่สระที่สุดเป็น ๒ ลิงค์

ปุงลึงค์	อิตถิลิงค์	คำแปล
อรหา, อรห	อรหนตี	พระอรหันต์
อาชีวก	อาชีวิกา	นักบวช
อุปาสโก	อุปาสิกา	อุบาสก, อุบาสิกา
กุมาร	กุมารี, กุมาริกา	เด็ก
ขตติโย	ขตติยานี, ขตติยา	กษัตริย์
โคโณ	คารี	โค
โจโร	โจรี	โจร
ฌาตโก	ฌาติกา	ญาติ
ตรุโณ	ตรุณี	ชายหนุ่ม, หญิงสาว
เถโร	เถรี	พระเถระ, พระเถรี
ทารโก	ทาริกา	เด็กชาย, เด็กหญิง
เทโว	เทวี	พระเจ้าแผ่นดิน, พระราชเทวี
นโร	นารี	คน (ชาย-หญิง)
ปริพพาชโก	ปริพพาชิกา	นักบวช (ชาย-หญิง)
ภิกขุ	ภิกขุณี	ภิกษุ, ภิกษุณี
ภัว	ภืดี	ผู้เจริญ
มनुสโส	มनुสสี	มนุษย์ (ชาย-หญิง)
ยโกโซ	ยโกขินี	ยักษ์, ยักษ์ณี
ยวาว	ยวตี	ชายหนุ่ม, หญิงสาว
ราชา	ราชินี	พระเจ้าแผ่นดิน พระราชินี
สขา	สขี	เพื่อน (ชาย-หญิง)
หตถี	หตถินี	ช่างพลาย, ช่างพัง

คุณนามเป็น ๓ ลิงค์

ปุงลึงค์	อิตถीलึงค์ ^๑	นปุงสกลึงค์	คำแปล
กम्मกาโร	กम्मการินี	กम्मการี	ทำกรางาน
คุณวา	คุณวตี	คุณวี	มีคุณ
จณโฑ	จณทา	จณฑี	ดูร้าย
เชฏโฐ	เชฏฐา	เชฏฐี	เจริญที่สุด
ตาโณ	ตาณา	ตานิ	ต้านทาน
ถิโร	ถิรา	ถิริ	มัน
ทกโข	ทกขา	ทกขี	ขยัน
ธมมิโก	ธมมิกา	ธมมิกิ	ตั้งในธรรม
นาโถ	นาธา	นาถิ	ที่พึง
ปาโป	ปาปา	ปาปิ	บาป
โภคี	โภคินี	โภคิ	มีโภคะ
มติมา	มติมตี	มติม	มีความคิด
ลาภี	ลาภินี	ลาภิ	มีลาภ
สทฺโธ	สทฺธา	สทฺธิ	มีศรัทธา

^๑ ในอิตถीलึงค์ ลง อา อี อินี ปัจจัย เพื่อเปลี่ยนรูปศัพท์ให้กลายเป็นอิตถीलึงค์ เรียกปัจจัยนี้ว่า อิตถีสตกปัจจัย

วจนะ

วจนะ คือ คำพูด ในบาลีภาษา จัดเป็น วจนะ ๒ คือ

เอกวจนั คำพูดสำหรับออกชื่อของสิ่งเดียว ๑

พหุวจนั คำพูดสำหรับออกชื่อของมากกว่าสิ่งเดียว คือ ตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป ๑

วจนะทั้ง ๒ นี้ มีเครื่องหมายให้แปลกกันที่ท้ายศัพท์ เหมือนคำว่า

ปุริโส ชายคนเดียว เป็นเอกวจนะ

ปุริสา ชายหลายคน เป็นพหุวจนะ

วิภัตติ

วิภัตติ คือ การจำแนก หรือ แจก คำพูดที่ท่านจัดเป็นลิงค์และวจนะ ต้องอาศัยวิภัตติช่วยอุปถัมภ์

วิภัตตินั้นมี ๑๔ ตัว แบ่งเป็นเอกวจนะ ๗ พหุวจนะ ๗ ดังนี้

	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา ที่ ๑	ลี	โย
ทุติยา ที่ ๒	อํ	โย
ตติยา ที่ ๓	นา	หิ
จตุตถี ที่ ๔	ส	นํ
ปณจมี ที่ ๕	สฺมา	หิ
ฉฎฐี ที่ ๖	ส	นํ
สप्तมมี ที่ ๗	สฺมี	สุ

ปฐมาวิภัตติที่ต้นนั้น แบ่งเป็น ๒ คือ ๑) **ลิงคตฺโถ** หรือ **กตฺตา** ที่เป็นตัวประธาน ๒) **อาลปนํ** คำสำหรับร้องเรียก

อายุตนิบาต

อายุตนิบาต คือ คำแปลประจำหมวดวิภัติ ใช้เป็นคำเชื่อมต่อ
เนื้อความให้เนื่องเป็นอันเดียวกัน

วิภัติ	เอกวจนะ	พหูวจนะ
ป.	อ.	อ.-ท.
ท.	ซึ่ง, สู, ยัง, สิ้น, ตลอด, กะ, เฉพาะ	ซึ่ง-ท., สู-ท., ยัง-ท., สิ้น-ท., ตลอด-ท., กะ-ท., เฉพาะ-ท.
ต.	ด้วย, โดย, อัน, ตาม, เพราะ, มี, ด้วยทั้ง	ด้วย-ท., โดย-ท., อัน-ท., ตาม-ท., เพราะ-ท., มี-ท., ด้วยทั้ง-ท.
จตุ.	แก่, เพื่อ, ต่อ	แก่-ท., เพื่อ-ท., ต่อ-ท.
ปญ.	แต่, จาก, กว่า, เหตุ,	แต่-ท., จาก-ท., กว่า-ท., เหตุ-ท.
ฉ.	แห่ง, ของ, เมื่อ	แห่ง-ท., ของ-ท., เมื่อ-ท.
ส.	ใน, ใกล้, ที่, ครั้นเมื่อ, ในเพราะ, เหนือ, บน	ใน-ท., ใกล้-ท., ที่-ท., ครั้นเมื่อ-ท., ในเพราะ-ท., เหนือ-ท., บน-ท.
อา.	แน่, คู่ก่อน, ข้าแต่	แน่-ท., คู่ก่อน-ท., ข้าแต่-ท.

หมายเหตุ

- อ. อ่านว่า อันว่า
- ท. อ่านว่า ทั้งหลาย

การันต์

การันต์ คือ สระที่สุกดศัพท์

โดยย่อ มี ๖ ได้แก่

อ อา

อิ อี

อุ อู

โดยพิสดาร มี ๑๓

จำแนกเป็น ๓ ลิงค์ ได้แก่

ในปุงลิงค์ มีการันต์ ๕ คือ อ อิ อี อุ อู

ในอิติลึงค์ มีการันต์ ๕ คือ อาอิ อี อุ อู

ในนปุงสกลิงค์ มีการันต์ ๓ คือ อ อิ อุ

แบบแจกการันต์ ๑๓

(การันต์ : แจกอย่าง)

ปุงลิงค์

อ : ปุริส อิ : มุณี อี : เสฏฐี อุ : ครุ อู : วิญญู

อิติลึงค์

อา : กณณา อิ : รตติ อี : นารี อุ : รชช อู : วฐู

นปุงสกลิงค์

อ : กุล อิ : อภิ อุ : วตถุ

วิธีแจกสามัญศัพท์

ปฺริส [บุรุษ]

อ การันต์ ใน ปุ่ลึงค์ แจกอย่าง ปฺริส [บุรุษ] ดังนี้

	เอกวจน์	พหูวจน์
ป.	ปฺริโส	ปฺริสา
ทุ.	ปฺริสํ	ปฺริเส
ต.	ปฺริเสน	ปฺริเสหิ ปฺริเสภิ
จ.	ปฺริสสส ปฺริสาย ปฺริสตถิ	ปฺริसानํ
ปญ.	ปฺริสสมา ปฺริสมหา ปฺริสา	ปฺริเสหิ ปฺริเสภิ
ฉ.	ปฺริสสส	ปฺริसानํ
ส.	ปฺริสสมี ปฺริสมหิ ปฺริเส	ปฺริเสสุ
อา.	ปฺริส	ปฺริสา

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน ปฺริส

อาจารย์	อาจารย์	ชน	ชน
กุมาร	เด็ก	ตุรค	ม้า
ขตฺติย	กษัตริย์	เถน	ขโมย
คณ	หมู่	ทูต	ทูต
โจร	โจร	ธช	ธง
ฉณ	มหรสพ	นร	คน
ปาวก	ไฟ	รุกข	ต้นไม้
ผลิก	แก้วผลึก	โลก	โลก
พก	นกยาง	วานร	ลิง
ภว	ภพ	สหาย	เพื่อน
มนุสฺส	มนุษย์	หตถ	มือ
ยกฺข	ยักษ์		

มุณี [ผู้รู้]

อิ การันต์ ใน ปุ่่งลิ่งค์ แจกอย่ง มุณี [ผู้รู้] ดังนี

	เอก.		พหู.	
ป.	มุณี		มุณโย	มุณี
ท.	มุณี		มุณโย	มุณี
ต.	มุณินา		มุณิหิ	มุณีภิ
จ.	มุณิสส	มุณิโน	มุณินัน	
ปญ.	มุณิสมา	มุณิมหา	มุณิหิ	มุณีภิ
ฉ.	มุณิสส	มุณิโน	มุณินัน	
ส.	มุณิสมี	มุณิมหิ	มุณิสสุ	
อา.	มุณี		มุณโย	มุณี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน มุณี

อคฺคิ	ไฟ	ปติ	เจ้า, ผัว
อริ	ข้าศึก	มณิ	แก้วมณี
อหิ	งู	วิธิ	วิธี
ถปติ	ช่างไม้	วิหิ	ข้าวเปลือก
นิธิ	ชุมทรัพย์	สมาธิ	สมาธิ

เสฏฺฐิ [เศรษฐฺฐิ]

อี การันต์ ใน ปุ่่งลิ่งค์ แจกอย่่าง เสฏฺฐิ [เศรษฐฺฐิ] ดังนี้

	เอก.		พหู.	
ป.	เสฏฺฐิ		เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิ
ท.	เสฏฺฐิ	เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิ
ต.	เสฏฺฐินา		เสฏฺฐิหิ	เสฏฺฐิภิ
จ.	เสฏฺฐิสส	เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิโน	
ปถ.	เสฏฺฐิสมา	เสฏฺฐิมหา	เสฏฺฐิหิ	เสฏฺฐิภิ
ฉ.	เสฏฺฐิสส	เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิโน	
ส.	เสฏฺฐิสมี	เสฏฺฐิมหิ	เสฏฺฐิสฺ	
อา.	เสฏฺฐิ		เสฏฺฐิโน	เสฏฺฐิ

ศัพท์ที่เป็น อี การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน เสฏฺฐิ

กรี	ข้าง	ภาณิ	คนข้างพูด
ตปสี	คนมีตบะ	โภคิ	คนมีโภคะ
ทณฺฐิ	คนมีไม้เท้า	มนฺตี	คนมีความคิด
เมธาวิ	คนมีปัญญา	สุขี	คนมีสุข
สิขี	นกยูง	หตฺถิ	ข้าง

ครุ [ครุ]

อุ การันต์ ใน ปุงลิงค์ แจกอย่าง ครุ [ครุ] ดังนี้

	เอก.		พหู.	
ป.	ครุ		ครโว	ครุ
ท.	ครุ		ครโว	ครุ
ต.	ครุณา		ครุหิ	ครุภิ
จ.	ครุสส	ครุโน	ครุณ	
ปญ.	ครุสมา	ครุมหา	ครุหิ	ครุภิ
ฉ.	ครุสส	ครุโน	ครุณ	
ส.	ครุสมิ	ครุมติ	ครุสุ	
อา.	ครุ		ครเว	ครโว

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน ครุ

เกตุ	ชง	ภิกขุ	ภิกษุ
ชนตุ	สัตว์เกิด	ริปู	ข้าศึก
ปสุ	สัตว์ของเลี้ยง	สตุ	ศัตรู
พนธ	พวกพ้อง	เสตุ	สะพาน
พพพ	เสือปลา, แมว	เหตุ	เหตุ

วิญญู [ผู้รู้วิเศษ]

อุ การันต์ ใน ปุ่ลลิ่งค์ แจกอย่าง วิญญู [ผู้รู้วิเศษ] ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	วิญญู	วิญญูโน วิญญู
ท.	วิญญู	วิญญูโน วิญญู
ต.	วิญญูนา	วิญญูหิ วิญญูภิ
จ.	วิญญูสุส วิญญูโน	วิญญูนํ
ปญ.	วิญญูสุมา วิญญูมหา	วิญญูหิ วิญญูภิ
ฉ.	วิญญูสุส วิญญูโน	วิญญูนํ
ส.	วิญญูสุมี วิญญูมหิ	วิญญูสุ
อา.	วิญญู วิญญูโน	วิญญู

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน วิญญู

อภิภู	พระผู้เป็นยี่ง	เวทคู	ผู้ถึงเวท
กตญญู	ผู้รู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้ว	สยมญู	พระผู้เป็นเอง
ปารคู	ผู้ถึงฝั่ง		

จบการันต์ ๕ ในปุ่ลลิ่งค์

กณฺญา [นางสาวน้อย]

อา การันต์ ใน อิตถิลิงค์ แจกอย่าง กณฺญา [นางสาวน้อย] ดังนี้

	เอก.		พหู.
ป.	กณฺญา		กณฺญาโย กณฺญา
ท.	กณฺณํ		กณฺญาโย กณฺญา
ต.	กณฺณาย		กณฺณาหิ กณฺณาภิ
จ.	กณฺณาย		กณฺณานํ
ปญ.	กณฺณาย		กณฺณาหิ กณฺณาภิ
ฉ.	กณฺณาย		กณฺณานํ
ส.	กณฺณาย กณฺณายํ		กณฺณาสุ
อา.	กณฺเณ		กณฺญาโย กณฺญา

ศัพท์ที่เป็น อา การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน กณฺญา

อจฺฉรา	นางอัปสร	ดารา	ดาว
อาภา	รัศมี	ฉวีกา	ฤๅ
อิภฺขณิกา	หญิงแม่มด	ทาริกา	เด็กหญิง
อีสา	งอนไถ	โทลา	ชิงช้า
อุกฺกา	คบเพลิง	ธารา	ธารน้ำ
อุกา	เส้น	นารา	รัศมี
เอสีกา	เสาระเนียด	ปญฺญา	ปัญญา
โอชา	โอชา	พาหา	แขน
กจฺฉา	รักแร้	ภาสา	ภาษา
คทา	ตะบอง	มาลา	ระเปียบ
ขฺมุฏิกา	ลิ่ม	ลาซา	ครึ่ง
เจตนา	เจตนา	สาลา	ศาลา
ฉุริกา	กฤษ	สีลา	ศิลา
ชปา	ชะบา	หนฺกกา	คาง

รตติ [ราตรี]

อิ การันต์ ใน อิตถีลิงค์ แจกอย่าง รตติ [ราตรี] ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	รตติ	รตติโย รตตี
ท.	รตตี	รตติโย รตตี
ต.	รตติยา	รตตีหิ รตตีภิ
จ.	รตติยา	รตตีไน
ปญ.	รตติยา รตยา	รตตีหิ รตตีภิ
ฉ.	รตติยา	รตตีไน
ส.	รตติยา รตติยํ รตยํ	รตตีสุ
อา.	รตติ	รตติโย รตตี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน รตติ

อาณิ	ลิม	กฏิ	สะเอว
อิหิ	ภหิ	ชนติ	ความอดทน
อีติ	จัญไร	คณฺหิ	ระฆัง
อุกฺขลิ	หม้อข้าว	ฉวิ	ผิว
อุมิ	คลื่น	ชลฺลิ	สะเกตไม้
ตนฺติ	เส้นด้าย	รติ	ความยินดี
นฺนฺหิ	ความเปลิดเปลิน	ลหฺหิ	ลัทธิ
ปญฺหิ	สั้นเท่า	วติ	รั้ว
มฺติ	ความรู้	สฺตฺติ	หอก
ยฺภูจि	ไม้เท้า	สนฺหิ	ความต่อ

นารี [นาง]

อี การ์ันต์ ใน อิตถीलึงค์ แจกอย่าง นารี [นาง] ดังนี้

	เอก.		พหู.	
ป.	นารี		นารีโย	นารี
ท.	นารี	นารีย์	นารีโย	นารี
ต.	นาริยา		นารีหิ	นารีภิ
จ.	นาริยา		นารีนั	
ปญ.	นาริยา		นารีหิ	นารีภิ
ฉ.	นาริยา		นารีนั	
ส.	นาริยา	นารีย์	นารีสุ	
อา.	นารี		นารีโย	นารี

ศัพท์ที่เป็น อี การ์ันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน นารี

กุมารี	เต็กหญิง	ปจวี	แผ่นดิน
ฆรณี	หญิงแม่เรือน	มาตุลานี	ป่า, น้ำ
ถี, อิตถี	หญิง	วีชนี	พัด
ธานี	เมือง	สิมพลี	ไม้จ้าว

รชชฺ [เชือก]

อุ การันต์ ใน อิตถีลิงค์ แจกอย่าง รชชฺ [เชือก] ดังนี้

	เอก.		พหู.
ป.	รชชฺ		รชชฺโย รชชฺ
ท.	รชชฺ		รชชฺโย รชชฺ
ต.	รชชฺยา		รชชฺหิ รชชฺภิ
จ.	รชชฺยา		รชชฺนํ
ปญ.	รชชฺยา		รชชฺหิ รชชฺภิ
ฉ.	รชชฺยา		รชชฺนํ
ส.	รชชฺยา รชชฺยํ		รชชฺสุ
อา.	รชชฺ		รชชฺโย รชชฺ

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน รชชฺ

อุรุ	ทราย	ยาคุ	ข้าวต้ม
กาสุ	หลุม	ลาจุ	น้ำเต้า
ธนู	แม่โคนม	วิชชฺ	สายฟ้า

วธู [หญิงสาว]

อุ การันต์ ใน อิตถีลิงค์ แจกอย่าง วธู [หญิงสาว] ดังนี้

	เอก.		พหู.
ป.	วธู		วธุโย วธู
ท.	วธุ		วธุโย วธู
ต.	วธุยา		วธุหิ วธูภิ
จ.	วธุยา		วธุนิ
ปญ.	วธุยา		วธุหิ วธูภิ
ฉ.	วธุยา		วธุนิ
ส.	วธุยา	วธุยิ	วธุสุ
อา.	วธุ		วธุโย วธู

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน วธู

จมุ	เสนา	วีรุ	เถาวัลย์
ชมพู	ไม้หว่า	สรพู	ตุ๊กแก
ภู	แผ่นดิน, คิ้ว	สินธุ	แม่น้ำสินธุ

จบการันต์ ๕ ในอิตถีลิงค์

กุล [ตระกูล]

อ การันต์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกอย่าง กุล [ตระกูล] ดังนี้

	เอก.	พหู.
ป.	กุลิ	กุลานิ
ท.	กุลิ	กุลานิ
ต.	กุลเณ	กุลเอहि กุเลมิ
จ.	กุลสส กุลา ย กุลตถิ	กุลานิ
ปณ.	กุลสมา กุลมหา กุลา	กุลเอहि กุเลมิ
ฉ.	กุลสส	กุลานิ
ส.	กุลสมิ กุลมहि กุเล	กุลเอสุ
อา.	กุล	กุลานิ

ศัพท์ที่เป็น อ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน กุล

องค	องค์	ฉตต	ฉัตร, รัม
อิณ	हीं	ชล	น้ำ
อุทร	ห้อง	ตล	พื้น
โอฏฐ	ริมฝีปาก	ธน	ทรัพย์
กฏฐ	ไม้	ปณณ	ใบไม้, หนังสือ
กมล	ดอกบัว	ผล	ผลไม้
ฆร	เรื่อน	พล	กำลัง, พล
จกุก	จักร, ล้อ	ภตต	ข้าวสวย
มชช	น้ำเมา	รตน	แก้ว
ยนต์	ยนต์	วตถ	ผ้า
รฎฐ	แวนแคว้น	สกฎ	เกวียน

อกฺขิ [นัยน์ตา]

อิ การันต์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกอย่าง อกฺขิ [นัยน์ตา] ดังนี้

	เอก.		พหู.
ป.	อกฺขิ		อกฺขีนิ อกฺขี
ท.	อกฺขี		อกฺขีนิ อกฺขี
ต.	อกฺขินา		อกฺขีหิ อกฺขีภิ
จ.	อกฺขิสส อกฺขิโน		อกฺขีนํ
ปญ.	อกฺขิสมา อกฺขิมหา		อกฺขีหิ อกฺขีภิ
ฉ.	อกฺขิสส อกฺขิโน		อกฺขีนํ
ส.	อกฺขิสมี อกฺขิมหิ		อกฺขีสุ
อา.	อกฺขิ		อกฺขีนิ อกฺขี

ศัพท์ที่เป็น อิ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน อกฺขิ

อจฺจิ	เปลวไฟ	ทจิ	นมส้ม
อฏฺจิ	กระดุก	สปฺปิ	เนยใส

วตถุ [พัสดุ]

อุ การันต์ ใน นปุงสกลิงค์ แจกอย่าง วตถุ [พัสดุ] ดังนี้

	เอก.		พหู.
ป.	วตถุ		วตถุณี วตถุ
ท.	วตถุ		วตถุณี วตถุ
ต.	วตถุณา		วตถุหิ วตถุภิ
จ.	วตถุสส	วตถุโน	วตถุณิ
ปญ.	วตถุสสมา	วตถุมหา	วตถุหิ วตถุภิ
ฉ.	วตถุสส	วตถุโน	วตถุณิ
ส.	วตถุสมิ	วตถุมหิ	วตถุสุ
อา.	วตถุ		วตถุณี วตถุ

ศัพท์ที่เป็น อุ การันต์ เช่นนี้ แจกเหมือน วตถุ

อมพุ	น้ำ	ชตุ	ยาง
อสสุ	น้ำตา	ชนุ	ชันุ
อายุ	อายุ	มจฺ	น้ำผึ้ง
จกขุ	นัยน์ตา	มสฺสุ	หนวด
วปุ	กาย	สชณฺ	เงิน

จบการันต์ ๓ ใน นปุงสกลิงค์

กติปยศัพท์

กติปยศัพท์ แปลว่า ศัพท์เล็กน้อย หรือ ปกิณณกศัพท์ แปลว่า ศัพท์เรี่ยราด เพราะบางพวกก็มีวิธีแจกเฉพาะตนๆ ไม่ทั่วไปแก่ศัพท์ บางพวกก็มีวิธีแจกใช้ได้ในศัพท์อื่นได้บ้างเล็กน้อยไม่มากนัก มี ๑๒ ศัพท์ คือ

๑. อตต	๗. สตุฎ
๒. พุรหม	๘. ปิตุ
๓. ราช	๙. มาตุ
๔. ภควนตุ	๑๐. มน
๕. อรหนต	๑๑. กम्म
๖. ภวนต	๑๒. โค

อตต [ตน]

เป็น ปุ่ลึงค์ แจกอย่างนี้

เอก.

ป.	อตตา
ท.	อตตานัน
ต.	อตตนา
จ.	อตตโน
ปญ.	อตตนา
ฉ.	อตตโน
ส.	อตตนิ
อา.	อตต

อตต ศัพท์ เป็น เอกวจนะ อย่างเดียว ไม่มีพหูวจนะ

พฺรหฺม [พฺรหฺม]

เป็น ปุ่ํลึงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	พฺรหฺมา	พฺรหฺมานโ
ท.	พฺรหฺมานํ	พฺรหฺมานโ
ต.	พฺรหฺมณา	พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ
จ.	พฺรหฺมโน	พฺรหฺมานํ
ปญ.	พฺรหฺมณา	พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ
ฉ.	พฺรหฺมโน ^๑	พฺรหฺมานํ
ส.	พฺรหฺมณี	พฺรหฺเมสุ
อ.	พฺรหฺเม	พฺรหฺมานโ

ราช [พระราชา]

เป็น ทวีลึงค์ [๒ ลึงค์] ใน ปุ่ํลึงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ราชา	ราชานโ
ท.	ราชานํ	ราชานโ
ต.	รณญา	ราชูหิ ราชูภิ
จ.	รณโย ราชินโ	รณถํ ราชูนํ
ปญ.	รณญา	ราชูหิ ราชูภิ
ฉ.	รณโย ราชินโ	รณถํ ราชูนํ
ส.	รณเณ ราชินิ	ราชูสุ
อา.	ราช	ราชานโ

^๑ เป็น พฺรหฺมสฺส ก็ได้ เช่น พฺรหฺมสฺส วณฺโณ วีย, (อภิธมฺม.โยชณา.๑/๒๒๗)

ศัพท์สมาส มี ราช ศัพท์ เป็นที่สุด เหมือน **มหาราช**
แจกอย่างนี้ก็ได้

	เอก.	พหู.
ป.	มหาราชชา	มหาราชชาโน
ท.	มหาราชา	มหาราเช
ต.	มหาราเชน	มหาราเชหิ มหาราเชภิ
จ.	มหาราชสส มหาราชาย มหาราชตถิ	มหาราชานัน
ปญ.	มหาราชสมา มหาราชมหา มหาราชชา	มหาราเชหิ มหาราเชภิ
ฉ.	มหาราชสส	มหาราชานัน
ส.	มหาราชสมิ มหาราชมหิ มหาราเช	มหาราเชสุ
อา.	มหาราช	มหาราชานโน

ศัพท์เหล่านี้ แจกเหมือน **มหาราช**

อนุราช	พระราชาน้อย	นาคราช	นาคผู้พระราชชา
อภิราช	พระราชยิ่ง	มิกราช	เนื้อผู้พระราชชา
อุปราช	อุปราช	สุปถนุราช	ครุฑผู้พระราชชา
จกกวตติราช	พระราชจักรพรรดิ	หิสรราช	หงส์ผู้พระราชชา
เทวราช	เทวดาผู้พระราชชา		

ราช ศัพท์ ในอิตถิลิงค์ เป็น **ราชินี** แจกอย่าง **นารี** (นาง)

ภควนตุ [พระผู้มีพระภาค]

เป็น ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	ภควา		ภควนตา ภควนโต
ท.	ภควนตํ		ภควนเต ภควนโต
ต.	ภควตา		ภควนเตหิ ภควนเตภิ
จ.	ภควโต		ภควตํ ภควนตานํ
ปญ.	ภควตา		ภควนเตหิ ภควนเตภิ
ฉ.	ภควโต		ภควตํ ภควนตานํ
ส.	ภควติ ภควนเต		ภควนเตสุ
อา.	ภคว ภควา		ภควนตา ภควนโต

ศัพท์เหล่านี้ แจกเหมือน ภควนตุ

อายุสมนตุ	คนมีอายุ	จิติมนตุ	คนมีปัญญา
คุณวณตุ	คนมีคุณ	ปญถวณตุ	คนมีปัญญา
จกขุมนตุ	คนมีจักขุ	ปุถถวณตุ	คนมีบุญ
ชุติมนตุ	คนมีความโพล่ง	พนธุมนตุ	คนมีพวกพ้อง
ธนวณตุ	คนมีทรัพย์	สติมนตุ	คนมีสติ

คำว่า ภควนตา ภควนเต ภควนโต นั้น มีวิธีใช้ไม่เหมือนกัน
ภควนตา ภควนเต ใช้เป็น ทิววจนะ สำหรับกล่าวถึงคน ๒ คน ภควนโต
ใช้เป็น พหูวจนะ สำหรับกล่าวถึงคนมาก ตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป

ศัพท์อื่นนอกจากนี้มี คุณวณตุ เป็นต้น เป็นคุณนามแท้ แจกได้ทั้ง ๓
ลิงค์, ปุงลิงค์ แจกเหมือน ภควนตุ, อิตถीलิงค์ เป็น คุณวณตํ แจกอย่าง อี
การันต์ ใน อิตถीलิงค์, นปุงสกลิงค์ ป. เอก. คุณวํ คุณวณตํ. อา. เอก. คุณว,
ป. ท. อา. พหู. คุณวณตานิ เหลื่อนั้นเหมือน ภควนตุ

อรหนต [พระอรหันต์]

เป็น ทวิลิงค์ ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.	
ป.	อรหา	อรห	อรหนตา	อรหนโต
ท.	อรหนต		อรหนเต	อรหนโต
ต.	อรหตา		อรหนเตหิ	อรหนเตภิ
จ.	อรหโต		อรहत	อรหนตาน
ปญ.	อรหตา		อรหนเตหิ	อรหนเตภิ
ฉ.	อรหโต		อรहत	อรหนตาน
ส.	อรหติ	อรหนเต	อรหนเตสุ	
อา.	อรห	อรหา	อรหนตา	อรหนโต

อรหนต เป็น ทวิลิงค์, ในปุงลิงค์ แจกเหมือน ภควนตุ แปลกแต่
 ป. เอก. อรหา อรห เท่านั้น, ในอิตถิลิงค์ เป็น **อรหนติ** แจกอย่าง นารี

ภานต [ผู้เจริญ]

เป็น ทวิลิงค์ ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.	
ป.	ภว		ภานตา	ภานโต
ท.	ภานต		ภานเต	ภานโต
ต.	ภวตา	ภอตา	ภานเตหิ	ภานเตภิ
จ.	ภวโต	ภอโต	ภวต	ภานตาน
ปญ.	ภวตา	ภอตา	ภานเตหิ	ภานเตภิ
ฉ.	ภวโต	ภอโต	ภวต	ภานตาน
ส.	ภานเต		ภานเตสุ	
อา.	ภอ		ภานตา	ภานโต ภอนตา ภอนโต

ภานต คัพทโน อิตถิลิงค์ เป็น ภานตฺ, โภตฺ แจกอย่าง นาริ
อนต ปัจจย ในปุงลิงค์ แจกอย่าง ภานต ก็ได้

สตถุ [ผู้สอน]

เป็น ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	สตถา		สตถาโร
ท.	สตถาริ		สตถาโร
ต.	สตถารา	สตถุณา	สตถาเรหิ สตถาเรภิ
จ.	สตถุ	สตถุโน	สตถารานิ
ปญ.	สตถารา		สตถาเรหิ สตถาเรภิ
ฉ.	สตถุ	สตถุโน	สตถารานิ
ส.	สตถริ		สตถาเรสุ
อา.	สตถา		สตถาโร

คัพทฺเหล่านี้ แจกเหมือน สตถุ

กตตฺ	ผู้ทำ	เนตฺ	ผู้นำไป
ขตตฺ	ผู้ขุด	ภตตฺ	ผู้เลี้ยง, ด้ว
ธตตฺ	ผู้รู้	วตตฺ	ผู้กล่าว
ทตตฺ	ผู้ให้	โสตฺ	ผู้ฟัง
นตตฺ	หลาน	หนตฺ	ผู้ฆ่า

คัพทฺมี ตฺ ปัจจย เป็นที่สุด ใน ปุ. แจกอย่าง สตถุ

ปิตุ [พ่อ]

เป็น ปุ่่งลิ่งค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	ปิตา		ปิตโร
ท.	ปิตริ		ปิตโร
ต.	ปิตรา	ปิตุณา	ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ
จ.	ปิตุ	ปิตุโน	ปิตรานัน ปิตุนัน
ปญ.	ปิตรา		ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ
ฉ.	ปิตุ	ปิตุโน	ปิตรานัน ปิตุนัน
ส.	ปิตริ		ปิตเรสุ ปิตูสุ
อา.	ปิตา		ปิตโร

ภาตฺ [พี่ชาย, น้องชาย] **ชามาตฺ** [ลูกเขย] แจกเหมือน **ปิตุ**

ในอालปนนะใช้ ตาต แทน เอก. **ตาต**, พหู. **ตาตา** คำว่า ตาต พ่อ ถ้าเป็นวิภัตติอื่น เป็นชื่อของบิดา ถ้าเป็นอาลปนนะใช้เรียกได้ทั้งบิดา ทั้งบุตร

มาตุ [มารดา]

เป็น อิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	มาตา		มาตโร
ท.	มาตริ		มาตโร
ต.	มาตรา	มาตุยา ^๑	มาตราหิ มาตราภิ มาตฺหิ มาตฺภิ
จ.	มาตุ	มาตุยา	มาตฺรานํ มาตฺนํ
ปญ.	มาตรา		มาตราหิ มาตราภิ มาตฺหิ มาตฺภิ
ฉ.	มาตุ	มาตุยา	มาตฺรานํ มาตฺนํ
ส.	มาตริ		มาตฺราสุ มาตฺสู
อา.	มาตา		มาตโร

จีตุ [ธิดา] แจกเหมือน มาตุ

ในอาลปนะใช้ อมม แทน, เอก. **อมม**, พหู. **อมมา**

แต่ในตัปปริสสมาส ใช้ อาลปนะ เป็น มาเต, ธีเต เหมือนคำว่า
ติสสมาเต, เทวมาเต, เทวธีเต

^๑ มาตุ และ จีตุ ในบทสมาสแจกอย่าง กณฺญา ได้บ้าง เช่น ราชมาตาย, กาณมาตาย, มิคารมาตาย, ราชธิตาย, เสฏฺฐิธิตาย. แม้ไม่สมาสก็แจกอย่าง กณฺญา ได้บ้าง เช่น ธิตาย (ธ.อ. ๓/๕๕) เป็นต้น (ดู สัททนีติ ปทมาลา ฉบับแปล, หน้า ๖๔๙)

มโนคนศัพท์

ศัพท์ ๑๒ ศัพท์ มี มน ศัพท์เป็นต้น เรียกว่า **มโนคนะ** เพราะเป็นหมู่แห่ง มน ศัพท์

ศัพท์ชื่อมโนคนะ

๑. มน	ใจ	๗. เดช	เดช
๒. อย	เหล็ก	๘. ปย	น้ำนม
๓. อร	อก	๙. ยส	ยศ
๔. เจต	ใจ	๑๐. วจ	วาจา
๕. ตป	ความร้อน	๑๑. วย	วัย
๖. ตม	มีด	๑๒. สิร	หัว

ลักษณะแห่งมโนคนะ

๑. ศัพท์เหล่านี้มีวิธีแจกเหมือน มน ศัพท์ แต่วิธีแจกนั้น ก็ไม่ผิดกับแบบ อ การันต์ ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์นัก แยกอยู่ ๕ วิภัติ คือ

นา กับ **สฺมา** เป็น **อา**

ส ทั้ง ๒ เป็น **โ**

สฺมี เป็น **อิ**

แล้ว ลง **ส** อากม เป็น **สา** เป็น **โส** เป็น **สิ**

๒. **เอา** **อ** เป็น **โ** ได้บ้าง เหมือนคำว่า

อทาน **กुरु** **ต** **มโน** [ชโน ชน] ย่อมทำซึ่งใจในความไม่ให้

ยโส **ลทฺธา** **น** **มช** **เชย** [ชน] ได้แล้ว ซึ่งยศไม่พึงมา เป็นต้น

๓. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อศัพท์เหล่านี้ เข้าสมาสแล้ว เอาสระที่สุดของตนเป็น **โ** ได้ เหมือนคำว่า **มโนคโณ** หมู่แห่งมนะ, **อโยมย** ของบุคคลทำด้วยเหล็ก, **เตโชธาตุ** ธาตุคือไฟ, **สิโรรุโห** อวัยวะที่งอกบนหัว (ผม) เป็นต้น

ในมนอคนคัพท์ทั้ง ๑๒ นี้ มน เป็น ทวิลิงค์ คือ ปุ. นปุ. นอกนั้นเป็น
 ปุ่่งลิ่งค์อย่างเตี๋ยว

มน [ใจ]

เป็น ทวิลิงค์ ใน ปุ่่งลิ่งค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	มโน	มนา
ทุ.	มนํ มโน	มเน
ต.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
จ.	มนโส	มนานํ
ปญ.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
ฉ.	มนโส	มนานํ
ส.	มนสี	มเนสุ
อา.	มน	มนา

มน [ใจ]

เป็น ทวิลิงค์ ใน นปุ่่งสกลิ่งค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	มนํ	มนานิ
ทุ.	มนํ มโน	มนานิ
ต.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
จ.	มนโส	มนานํ
ปญ.	มนสา	มเนหิ มเนภิ
ฉ.	มนโส	มนานํ
ส.	มนสี	มเนสุ
อา.	มน	มนานิ

บางคราวศัพท์ที่มี อ เป็นที่สุด จะเป็น มโนคณะ หรือมิใช่ก็ตาม
อยู่ข้างหน้าเอา นา วิภตติ เป็น โส ได้บ้าง เช่น สุตตโส, พยณชนโส, อุปายโส,
สพฺพโส, จานโส, ถามโส

เอา สฺมา เป็น โส ได้บ้าง เช่น ทิมโส, อฺรโส

กम्म [กรรม]

เป็น นบุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	กम्मํ	กมฺมานิ
ท.	กम्मํ	กมฺมานิ
ต.	กम्मุนา ^๑	กมฺเมหิ กมฺเมภิ
จ.	กम्मฺโน	กมฺมานํ
ปญ.	กम्मุนา	กมฺเมหิ กมฺเมภิ
ฉ.	กम्मฺโน	กมฺมานํ
ส.	กम्मฺนิ	กมฺเมสุ
อา.	กम्म	กมฺมานิ

^๑ ต. เอก. แปลง นา เป็น เอน มีรูปเป็น กมฺเมน ก็มีบ้าง (เช่น จ.อ. ๑/๒๔)

โค [โค]

สามัญ ไม่นิยมว่า ผู้ เมีย แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	โค	คาโว
ท.	คาวุ คาวู	คาโว
ต.	คาเวน	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
จ.	คาวสฺส	คูนฺนํ คาวานํ
ปญ.	คาวสฺมา คาวมฺหา คาวา	โคหิ โคภิ คาเวหิ คาเวภิ
ฉ.	คาวสฺส	คูนฺนํ คาวานํ
ส.	คาวสฺมี คาวมฺหิ คาเว	โคสุ คาเวสุ
อา.	คาว	คาโว

ใน ปุ. เป็น โคณ แจกอย่าง บุริส, ใน อิต. เป็น คาวี แจกอย่าง นารี

ศัพท์ทั้งหลาย ๖ คือ ปุม ชาย, สา หมา [ไม่นิยมว่าผู้ เมีย], อทธา กาลยิตยาว, มขว ชื่อพระอินทร์, ยว ชายหนุ่ม, สข เพื่อน
ปุม เป็น ปุงลิงค์ มีที่ใช้บ้าง แต่ ป. เอก. ปุมา เท่านั้น

สา เป็นคำกลางๆ ไม่นิยมว่าตัวผู้หรือตัวเมีย เหมือนกับศัพท์คือ โค มีที่ใช้แต่ ป. เอก. สา, ในปุงลิงค์ ใช้เป็น สุนข ในอิตถิลิงค์เป็น สุนซี หรือ ใช้ศัพท์อื่นๆ นอกจากนี้ แจกตามการันต์ในลิงค์นั้นๆ

อทธา เป็น ปุงลิงค์ มีที่ใช้บ้างแต่ เอก. ป. อทธา ท. อทธานํ ต. อทธุนา
จ. ฉ. อทธุโน ส. อทธานเน เท่านั้น

มขว เป็น ทวิลิงค์ ใน ปุงลิงค์ ใช้มากแต่ ป. เอก. ยว, ในอิตถิลิงค์ เป็น ยวตี แจกตาม อี การันต์ ในลิงค์นั้น

สข เป็น ทวิลิงค์ ในปุงลิงค์ ใช้มากแต่ ป. เอก. สขา, ในอิตถิลิงค์ เป็น สซี แจกตาม อี การันต์ ในลิงค์นั้น

สังขยา

ศัพท์ที่เป็นเครื่องกำหนดนับนามนาม ชื่อ **สังขยา** แบ่งเป็น ๒ คือ

- ๑ ปกติสังขยา ๑
- ๑ ปุรณสังขยา ๑

ปกติสังขยานั้น นับโดยปกติ เป็นต้นว่า หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า สำหรับ
นับนามนามให้รู้ว่ามีประมาณเท่าใด

ปุรณสังขยานั้น สำหรับนับนามนามที่เต็มในที่นั้นๆ คือ นับเป็นชั้นๆ
เป็นต้นว่า ที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ ที่ห้า

ปกติสังขยา

วิธีนับปกติสังขยา อย่างนี้

เอก	๑	เอกาทส	๑๑
ทวิ	๒	ทฺวาทส, พารส	๑๒
ติ	๓	เตรส	๑๓
จตุ	๔	จตุทฺทส, จุทฺทส	๑๔
ปณจ	๕	ปณจทส, ปณณรส	๑๕
ฉ	๖	โสฬส	๑๖
สตุต	๗	สตุตรส	๑๗
อฏฐ	๘	อฏฐารส	๑๘
นว	๙	เอกุนวีสติ, อุณวีส	๑๙
ทส	๑๐	วีส, วีสติ	๒๐

เอกวิสติ	๒๑	เอกจตตาทีส	๔๑
ทวารวิสติ, พาวีสติ	๒๒	ทเวจตตาทีส	๔๒
เตวิสติ	๒๓	เตจตตาทีส	๔๓
จตุวิสติ	๒๔	จตุจตตาทีส	๔๔
ปณจวิสติ	๒๕	ปณจจตตาทีส	๔๕
ฉพพิสติ	๒๖	ฉจตตาทีส	๔๖
สตุตวิสติ	๒๗	สตุตจตตาทีส	๔๗
อฏฐวิสติ	๒๘	อฏฐจตตาทีส	๔๘
เอกุนตติส, อุนตติส	๒๙	เอกุนปณณาส, อุณปณณาส	๔๙
ติส, ตีสติ	๓๐	ปณณาส, ปณณาส	๕๐
เอกตติส	๓๑	สฎฐี	๖๐
ทวตติส, พตติส	๓๒	สตุตติ	๗๐
เตตติส	๓๓	อสีติ	๘๐
จตุตติส	๓๔	นวุติ	๙๐
ปณจตติส	๓๕	สตี	ร้อย
ฉตติส	๓๖	สทสตี	พัน
สตุตตติส	๓๗	ทสทสตี	หมื่น
อฏฐจตติส	๓๘	สตุสทสตี, ลกขุ	แสน
เอกุนจตตาทีส, อุณจตตาทีส	๓๙	ทสตุสทสตี	ล้าน
จตตาทีส, ตาทีส	๔๐	โกฏิ	โกฏิ

ปกติสังขยานี้ ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ท่านแบ่งเป็น ๒ พวก ตั้งแต่ เอก ถึง จตุ จัดเป็น สัพพนาม ตั้งแต่ ปณจ ขึ้นไปเป็น คุณนาม ส่วนปุณณสังขยา เป็น คุณนามแท้ เป็นได้ ๓ ลิงค์ เอกวจนะเท่านั้น

เอกสังขยา เป็น เอกวจนะอย่างเดียว, เอกศัพท์นาม เป็น ๒ วจนะ ตั้งแต่ ทวิ จนถึง อฏฺฐารส เป็นพหุวจนะอย่างเดียว เป็นได้ ๓ ลิงค์

ตั้งแต่ เอกฺนวิสติ จนถึง อฏฺฐนวุติ เป็น เอกวจนะ อิตถิลิงค์ อย่างเดียว แม้เข้ากับศัพท์ที่เป็นพหุวจนะลิงค์อื่น ก็คงอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนแปลงไปตาม

จัดปกติสังขยาลงในนามศัพท์

เอก	(๑)	ถึง	จตุ	(๔)	เป็น	ศัพท์นาม
ปณฺจ	(๕)	ถึง	อฏฺฐนวุติ	(๙๘)	เป็น	คุณนาม
เอกฺนสตํ	(๙๙)	ขึ้นไป			เป็น	นามนาม

จัดปกติสังขยาลงในลิงค์

เอก	(๑)	ถึง	อฏฺฐารส	(๑๘)	เป็น	ได้ ๓ ลิงค์
เอกฺนวิสติ	(๑๙)	ถึง	อฏฺฐนวุติ	(๙๘)	เป็น	อิตถิลิงค์
เอกฺนสตํ	(๙๙)	ขึ้นไป			เป็น	นปฺงสกลิงค์
โกฏฺฐิ	(โกฏฺฐิ)				เป็น	อิตถิลิงค์

จัดปกติสังขยาลงในวจนะ

เอกสังขยา					เป็น	เอกวจนะ
เอกศัพท์นาม					เป็น	ได้ ๒ วจนะ
ทวิ	(๒)	ถึง	อฏฺฐารส	(๑๘)	เป็น	พหุวจนะ
เอกฺนวิสติ	(๑๙)	ถึง	อฏฺฐนวุติ	(๙๘)	เป็น	เอกวจนะ
เอกฺนสตํ	(๙๙)	ขึ้นไป			เป็น	ได้ ๒ วจนะ

วิธีแจกปกติสังขยา

เอก ศัพท์

แจกอย่างนี้

ปุงลึงค์	อิตถิลึงค์	นปุงสลึงค์
เอก.	เอก.	เอก.
ป. เอโก	เอกา	เอกํ
ท. เอกํ	เอกํ	เอกํ
ต. เอเคน	เอกาย	เอเคน
จ. เอกสฺส	เอกาย	เอกสฺส
ปญ. เอกสฺมา, เอกมฺหา	เอกาย	เอกสฺมา, เอกมฺหา
ฉ. เอกสฺส	เอกาย	เอกสฺส
ส. เอกสมฺมี, เอกมฺหิ	เอกาย	เอกสมฺมี, เอกมฺหิ

เอก ศัพท์นี้ ถ้าเป็น **สังขยา** แจกอย่างนี้, ถ้าเป็น **ศัพท์นาม** แจกได้
ทั้ง ๒ วจนะ เหมือน **ย** ศัพท์ แปรจาก **ย** ศัพท์ บ้างเล็กน้อย ใน **อิต. เอก.**

จ. ฉ. **เอกิสฺสา** ส. **เอกิสฺสํ**

ทวิ และ อุก ศัพท์

ใน ๓ ลึงค์ แจกอย่างนี้

	พหุ.	พหุ.
ป.	เทว	อุโภ
ท.	เทว	อุโภ
ต.	ทวฺวีหิ	อุโภหิ
จ.	ทวฺวินนํ	อุภินนํ
ปญ.	ทวฺวีหิ	อุโภหิ
ฉ.	ทวฺวินนํ	อุภินนํ
ส.	ทวฺวีสุ	อุโภสุ

ติ ศัพท์

แจกอย่างนี้

	ปุงลึงค์	อิตถิลึงค์	นปุงสกलึงค์
	พหุ.	พหุ.	พหุ.
ป.	ตโย	ติสโส	ตีณิ
ท.	ตโย	ติสโส	ตีณิ
ค.	ตีหิ	ตีหิ	ตีหิ
จ.	ติณณํ ติณณนํ	ติสสนนํ	ติณณํ ติณณนํ
ปญ.	ตีหิ	ตีหิ	ตีหิ
ฉ.	ติณณํ ติณณนํ	ติสสนนํ	ติณณํ ติณณนํ
ส.	ตีสุ	ตีสุ	ตีสุ

จตุ ศัพท์

แจกอย่างนี้

	ปุงลึงค์	อิตถิลึงค์	นปุงสกलึงค์
	พหุ.	พหุ.	พหุ.
ป.	จตุตาโร จตุโร	จตสโส	จตุตารี
ท.	จตุตาโร จตุโร	จตสโส	จตุตารี
ค.	จตุหิ	จตุหิ	จตุหิ
จ.	จตุณนํ	จตสสนนํ	จตุณนํ
ปญ.	จตุหิ	จตุหิ	จตุหิ
ฉ.	จตุณนํ	จตสสนนํ	จตุณนํ
ส.	จตุสุ	จตุสุ	จตุสุ

ปณฺจ ศัพท์

ใน ๓ ลิงค์ แจกอย่างนี้

พหู.

ป.	ปณฺจ	[ลบ โย]
ท.	ปณฺจ	
ต.	ปณฺจหิ	[ไม่ที่ชนะ]
จ.	ปณฺจนฺนํ	
ปณฺ.	ปณฺจหิ	
ฉ.	ปณฺจนฺนํ	
ส.	ปณฺจสุ	[ไม่ที่ชนะ]

ตั้งแต่ ฉ ถึง อฏฺฐารส แจกอย่าง ปณฺจ

เอกฺนวิส ศัพท์

เป็น อิตถิลิงค์ แจกอย่างนี้

เอก.

ป.	เอกฺนวิสํ	[ลงนิคคหิต]
ท.	เอกฺนวิสํ	
ต.	เอกฺนวิสาย	
จ.	เอกฺนวิสาย	
ปณฺ.	เอกฺนวิสาย	
ฉ.	เอกฺนวิสาย	
ส.	เอกฺนวิสาย	

ตั้งแต่ วิส ถึง อฏฺฐปณฺณาส แจกอย่าง เอกฺนวิส

ตั้งแต่ เอกฺนวิสติ ถึง อฏฺฐตติสติ และ เอกฺนสทตติ ถึง อฏฺฐนวุติ
แจกตามแบบ อี การันต์ ในอิตถิลิงค์ [รตติ] ตั้งแต่ เอกฺนสฏฺฐิจิ ถึง อฏฺฐสฏฺฐิจิ
แจกตามแบบ อี การันต์ ในอิตถิลิงค์ [นาริ]

ปฺรณสํขยา

นับในลิงค์ทั้ง ๓ อย่างนี้

ปฺรณลิงค์	อิติลิงค์	นปฺรณลิงค์	คำแปล
ปจฺโม	ปจฺมา	ปจฺมํ	ที่ ๑
ทฺติโย	ทฺติยา	ทฺติยํ	ที่ ๒
ตฺติโย	ตฺติยา	ตฺติยํ	ที่ ๓
จตุตฺโถ	จตุตฺถี-ถา	จตุตฺถํ	ที่ ๔
ปณฺจโม	ปณฺจมี-มา	ปณฺจมํ	ที่ ๕
ฉฺฉโ	ฉฺฉี-ชา	ฉฺฉํ	ที่ ๖
สฺตตฺโม	สฺตตฺมี-มา	สฺตตฺมํ	ที่ ๗
อณฺจโม	อณฺจมี-มา	อณฺจมํ	ที่ ๘
นวโม	นวมมี-มา	นวมํ	ที่ ๙
ทสโม	ทสมี-มา	ทสมํ	ที่ ๑๐
เอกาทสโม	เอกาทสี-สี ^๑	เอกาทสมํ	ที่ ๑๑
ทฺวาทสโม, พารสโม	ทฺวาทสี, พารสี	ทฺวาทสมํ, พารสมํ	ที่ ๑๒
เตรสโม	เตรสี	เตรสมํ	ที่ ๑๓
จตุทฺทสโม	จตุทฺทสี-สี ^๒	จตุทฺทสมํ	ที่ ๑๔
ปณฺณรสโม	ปณฺณรสี-สี ^๓	ปณฺณรสมํ	ที่ ๑๕
โสฬสโม	โสฬสี	โสฬสมํ	ที่ ๑๖
สฺตตรสโม	สฺตตรสี	สฺตตรสมํ	ที่ ๑๗
อณฺจารสโม	อณฺจารสี	อณฺจารสมํ	ที่ ๑๘
เอณฺวนีสฺติโม	เอณฺวนีสฺติมา	เอณฺวนีสฺติมํ	ที่ ๑๙
วีสฺติโม	วีสฺติมา	วีสฺติมํ	ที่ ๒๐

^{๑, ๒, ๓} ลงนิกคหิตอาคม (ดู กจายน. สูตร ๓๗๗)

ศัพท์นาม

ศัพท์นามนั้น แบ่งเป็น ๒ คือ

- ๑ ปุริสศัพท์นาม ๑
- ๑ วิเสสนศัพท์นาม ๑

ปุริสศัพท์นาม

ปุริสศัพท์นามนั้น เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนามที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อจะไม่ให้ซ้ำๆ ซากๆ ซึ่งไม่เพราะหู นับตามบุรุษที่ท่านจัดไว้ในอาขยาด เป็น ๓ คือ

- ต ศัพท์ ๑
- ตุมห ศัพท์ ๑
- อมห ศัพท์ ๑

ต ศัพท์ เป็น ปฐมบุริส หรือ ประถมบุรุษ บุรุษที่ ๑ สำหรับออกชื่อคนและสิ่งของ ที่ผู้พูดออกชื่อถึง เช่นคำในภาษาของเราว่า "เขา"^๑

ตุมห ศัพท์ เป็น มชณิมบุริส หรือ มัชยมบุรุษ สำหรับออกชื่อคนที่ผู้พูดๆ กับคนใด สำหรับออกชื่อคนนั้น เช่นคำในภาษาของเราว่า "เจ้า, ท่าน, สู้, เอ็ง, มึง"

อมห ศัพท์ เป็น อุตตมบุริส หรือ อุตตมบุรุษ สำหรับใช้ออกชื่อผู้พูด เช่นคำในภาษาของเราว่า "ฉัน, ข้า, กู"

^๑ ประสงค์เอา ต ศัพท์ ที่ท่านใช้แต่ลำพังอย่างเดียว จึงเป็น ปุริสศัพท์นาม ประถมบุรุษ ส่วน ต ศัพท์ที่ท่านประกอบด้วยนามนามก็ดี ด้วย ตุมห และ อมห ศัพท์ก็ดี เป็นวิเสสนศัพท์นาม

ตุมุห และ อมุห ศัพท์ทั้ง ๒ นี้ แจกเป็นแบบเดียวกันทั้งปุงลิงค์และ
อิตถीलิงค์

วิเสสนศัพท์นาม

วิเสสนศัพท์นามนั้น คล้ายๆ กับคุณนาม แต่มีวิธีแจกไม่เหมือน
คุณนาม แบ่งเป็น ๒ คือ

อนิยม ๑

นิยม ๑

ศัพท์เหล่านี้ คือ ย อณฺณ อณฺณตร อณฺณตม ปร อปร กตร กตม
เอก เอกจฺจ อุกย สพฺพ ก็ เป็น อนิยม

ต เอต อิม อมุ เป็น นิยม

วิเสสนศัพท์นาม ๒ อย่าง ที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็น ไตรลิงค์ แจกได้ทั้ง
๓ ลิงค์ ในศัพท์นามทั้งปวงไม่มีอาลปนนะ

บันทึกช่วยจำ

ศัพท์นาม

๑. ปุริสศัพท์นาม

- ๑) ต
- ๒) ตุมุห
- ๓) อมุห

๒. วิเสสนศัพท์นาม

๑) อนิยม	ย	อณฺณ	อณฺณตร	อณฺณตม
	ปร	อปร	กตร	กตม
	เอก	เอกจฺจ	อุกย	सพฺพ ก็
๒) นิยม	ต	เอต	อิม	อมุ

วิธีแจกปริสัพท์นาม

ต ศัพท์^๑

ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	โส	เต
ทุ.	ติ นั	เต เน
ต.	เตน	เตหิ
จ.	ตสส อสส	เตสั เตसानั เนสั เนसानั
ปญ.	ตสมา อสมา ตมหา	เตหิ
ฉ.	ตสส อสส	เตสั เตसानั เนสั เนसानั
ส.	ตสมึ อสมึ ตมहि	เตสุ

ต ศัพท์

ใน อิตถीलิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	สา	ตา
ทุ.	ติ นั	ตา
ต.	ตาย	ตาคิ
จ.	ตสสา อสสา ติสสา ติสสาย	ตาสั ตาसानั
ปญ.	ตาย	ตาคิ
ฉ.	ตสสา อสสา ติสสา ติสสาย	ตาสั ตาसानั
ส.	ตายั ตสสั อสสั ติสสั	ตาสู

^๑ ต ปริสัพท์นาม แปลว่า ท่าน, เธอ, เขา, มัน
 ต นิยมวิเสสนศัพท์นาม แปลว่า นั้น

ต ศัพท์

ใน นปุงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ตํ	ตานิ
ท.	ตํ นํ	ตานิ
ต.	เตน	เตหิ
จ.	ตสฺส อสฺส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ปญ.	ตสฺมา อสฺมา ตมฺหา	เตหิ
ฉ.	ตสฺส อสฺส	เตสํ เตसानํ เนสํ เนसानํ
ส.	ตสฺมี อสฺมี ตมฺหิ	เตสุ

ตุมฺห ศัพท์ [ท่าน]

ทั้ง ๒ ลิงค์ แจกอย่างเดียวกัน อย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	ตฺวิ ตฺวิ	ตุมฺเห โว
ท.	ตํ ตฺวิ ตฺวิ	ตุมฺเห โว
ต.	ตยา ตฺวยยา เต	ตุมฺเหหิ โว
จ.	ตฺยหิ ตุมฺหิ ตว เต	ตุมฺหากิ โว
ปญ.	ตยา	ตุมฺเหหิ
ฉ.	ตฺยหิ ตุมฺหิ ตว เต	ตุมฺหากิ โว
ส.	ตฺยิ ตฺวยิ	ตุมฺเหสุ

อมห ศัพท์ [เรา]

ทั้ง ๒ ลิงค์ แจกอย่างเดียวกัน อย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	อห	มย โน
ท.	ม มมี	อมเห โน
ต.	มยา เม	อมเหหิ โน
จ.	มยหิ อมหิ มม มมี เม	อมหากิ อสமாகิ โน
ปญ.	มยา	อมเหหิ
ฉ.	มยหิ อมหิ มม มมี เม	อมหากิ อสமாகิ โน
ส.	มยิ	อมเหสุ

วิธีแจกวิเสสนศัพท์นาม

อนิยมวิเสสนศัพท์นาม

ย ศัพท์ [ไต่]

ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.
ป.	โย	เย
ท.	ยิ	เย
ต.	เยน	เยหิ
จ.	ยสส	เยสสิ เยसानิ
ปญ.	ยสมา ยมहा	เยหิ
ฉ.	ยสส	เยสสิ เยसानิ
ส.	ยสมิ ยมहि	เยสุ

ย ศัพท์ [ไต]

ใน อิตถीलึงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.	
ป.	ยา	ยา	
ท.	ยี่	ยา	
ต.	ยาย	ยาหิ	
จ.	ยสุสา	ยาสี่	ยาสาน
ปญจ.	ยาย	ยาหิ	
ฉ.	ยสุสา	ยาสี่	ยาสาน
ส.	ยสุสี่	ยาสู	

ย ศัพท์ [ไต]

ใน นปุงสกลึงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหู.	
ป.	ยี่	ยานิ	
ท.	ยี่	ยานิ	
ต.	เยน	เยหิ	
จ.	ยสุส	เยสี่	เยसान
ปญ.	ยสุมา	เยหิ	
ฉ.	ยสุส	เยสี่	เยसान
ส.	ยสุมี	เยสุ	

ศัพท์เหล่านี้ แจกเหมือน ย ศัพท์

อณฺณ	อื่น	กตม	คนไหน
อณฺณตร	คนใดคนหนึ่ง	เอก	คนหนึ่ง, พวกหนึ่ง
อณฺณตม	คนใดคนหนึ่ง	เอกจฺจ	บางคน, บางพวก
ปร	อื่น	อุมฺย	ทั้งสอง
อปร	อื่นอีก	สพฺพ	ทั้งปวง
กตร	คนไหน		

ก็ ศัพท์

ก็ ศัพท์ ไคร, อะไร คงเป็นรูป ก็ อยู่แต่ใน นปฺ. ป. ทฺ. เอก. เท่านั้น. นอกนั้น แปลงเป็น ก แล้วแจกในไตรลิงค์ เหมือน ย ศัพท์

ก็ ศัพท์ ที่แจกด้วยวิภตฺติในไตรลิงค์นี้ มี จิ อยู่ท้ายศัพท์ แปลว่า "น้อย" บ้าง "บางคน หรือ บางสิ่ง" บ้าง เป็นคำให้ว่าซ้ำสองหน เช่น

โกจิ	ปุริโส	ชายบางคน หรือ ไครๆ
กาจิ	อิตฺถิ	หญิงบางคน หรือ หญิงใดๆ
กิณฺจจิ	วตฺถุ	ของน้อยหนึ่ง หรือของบางสิ่ง

ถ้าเป็นพหูวนะแปลว่า "บางพวก หรือ บางเหล่า" เช่น

เกจิ	ชนา	ชนทั้งหลายบางพวก
กาจิ	อิตฺถิ	หญิงทั้งหลายบางพวก
กานิจิ	กุลาณี	ตระกูลทั้งหลายบางเหล่า

ถ้ามี ย นำหน้า มี จิ อยู่หลัง แปลว่า "คนใดคนหนึ่ง หรือ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง" เป็นต้น เช่น

โย	โกจิ มนุสฺโส	มนุษย์ คนใดคนหนึ่ง
ยา	กาจิ เวทนา	เวทนา ใดๆอย่างหนึ่ง
ยงฺกิณฺจจิ	วิตฺตํ	ทรัพย์เครื่องปลื้มใจ อันใดอันหนึ่ง

ทั้ง ย ทั้ง ก นี้ แจกด้วยวิภัติใดๆ ก็ต้องเปลี่ยนเป็นรูปวิภัตตินั้นๆ แล้วเอา จิ ไว้ท้ายศัพท์ เหมือนดังนี้ เอก. ท. ยงกิณฺจิ, ต. เยน เณจฺจิ, จ. ยสฺส กสฺสจฺจิ, พหุ. ป. ท. เย เกจฺจิ, ต. เยหิ เกหิจฺจิ, จ. เยสํ เกสณฺจฺจิ เป็นต้น

ก็ ศัพท์ ที่เป็นคำถามแปลว่า "หรือ" เหมือนคำว่า ก็ ปเนตฺ อาวุโส ปฏิรูป ดูก่อนอาวุธ ก็ อันนั้น สมควร หรือ

บางทีในคำถามไม่มี ก็ ก็มี ใช้แต่ทางเสียงที่กิริยา เช่น อตฺถิ ปนายสมฺโต โภจฺจิ เวยยาวจฺจโร ก็ ใครๆ ผู้เป็นไวยาวัจจร [ทำซึ่งกรรม ของผู้ชวนชวาย] ของท่านผู้มีอายุ มี (หรือ)

ก็ ศัพท์ ที่เป็นคำถามถึงเหตุที่เป็น แปลว่า "ทำไม" เช่น ก็ ปาลิตฺ ปมฺชฺชติ ดูก่อนปาลิต ทำไม [ท่าน] ประมาทอยู่

นิมวิเสสนศัพท์นาม

ต ศัพท์ [นั่น] ที่เป็นนิมวิเสสนศัพท์นาม ทั้ง ๓ ลิงค์
แจกอย่าง ต ศัพท์ ในปุริสศัพท์นาม

เอต ศัพท์ [นั่น]

ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	เอโส		เอเต
ท.	เอตัง	เออัน	เอเต
ต.	เอเตน		เอเตหิ
จ.	เอตสฺส		เอเตสํ เอเตसानํ
ปญ.	เอตสฺมา	เอตมฺหา	เอเตหิ
ฉ.	เอตสฺส		เอเตสํ เอเตसानํ
ส.	เอตสฺมี	เอตมฺหิ	เอเตสุ

เอต ศัพท์ [นั่น]

ใน อิตถीलิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	เอสา		เอตา
ท.	เอตัง	เออัน	เอตา
ต.	เอตาย		เอตาหิ
จ.	เอตสฺสา	เอติสฺสา เอติสฺสาย	เอตาสํ เอตาสานํ
ปญ.	เอตาย		เอตาหิ
ฉ.	เอตสฺสา	เอติสฺสา เอติสฺสาย	เอตาสํ เอตาสานํ
ส.	เอตสฺสํ	เอติสฺสํ	เอตาสู

เอต ศัพท์ ใน นปฺ. แจกเหมือนใน ปุ่ แปลกแต่ เอก. ป. เอตฺ, พหุ. ป.
 ทุ. เอตานิ เท่านั้น

เอต ศัพท์ [นั้น]

ใน นปฺงสกลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหุ.
ป.	เอตํ		เอตานิ
ทุ.	เอตํ	เอนํ	เอตานิ
ต.	เอเตน		เอเตหิ
จ.	เอตสฺส		เอเตสํ เอเตसानํ
ปญ.	เอตสฺมา	เอตมฺหา	เอเตหิ
ฉ.	เอตสฺส		เอเตสํ เอเตसानํ
ส.	เอตสฺมี	เอตมฺหิ	เอเตสุ

อิม ศัพท์ [นี้]

ใน ปุ่งลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหุ.
ป.	อํ		อิม
ทุ.	อิมํ		อิม
ต.	อิมินา	อเนน	อิมेหิ
จ.	อิมสฺส	อสฺส	อิมेสํ อิมेसानํ
ปญ.	อิมสฺมา	อิมมฺหา อสฺมา	อิมेหิ
ฉ.	อิมสฺส	อสฺส	อิมेสํ อิมेसानํ
ส.	อิมสฺมี	อิมมฺหิ อสฺมี	อิมेषु

อิม ศัพท์ [นี้]

ใน อิตถीलึงค์ แจกอย่างนี้

เอก.	พหู.
ป. อัย	อिमा
ท. อิมิ	อिमा
ต. อิมาย	อิมาทิ
จ. อิมิสฺสา อิมิสฺสาย อสฺสา	อิมาสํ อิมาสานํ
ปญ. อิมาย	อิมาทิ
ฉ. อิมิสฺสา อิมิสฺสาย อสฺสา	อิมาสํ อิมาสานํ
ส. อิมิสฺสํ อสฺสํ	อิมาสู

อิม ศัพท์ ใน นปฺ. แจกเหมือนใน ปฺ. แปลกแต่ เอก. ป. อิหํ, ท. อิหํ อิมิ, พหุ. ป. ท. อิมานิ เท่านั้น

อิม ศัพท์ [นี้]

ใน นปฺงสกลึงค์ แจกอย่างนี้

เอก.	พหู.
ป. อิหํ	อิมานิ
ท. อิหํ อิมิ	อิมานิ
ต. อิมินา อเนน	อิเมหิ
จ. อิมสฺส อสฺส	อิเมสํ อิเมसानํ
ปญ. อิมสฺมา อิมมฺหา อสฺมา	อิเมหิ
ฉ. อิมสฺส อสฺส	อิเมสํ อิเมसानํ
ส. อิมสมิ อิมมฺหิ อสมิ	อิเมสุ

อมุ คัพท [โน้น]

ใน ปุงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	อมุ		อมุ
ท.	อมฺ		อมุ
ต.	อมุณา		อมุหิ
จ.	อมุสส	อมุโน	อมุสํ อมุส้าน
ปญ.	อมุสมา	อมุมหา	อมุหิ
ฉ.	อมุสส	อมุโน	อมุสํ อมุส้าน
ส.	อมุสมิ	อมุมหิ	อมุสุ

อมุ คัพทนี้ อาเทศเป็น อสุ บ้างก็ได้ อมุ และ อสุ ทั้ง ๒ นี้ ถ้ามี ก เป็นที่สุต เป็น อมุก อสุก แจกตามแบบ ย คัพท ทั้ง ๓ ลิงค์

อมุ คัพท [โน้น]

ใน อิตถิลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหู.
ป.	อมุ		อมุ
ท.	อมฺ		อมุ
ต.	อมุยา		อมุหิ
จ.	อมุสสา		อมุสํ อมุส้าน
ปญ.	อมุยา		อมุหิ
ฉ.	อมุสสา		อมุสํ อมุส้าน
ส.	อมุสํ		อมุสุ

อมุ ศัพท์ ใน นปฺ. แจกเหมือนใน ปฺ. แปรแต่ ป. ทฺ. เอก. อหฺ, พหฺ. อมุณี เท่านั้น. ที่เป็น อหฺ นั้น ใน นปฺ. เอา อมุ กับ สฺ หรือ อํ เป็น อหฺ.

อมุ ศัพท์ [โน้น]

ใน นปฺ. สกฺลิ่งค์ แจกอย่างนี้

	เอก.		พหุ.
ป.	อหฺ		อมุณี
ท.	อหฺ		อมุณี
ต.	อมุนา		อมุหิ
จ.	อมุสส	อมุโน	อมุสํ อมุสานํ
ปถ.	อมุสฺมา	อมุมฺหา	อมุหิ
ฉ.	อมุสส	อมุโน	อมุสํ อมุสานํ
ส.	อมุสฺมี	อมุมฺหิ	อมุสุ

จบนามศัพท์

อพยยศัพท์

ศัพท์อีกจำพวกหนึ่ง จะแจกด้วยวิภัติทั้ง ๗ แปลงรูปไปต่างๆ เหมือนนามทั้ง ๓ ไม่ได้ คงรูปอยู่เป็นอย่างเดียว ศัพท์เหล่านี้ เรียกว่า **อพยยศัพท์** มี ๓ ประเภท ได้แก่

๑. อุปสัค
๒. นิบาต
๓. ปัจจัย

อุปสัค

อุปสัคนั้น สำหรับใช้นำหน้านามและกริยาให้วิเศษขึ้น เมื่อนำหน้านาม มีอาการคล้ายคุณศัพท์ เมื่อนำหน้ากริยา มีอาการคล้ายกริยาวิเศษนะ อุปสัค มี ๒๐ ตัว ดังนี้

๑.	อติ	ยิ่ง, เกิน, ล่วง
๒.	อธิ	ยิ่ง, ใหญ่, ทับ
๓.	อนุ	น้อย, ภายหลัง, ตาม
๔.	อป	ปราศ, หลีก
๕.	อปี หรือ ปี	ใกล้, บน
๖.	อภิ	ยิ่ง, ใหญ่, จำเพาะ, ข้างหน้า
๗.	อว หรือ โอ	ลง
๘.	อา	ทั่ว, ยิ่ง, กลับความ
๙.	อุ	ขึ้น, นอก
๑๐.	อุป	เข้าไป, ใกล้, มั่น

๑๑.	ท	ชั่ว, ยาก
๑๒.	นิ	เข้า, ลง
๑๓.	นิ	ไม่มี, ออก
๑๔.	ป	ทั่ว, ข้างหน้า, ก่อน, ออก
๑๕.	ปฏฺิ	เฉพาะ, ตอบ, ทวน, กลับ
๑๖.	ปรา	กลับความ
๑๗.	ปริ	รอบ
๑๘.	วิ	วิเศษ, แจ้ง, ต่าง
๑๙.	สั	พร้อม, กับ, ดี
๒๐.	สุ	ดี, งาม, ง่าย

นิบาต

นิบาตนั้น สำหรับลงในระหว่างนามศัพท์บ้าง กิริยาศัพท์บ้าง นิบาตมี ๑๕ หมวด ได้แก่ นิบาตบอกกาลปนะ กาล ที่ ปริเฉท อุปไมย ปฏฺิเสธ ความได้ยินเล่าลือ ความปรึกัป ความถาม ความรับ ความเตือน เป็นต้น

๑. นิบาตบอกกาลปนะ

๑.	ยคุเฆ	สรรวมชี้พ, ขอเดชะ
๒.	ภนฺเต, ภทฺนฺเต	ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
๓.	ภณฺเ	แนะนำนาย
๔.	อมฺโภ	แนะนำผู้เจริญ
๕.	อาวุโส	ดูก่อนท่านผู้มีอายุ
๖.	เร, อเร	เว้ย, โว้ย
๗.	เห	เฮ้ย
๘.	เช	แนะนำแม่สาวใช้

๒. นิบาตบอกกาล

๑. อถ	ครั้งนั้น	๖. หิโยโย	วันวาน
๒. ปาโต	เช้า	๗. เสว	วันพรุ่ง
๓. ทิวา	วัน	๘. สมปติ	บัดเดี๋ยวนี้
๔. สายั	เย็น	๙. อายตี	ต่อไป
๕. สุเว	ในวัน		

๓. นิบาตบอกที่

๑. อุทธี	เบื้องบน	๙. อโธ	เบื้องต่ำ
๒. อูปริ	เบื้องบน	๑๐. เหมฐา	ภายใน
๓. อนุตธา	ระหว่าง	๑๑. โอร	ฝั่งใน
๔. อนโต	ภายใน	๑๒. ปาร	ฝั่งนอก
๕. ทิโร	ภายนอก	๑๓. หุริ	โลกอื่น
๖. พหิ	ภายนอก	๑๔. สมมุขา	ต่อหน้า
๗. พหิทธา	ภายนอก	๑๕. ปรมมุขา	ลับหลัง
๘. พาหิธา	ภายนอก	๑๖. รโห	ที่ลับ

๔. นิบาตบอกปริจเฉท

๑. กิว	เพียงไร	๖. ยาวตา	มีประมาณเพียงใด
๒. ยาว	เพียงใด	๗. ดาวตา	มีประมาณเพียงนั้น
๓. ดาว	เพียงนั้น	๘. กิตดาวตา	มีประมาณเท่าใด
๔. ยาวเทว	เพียงใดนั้นเทียว	๙. เอตดาวตา	มีประมาณเท่านั้น
๕. ดาวเทว	เพียงนั้นนั้นเทียว	๑๐. สมนตา	รอบคอบ

๕. นิบาตบอกอุปมาอุปไมย

๑. วิย	ราวกะ	๔. เสยยถา	ฉั่นไต่
๒. อิว	เพี้ยงดั่ง	๕. ตถา	ฉั่นนั้น
๓. ยถา	ฉั่นไต่	๖. เออว์	ฉั่นนั้น

๖. นิบาตบอกประการ

๑. เออว์	ด้วยประการนั้น	๓. กถั	ด้วยประการไร
๒. ตถา	ด้วยประการนั้น		

๗. นิบาตบอกปฏิเสธ

๑. น	ไม่	๕. เอา	นั้นเทียว
๒. โน	ไม่	๖. วินา	วัน
๓. มา	อย่า	๗. อลั	พอ, อย่าเลย
๔. ว	เทียว		

๘. นิบาตบอกความได้ยินคำเล่าลือ

๑. กิร	ได้ยินว่า	๓. สุกั	ได้ยินว่า
๒. ขลุ	ได้ยินว่า		

๙. นิบาตบอกปริกัป

๑. เจ	หากว่า	๔. อถ	ถ้าว่า
๒. ยทิ	พิว่า	๕. อปเปว นาม	ชื่อแม่ไหน
๓. สเจ	ถ้าว่า	๖. ยนฺนุน	กระไรหนอ

๑๐. นิบาตบอกความถาม

๑. ก็ หรือ, อะไร	๕. นนุ มิใช่หรือ
๒. กถึ อย่างไร	๖. อุทาหุ หรือว่า
๓. กจจิ แลหรือ	๗. อาหุ หรือว่า
๔. นุ หนอ	๘. เสยยถิทึ อย่างไรนี้

๑๑. นิบาตบอกความรับ

๑. อาม เออ	๒. อามนตา เออ

๑๒. นิบาตบอกความเตือน

๑. อิงฆ เชิญเถิด	๓. หนท เอาเถิด
๒. ตคฆ เอาเถิด	

๑๓. นิบาตสำหรับผูกศัพท์และประโยคมีอັถละเป็นอเนก

๑. จ ด้วย, อนึ่ง, ก็, จจริงอยู่	๕. ปน ส่วนว่า, ก็
๒. วา หรือ, บ้าง	๖. อปิ แม่, บ้าง
๓. หิ ก็, จจริงอยู่, เพราะว่	๗. อปิจ เออก็
๔. ตุ ส่วนว่า, ก็	๘. อถวา อี้อย่างหนึ่ง

๑๔. นิบาตสักว่เป็นเครื่องทำบทให้เต็ม

๑. นุ หนอ	๕. โห แล
๒. สุ สึ	๖. วต หนอ
๓. เว เว้ย	๗. ทเว เว้ย
๔. โว ไว้ย	

๑๕. นิบาตมีเนื้อความต่าง ๆ

๑. อภยทตฺถุ	โดยแท้	๑๗. อาวี	แจ้ง
๒. อโถ	อนึ่ง	๑๘. อจฺจํ	สูง
๓. อทฺธา	แน่แท้	๑๙. อิติ	เพราะเหตุนั้น, ว่า...ดังนั้น,
๔. อวสฺสํ	แน่แท้		ด้วยประการนี้, ชื่อว่า
๕. อโห	โอ	๒๐. กิญจาปิ	แม้หน่อยหนึ่ง, แม้ก็จริง
๖. อารา	ไกล	๒๑. กุจฺจิ	บ้าง
๗. นิจฺจํ	ต่ำ	๒๒. มิจฺฉา	ผิด
๘. นฺน	แน่	๒๓. มุชา	เปล่า
๙. นานา	ต่างๆ	๒๔. มุสา	เท็จ
๑๐. ปจฺฉา	ภายหลัง	๒๕. สกิ	คราวเดียว
๑๑. ปฏฺฐาย	ตั้งก่อน, จำเดิม	๒๖. สตฺกฺขตฺตํ	ร้อยคราว
๑๒. ปฏฺฐติ	จำเดิม	๒๗. สทฺธิ	พร้อม, กับ
๑๓. ปฺน	อีก	๒๘. สณฺนิกํ	ค่อยๆ
๑๔. ปฺนปฺปฺนํ	บ่อยๆ	๒๙. สยํ	เอง
๑๕. กิยโย	ยิ่ง	๓๐. สห	กับ
๑๖. กิยโยโส	โดยยิ่ง	๓๑. สามํ	เอง

ปัจจัย

ปัจจัยนั้น ลงท้ายนามศัพท์เป็นเครื่องหมายวิภัตติบ้าง ลงท้ายธาตุเป็นเครื่องหมายกิริยาบ้าง จำแนกเป็น ๔ อย่าง ดังนี้

๑. โต ปัจจัย
๒. ตฺร ตฺถ ห ฐ ธิ หิ หํ หิณฺจํ ญํ ญ ปัจจัย
๓. ทา ทานิ รหิ ฐฺนา ทาจฺนํ ชฺช ชฺชฺช ปัจจัย
๔. ตเว ตฺํ ตฺวน ตฺวา ตฺวาน ปัจจัย

ปัจจัย ๑๗ ตัวต่อไปนี้ ลงท้ายนามศัพท์ เป็นเครื่องหมายวิภัติ

๑. โต ปัจจัย เป็นเครื่องหมาย ตติยวิภัติ แปลว่า ข้าง
เป็นเครื่องหมาย ปัญจมีวิภัติ แปลว่า แต่ เป็นต้น

สพฺพโต	แต่-ทั้งปวง	ปรโต	ข้างหน้า
อณฺณโต	แต่-อื่น	ปจฺฉโต	ข้างหลัง
อณฺณตรโต	แต่-อันใดอันหนึ่ง	ทกฺขิมโต	ข้างขวา
อิตรโต	แต่-นอกนี้	วามโต	ข้างซ้าย
เอกโต	ข้างเดียว	อฺตุตรโต	ข้างเหนือ
อฺกโต	สองข้าง	อธฺรโต	ข้างล่าง
ปรโต	ข้างอื่น	ยโต	แต่-ใด
ตโต	แต่-นั้น	อมฺโต	แต่-โน้น
เอโต, อโต	แต่-นั้น	กตรโต	แต่-อะไร
อิโต	แต่-นี้	กฺโต	แต่-ไหน
อปรโต	ข้างอื่นอีก		

๒. ปัจจัย ๙ ตัว คือ ตฺร ตฺถ ห ธ ธิ หิ หึ หิณฺจนํ ว เป็นเครื่องหมาย สัตตมีวิภัติ แปลตามสัตตมีวิภัติ ดังนี้

สพฺพตฺร	ใน-ทั้งปวง	อตฺถ	ใน-นี้
สพฺพตฺถ	ใน-ทั้งปวง	เอกตฺร	ใน-เดียว
สพฺพธิ	ใน-ทั้งปวง	เอกตฺถ	ใน-เดียว
อณฺณตฺร	ใน-อื่น	อฺกยตฺร	ใน-สอง
อณฺณตฺถ	ใน-อื่น	อฺกยตฺถ	ใน-สอง
ยตฺร	ใน-ใด	เอตฺถ	ใน-นี้
ยตฺถ	ใน-ใด	อิธ	ใน-นี้

ยหิ	ใน-ใด	อิห	ใน-นี้
ยหฺ	ใน-ใด	กฺตฺร	ใน-ไหน
ตฺตฺร	ใน-นั้น	กตฺถ	ใน-ไหน
ตตฺถ	ใน-นั้น	กฺุหิ	ใน-ไหน
ตฺหิ	ใน-นั้น	กฺุหฺ	ใน-ไหน
ตฺหฺ	ใน-นั้น	กฺุหิณฺจณฺ	ใน-ไหน
อฺตฺร	ใน-นี้	กฺฺว	ใน-ไหน

๓. ปัจจัย ๗ ตัว คือ ทา ทานิ รหิ ฐนา ทาจณิ ชช ชฺช เป็นเครื่องหมาย สัตตมวิภक्ति ลงในกาล ดังนี้

สพฺพทา	ในกาลทั้งปวง	เอตฺรหิ	ในกาลนี้, เดี่ยวนี้
สทา	ในกาลทุกเมื่อ	กรหฺจि	ในกาลไหนๆ, บางครั้ง
เอกทา	ในกาลหนึ่ง, บางที	อฺฐนา	ในกาลนี้, เมื่อก็
ยทา	ในกาลใด, เมื่อใด	กฺุทาจณิ	ในกาลไหน
ตทา	ในกาลนั้น, เมื่อนั้น	อชช	ในวันนี้
กทา	ในกาลไร, เมื่อไร	สชช	ในวันมีอยู่, วันนี้
กทาจิ	ในกาลไหน, บางคราว	ปรชช	ในวันอื่น
อิทานิ	ในกาลนี้, เดี่ยวนี้	อปรชช	ในวันอื่นอีก

๔. ปัจจัยที่เป็นกิริยาภิกตัก ๕ ตัว คือ ตเว ตฺ ตุน ตฺวา ตฺวาน กับทั้ง ปัจจัยที่อาเทศออกจาก ตฺวา เป็นอภัยยะ แจกด้วยวิภक्तिไม่ได้ [ลงท้ายธาตุ เป็นเครื่องหมายกิริยาบ้าง เป็นเครื่องหมายวิภक्तिบ้าง] ดังนี้

๑. กาทเว	เพื่ออันทำ	๔. กตฺวา	ทำแล้ว
๒. กาทฺตุ	ความทำ, เพื่ออันทำ	๕. กตฺวาน	ทำแล้ว
๓. กาทุน	ทำแล้ว		

อาขยาต

ศัพท์กล่าวกริยา คือ ความทำ เป็นต้นว่า ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ชื่อว่า **อาขยาต** ในอาขยาตนั้น ประกอบด้วย

๑. วิภัตติ	๕. บุรุษ
๒. กาล	๖. ธาตุ
๓. บท	๗. วาจก
๔. วจนะ	๘. ปัจจัย

เพื่อเป็นเครื่องหมายเนื้อความให้ชัดเจน

วิภัตติ

วิภัตตินั้นท่านจำแนกไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้ **กาล บท วจนะ บุรุษ** จัดเป็น ๘ หมวด ในหมวดหนึ่งๆ มี ๑๒ วิภัตติ อย่างนี้

๑. วัตตมานาวิภัตติ	แปลว่า	อยู่, ย่อม, จะ
๒. ปัญจมีวิภัตติ	แปลว่า	จง, เกิด, ขอจง
๓. สัตตมีวิภัตติ	แปลว่า	ควร, พึง, พึง
๔. ปโรกขาวิภัตติ	แปลว่า	แล้ว
๕. หิยัตตนิวิภัตติ	แปลว่า	แล้ว
		ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว
๖. อัชชัตตนิวิภัตติ	แปลว่า	แล้ว
		ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว
๗. ภวิสสันตวิภัตติ	แปลว่า	จัก
๘. กาลาติปัตตวิภัตติ	แปลว่า	จัก...แล้ว
		ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้...แล้ว

๑. วัตตมานาวิภัตติ

[แปลว่า ...อยู่, ย่อม..., จะ...]

ปรัสสบท			อัตตโนบท	
	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ป.	ติ	อนฺติ	เต	อนฺเต
ม.	สิ	ถ	เส	วฺเห
อุ.	มิ	ม	เอ	มฺเห

๒. ปัญจามีวิภัตติ

[แปลว่า จง..., ...เกิด, ของจง...]

ปรัสสบท			อัตตโนบท	
	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ป.	ตุ	อนฺตุ	ตํ	อนฺตํ
ม.	หิ	ถ	สสุ	วฺโห
อุ.	มิ	ม	เอ	อามฺหเส

๓. สัตตมีวิภัตติ

[แปลว่า ควร..., พึง..., พึง...]

ปรัสสบท			อัตตโนบท	
	เอก.	พหู.	เอก.	พหู.
ป.	เอยฺย	เอยฺยํ	เอถ	เอริ
ม.	เอยฺยาสี	เอยฺยาด	เอโถ	เอยฺยวฺโห
อุ.	เอยฺยามี	เอยฺยาม	เอยฺยํ	เอยฺยามฺเห

๔. ปโรททวิภัตติ

[แปลว่า ...แล้ว]

ปรัสสบท			อัตตโนบท	
	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ป.	อ	อุ	ตถ	เร
ม.	เอ	ตถ	ตโถ	วุโ
อุ.	อ	มห	อิ	มเห

๕. หิยัตตนิวิภัตติ

[แปลว่า ...แล้ว, ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว]

ปรัสสบท			อัตตโนบท	
	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ป.	อา	อุ	ตถ	ตถุ
ม.	โ	ตถ	เส	วุหิ
อุ.	อ	มห	อิ	มฺหเส

๖. อัชชัตตนิวิภัตติ

[แปลว่า ...แล้ว, ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว]

ปรัสสบท			อัตตโนบท	
	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ป.	อิ	อุ	อา	อุ
ม.	โ	ตถ	เส	วุหิ
อุ.	อิ	มหา	อ	มเห

๗. ภวิสสันตวิภัตติ

[แปลว่า จัก...]

ปรัสสบท		อัตตโนบท	
	เอก. พหู.	เอก.	พหู.
ป.	สฺสติ สฺสนฺติ	สฺสเต	สฺสนฺเต
ม.	สฺสสิ สฺสถ	สฺสเส	สฺสวฺहे
อุ.	สฺสามิ สฺสาม	สฺสิ	สฺสามฺเห

๘. กาลาติปัตตวิภัตติ

[แปลว่า จัก...แล้ว, ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้...แล้ว]

ปรัสสบท		อัตตโนบท	
	เอก. พหู.	เอก.	พหู.
ป.	สฺสา สฺสิสุ	สฺสถ	สฺสิสุ
ม.	สฺเส สฺสถ	สฺสเส	สฺสวฺहे
อุ.	สฺสิ สฺสามฺหา	สฺสิ	สฺสามฺหเส

กาล

ในอาขยาตนั้น แบ่งกาลที่เป็นประธานได้ ๓ คือ

๑. กาลที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า เรียกว่า ปัจจุบันกาล
๒. กาลล่วงแล้ว เรียกว่า อดีตกาล
๓. กาลยังไม่มาถึง เรียกว่า อนาคตกาล

กาลทั้ง ๓ นั้น แบ่งให้ละเอียดออกอีก

๑. ปัจจุบันกาล จัดเป็น ๓ คือ

๑.๑ ปัจจุบันแท้

๑.๒ ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต

๑.๓ ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต

๒. อดีตกาล จัดเป็น ๓ คือ

๒.๑ ล่วงแล้วไม่มีกำหนด

๒.๒ ล่วงแล้ววานนี้

๒.๓ ล่วงแล้ววันนี้

๓. อนาคตกาล จัดเป็น ๒ คือ

๓.๑ อนาคตของปัจจุบัน

๓.๒ อนาคตของอดีต

กาลที่กล่าวโดยย่อหรือพิสดารนี้ ต้องหมายรู้ด้วยวิภัติ ๘ หมู่อ่างนี้

๑. วัตตมานาวิภัติ

บอกปัจจุบันกาล

๑. ปัจจุบันแท้

แปลว่า ...อยู่

เช่น ภิกษุ ธมม์ เทเสติ.

ภิกษุ แสดงอยู่ ซึ่งธรรม

๒. ปัจจุบันใกล้เคียงอดีต

แปลว่า ...ยอม...

เช่น กุโต นุ ตวั อาคจฉลิตี.

ท่าน ย่อมมา แต่ที่ไหนหนอ ?

๓. ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต

แปลว่า ...จะ...

เช่น กิ โกรมิ

[ข้า] จะทำ ซึ่งอะไร ?

๒. ปัญจมีวิภัตติ

บอกความบังคับ ความหวัง และความอ่อนนวอน

๑. บอกความบังคับ แปลว่า จง...
เช่น เอวัง วเทหิ.
[เจ้า] จงว่า อย่างนี้
๒. บอกความหวัง แปลว่า ...เถิด
เช่น สพเพ สตตา อเวรา โหนตุ.
สัตว์ ท. ทิ้งปวง เป็นผู้มิเระหามาได้ เถิด
๓. บอกความอ่อนนวอน แปลว่า ขอ...จง
เช่น ปพพาเชถ มĩ ภานเต.
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอ [ท่าน ท.]
จง ยังข้าพเจ้า ให้บวช

๓. สัตตมีวิภัตติ

บอกความยอมตาม ความกำหนด และความรำพึง

๑. บอกความยอมตาม แปลว่า ควร...
เช่น ภเชถ ปุริสูตตเม.
[ชน] ควรคบ ซึ่งบุรุษสูงสุด ท.
๒. บอกความกำหนด แปลว่า พึง...
เช่น ปุณฺณญเจ ปุริโส กยิรา.
ถ้าว่า บุรุษ พึงทำ ซึ่งบุญไซริ์
๓. บอกความรำพึง แปลว่า พึง...
เช่น ยนฺนุนาหĩ ปพฺพชเชยยĩ.
ไฉนหนอ เรา พึงบวช

๔. ปโรทขาวิภัตติ

บอกอดีตกาล

- ๐ ล่วงแล้วไม่มีกำหนด แปลว่า ...แล้ว

เช่น เตนาท ภควา.

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว อย่างนี้

เตนาหุ โปราณา.

ด้วยเหตุนี้ อาจารย์มีในปางก่อน ท. กล่าวแล้ว

๕. หิยัตตนิวิภัตติ

บอกอดีตกาล

- ๐ ล่วงแล้ววานนี้ แปลว่า แล้ว ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว

เช่น ขโณ โว มา อุปัจจคา.^๑

ขณะ อย่า ได้เข้าไปล่วงแล้ว ซึ่งท่าน ท.

เอว อวจิ

[ข้า] ได้กล่าวแล้ว อย่างนี้

๖. อัชชัตตนิวิภัตติ

บอกอดีตกาล

- ๐ ล่วงแล้ววันนี้ แปลว่า แล้ว ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า ได้...แล้ว

เช่น เถโร คามิ ปิณฑาย ปาวิสิ.

พระเถระ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อบิณฑะ

เอวรूपิ กมมิ อกาสิ.

[ข้า] ได้ทำแล้ว ซึ่งกรรม มีอย่างนี้เป็นรูป

^๑ อุปัจจคา [อุป+อติ+อ+คม+อ+อา]

๗. ภวิสสันตวิภัตติ

บอกอนาคตกาล

๑. อนาคตของปัจจุบัน

แปลว่า จัก...

เช่น

ธมมํ สุณิสฺสาม.

ข้า ท. จักฟัง ซึ่งธรรม

๘. กาลาติปัตตวิภัตติ

บอกอนาคตกาล

๑. อนาคตของอดีต

แปลว่า จัก...แล้ว

ถ้ามี อ อยู่หน้า แปลว่า จักได้...แล้ว

เช่น

โส เจ ยานํ ลภิสฺสา อคฺจฉิสฺสา.

ถ้าว่า เขา จักได้แล้ว ซึ่งยานไซรั

[เขา] จักได้ไปแล้ว

บท

๑. วิภัตตินั้น แบ่งเป็น ๒ บท คือ

๑. ปรัสสบท บทเพื่อผู้อื่น

๒. อัตตโนบท บทเพื่อตน

๒. ปรัสสบท เป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็น

๑. กัตตุวาจก

๒. เหตุกัตตุวาจก

๓. อัตตโนบท เป็นเครื่องหมายให้รู้กิริยาที่เป็น

๑. กัมมวาจก

๒. เหตุกัมมวาจก

๓. ภาววาจก

๔. บางคราว ปรีศสพท เป็นกัมมวาจกและภาววาจกก็มี เหมือนคำ
 บาลีว่า สทิสเ เม น วิชชติ. คนเช่นกับด้วยเรา [อันใครๆ] ย่อมหาไม่ได้.
 น จ ลพภติ รูเป. อนึ่ง [อันใครๆ] ย่อมไม่ได้ ในรูป

๕. บางคราว อัตตโนบท เป็นกัตตุวาจกก็มี เหมือนคำบาลีว่า ปียโต
 ชายเต โสโก. ความโศก ย่อมเกิด แต่ของที่รัก

วจนะ

วิภัตตินั้น จัดเป็นวจนะ ๒ คือ

๑ เอกวจนะ ๑

๑ พหุวจนะ ๑

เหมือนวิภัตตินาม ถ้าศัพท์นามที่เป็นประธานเป็นเอกวจนะ ต้อง
 ประกอบกิริยาศัพท์เป็นเอกวจนะตาม ถ้านามศัพท์เป็นพหุวจนะ ก็ต้อง
 ประกอบกิริยาศัพท์เป็นพหุวจนะตาม ให้มีวจนะเป็นอันเดียวกันอย่างนี้

โส คจฉติ. เขา ไปอยู่

เต คจฉนติ. เขาทั้งหลาย ไปอยู่

ยกไว้แต่นามศัพท์ที่เป็นเอกวจนะหลายๆ ศัพท์ รวมกันด้วย จ ศัพท์
 ใช้กิริยาเป็นพหุวจนะ

บุรุษ

วิภัตตินั้น จัดเป็นบุรุษ ๓ คือ

๑ ประถมบุรุษ ๑

๑ มัธยมบุรุษ ๑

๑ อุตตมบุรุษ ๑ เหมือนปุริสศัพท์นาม

ถ้าปุริสศัพท์นามใด เป็นประธาน ต้องใช้กิริยาประกอบวิภัตติให้
 ถูกต้องตามปุริสศัพท์นามนั้น อย่างนี้

๑. โส ยาทิ. เขาไป [อ. เขา ย่อมไป]
๒. ตฺวึ ยาสิ. เจ้าไป [อ. ท่าน ย่อมไป]
๓. อหิ ยามิ. ข้าไป [อ. เรา ย่อมไป]

ธาตุ

วิภัตติที่บอก กาล บท วจนะ บุรุษ เหล่านี้ สำหรับประกอบกับธาตุธาตุ คือ กิริยาศัพท์ที่เป็นมูลราก ธาตุนี้ท่านรวบรวมจัดได้เป็น ๘ หมวด ได้แก่ ภู ฐ ฑ ฏ ฏ ฏ ฏ ฏ ตามพวกที่ประกอบด้วยปัจจัยเป็นอันเดียวกัน ดังนี้

๑. หมวด ภู ธาตุ

[ลง อ, เอ ปัจจัย]

๑.	ภู*	ธาตุ	<p>เป็นไปในความมี, ในความเป็น
[ภู + อ = ภว + ติ] สำเร็จรูปเป็น ภาติ
ย่อมมี, ย่อมเป็น</p>
๒.	หุ*	ธาตุ	<p>เป็นไปในความมี, ในความเป็น
[หุ + อ = โห + ติ] สำเร็จรูปเป็น โหติ
ย่อมมี, ย่อมเป็น</p>
๓.	สี*	ธาตุ	<p>เป็นไปในความนอน
[สี + อ = สย + ติ] สำเร็จรูปเป็น เสติ, สยติ
ย่อมนอน</p>
๔.	มรฺ*	ธาตุ	<p>เป็นไปในความตาย
[มรฺ + อ + ติ] สำเร็จรูปเป็น มรติ
ย่อมตาย</p>

* ธาตุที่มีเครื่องหมาย * เป็นอักษรมธาตุ คือ ธาตุไม่เรียกหากรรม

๕. **ปจ** ชาติ เป็นไปในความหุง ในความต้ม
 [ปจ + อ + ตี] สำเร็จรูปเป็น **ปจติ**
 ย่อมหุง, ย่อมต้ม
๖. **อิกข** ชาติ เป็นไปในความเห็น
 [อิกข + อ + ตี] สำเร็จรูปเป็น **อิกขติ**
 ย่อมเห็น
๗. **ลภ** ชาติ เป็นไปในความได้
 [ลภ + อ + ตี] สำเร็จรูปเป็น **ลภติ**
 ย่อมได้
๘. **คม** ชาติ เป็นไปในความไป
 [คม+อ = คจฉ+ตี] สำเร็จรูปเป็น **คจฉติ**
 ย่อมไป

๒. หมวด รุฐ ชาติ

[ลง อ, เอ ปัจจัย และลงนิคคหิตอาคม]

๑. **รุฐ** ชาติ เป็นไปในความกั้น, ในความปิด
 [รุฐ + อ - เอ + ตี] สำเร็จรูปเป็น **รุณฐติ, รุณฐติ**
 ย่อมปิด
๒. **มุจ^๑** ชาติ เป็นไปในความปล่อย
 [มุจ + อ + ตี] สำเร็จรูปเป็น **มุญจติ**
 ย่อมปล่อย

^๑ มุจ ชาติ ถ้างลง ย ปัจจัยในหมวด ทิว ชาติ จัดเป็นอกัมมชาติ

มุจ ชาติ เป็นไปในความหลุด, พัน
 [มุจ+ย+ตี] สำเร็จรูปเป็น **มุญจติ**
 ย่อมหลุด

๓.	ภุช	ธาตุ	เป็นไปในความกิน [ภุช + อ + ติ] ย่อมกิน	สำเร็จรูปเป็น	ภุชชติ
๔.	ภิท ^๑	ธาตุ	เป็นไปในความต่อ [ภิท + อ + ติ] ย่อมต่อ	สำเร็จรูปเป็น	ภินทติ
๕.	ลิป	ธาตุ	เป็นไปในความฉาบ [ลิป + อ + ติ] ย่อมฉาบ	สำเร็จรูปเป็น	ลิมปติ

๓. หมวด ทิว ธาตุ

[ลง ย ปัจจัย]

๑.	ทิว*	ธาตุ	เป็นไปในความเล่น [ทิว + ย = พพ + ติ] ย่อมเล่น	สำเร็จรูปเป็น	ทิพพติ
๒.	สิว	ธาตุ	เป็นไปในความเย็บ [สิว + ย = พพ + ติ] ย่อมเย็บ	สำเร็จรูปเป็น	สิพพติ
๓.	พุธ	ธาตุ	เป็นไปในความตรัสรู้ [พุธ + ย = ชณ + ติ] ย่อมตรัสรู้	สำเร็จรูปเป็น	พุชณติ

^๑ ภิท ธาตุ ถ่าลง ย ปัจจัยในหมวด ทิว ธาตุ เป็นอกัมมธาตุ

ภิท	ธาตุ	เป็นไปในความแตก [ภิท+ย+ติ] ย่อมแตก	สำเร็จรูปเป็น	ภิชชติ
-----	------	--	---------------	--------

๔. **ชี*** ธาตุ เป็นไปในความสิ้น
 [ชี + ย + ตี] สำเร็จรูปเป็น **ชียติ**
 ย่อมสิ้น
๕. **มฺห*** ธาตุ เป็นไปในความหลง
 [มฺห + ย = ยห + ตี] สำเร็จรูปเป็น **มฺยหติ**
 ย่อมหลง
๖. **มฺส** ธาตุ เป็นไปในความลี้ม
 [มฺส + ย = สส + ตี] สำเร็จรูปเป็น **มฺสสติ**
 ย่อมลี้ม
๗. **รช** ธาตุ เป็นไปในความย่อมน
 [รช + ย = ชช + ตี] สำเร็จรูปเป็น **รชชติ**
 ย่อมย่อมน

๔. หมวด สฺ ธาตุ

[ลง **ณฺ, ณา** ปัจจัย]

๑. **สฺ** ธาตุ เป็นไปในความพึง
 [สฺ + ณา + ตี] สำเร็จรูปเป็น **สฺณาคิ**
 ย่อมพึง
๒. **วฺ** ธาตุ เป็นไปในความร้อย
 [วฺ + ณา + ตี] สำเร็จรูปเป็น **วฺณาคิ**
 ย่อมร้อย
๓. **ลฺ** ธาตุ เป็นไปในความผูก
 [ลฺ + ณฺ = โณ + ตี] สำเร็จรูปเป็น **ลฺโณคิ**
 ย่อมผูก

๕. หมวด กิ ธาตุ

[ลง นา ปัจจัย]

๑. กิ	ธาตุ	เป็นไปในความซื้อ		
		[กิ + นา + ตี]	สำเร็จรูปเป็น	กินาติ
		ย่อมซื้อ		
๒. ชิ	ธาตุ	เป็นไปในความชำระ		
		[ชิ + นา + ตี]	สำเร็จรูปเป็น	ชินาติ
		ย่อมชำระ		
๓. ฐุ	ธาตุ	เป็นไปในความกำจัด		
		[ฐุ + นา + ตี]	สำเร็จรูปเป็น	ฐุนาติ
		ย่อมกำจัด		
๔. จิ	ธาตุ	เป็นไปในความก่อ, ในความสั่งสม		
		[จิ + นา + ตี]	สำเร็จรูปเป็น	จินาติ
		ย่อมก่อ, ย่อมสั่งสม		
๕. ลุ	ธาตุ	เป็นไปในความเกี่ยว, ในความตัด		
		[ลุ + นา + ตี]	สำเร็จรูปเป็น	ลุนาติ
		ย่อมเกี่ยว, ย่อมตัด		
๖. ณา	ธาตุ	เป็นไปในความรู้		
		[ณา=ชา + นา + ตี]	สำเร็จรูปเป็น	ชานาติ
		ย่อมรู้		
๗. ฝุ	ธาตุ	เป็นไปในความผิด, ในความโปรย		
		[ฝุ + นา + ตี]	สำเร็จรูปเป็น	ฝุนาติ
		ย่อมผิด, ย่อมโปรย		

๖. หมวด คหฺ ฐาตุ

- [ลง ณา ปัจจัย]
 ๑. คหฺ ฐาตุ เป็นไปในความถือเอา
 [คหฺ + ณา + ติ] สำเร็จรูปเป็น คณฺหาติ
 ย่อมถือเอา

๗. หมวด ตนฺ ฐาตุ

- [ลง โอ ปัจจัย]
 ๑. ตนฺ ฐาตุ เป็นไปในความแผ่ไป
 [ตนฺ + โอ + ติ] สำเร็จรูปเป็น ตโนติ
 ย่อมแผ่ไป
 ๒. กรฺ ฐาตุ เป็นไปในความทำ
 [กรฺ + โอ + ติ] สำเร็จรูปเป็น กโรติ
 ย่อมทำ
 ๓. สกฺก* ฐาตุ เป็นไปในความอาจ
 [สกฺก + โอ + ติ] สำเร็จรูปเป็น สกโกติ
 ย่อมอาจ
 ๔. ชาคร* ฐาตุ เป็นไปในความตื่น
 [ชาคร + โอ + ติ] สำเร็จรูปเป็น ชาโครติ
 ย่อมตื่น

๘. หมวด จฺรฺ ฐาตุ

- [ลง เณ, ฌย ปัจจัย]
 ๑. จฺรฺ ฐาตุ เป็นไปในความลัก
 [จฺรฺ + เณ, ฌย + ติ] สำเร็จรูปเป็น โจเรติ, โจรยติ
 ย่อมลัก

๒. **ตกฺก** ชาตุ เป็นไปในความตริก
[ตกฺก+ณ, ฌย+ติ] สำเร็จรูปเป็น **ตกฺกเถติ, ตกฺกยติ**
ย่อมตริก
๓. **ลกฺข** ชาตุ เป็นไปในความกำหนด
[ลกฺข+ณ, ฌย+ติ] สำเร็จรูปเป็น **ลกฺกเถติ, ลกฺกยติ**
ย่อมกำหนด
๔. **มนตฺ*** ชาตุ เป็นไปในความปรึษา
[มนตฺ+ณ, ฌย+ติ] สำเร็จรูปเป็น **มนตฺเถติ, มนตฺยติ**
ย่อมปรึษา
๕. **จินฺต** ชาตุ เป็นไปในความคิด
[จินฺต+ณ, ฌย+ติ] สำเร็จรูปเป็น **จินฺตเถติ, จินฺตยติ**
ย่อมคิด

[สกัมมชาตุ - อกัมมชาตุ]

ในชาตุทั้ง ๘ หมู่นี้ ชาตุบางเหล่าเป็นชาตุไม่มีกรรม ชาตุบางเหล่ามีกรรม ชาตุเหล่าใด ไม่ต้องเรียกหากรรม คือสิ่งอันบุคคลพึงทำ ชาตุเหล่านั้นเรียกว่า **อกัมมชาตุ** ชาตุไม่มีกรรม ชาตุเหล่าใด เรียกหากรรม ชาตุเหล่านั้นเรียกว่า **สกัมมชาตุ** ชาตุมีกรรม

วากจ

กิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ชาตุ ดังนี้ จัดเป็นวากจ คือ กล่าวบทที่เป็นประธานของกิริยา ๕ อย่าง คือ

๑. กัตตุวากจ	๔. เหตุกัตตุวากจ
๒. กัมมวากจ	๕. เหตุกัมมวากจ
๓. ภาววากจ	

๑. กัตตฺตฺวจาก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวผู้ทำ คือ แสดงว่าเป็นกิริยาของผู้ทำนั่นเอง กิริยาศัพท์นั้น ชื่อ *กัตตฺตฺวจาก* มีอุทาหรณ์ว่า

- ๑ สฺวโท โอทนํ ปจติ พอครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก

๒. กัมมฺวจาก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวกรรม สิ่งทีบุคคลพึงทำ คือ แสดงว่าเป็นกิริยาของกรรมนั่นเอง กิริยาศัพท์นั้น ชื่อ *กัมมฺวจาก* มีอุทาหรณ์ว่า

- ๑ สฺวเทน โอทโน ปจียเต ข้าวสุก อันพอครัว หุงอยู่

๓. ภาวฺวจาก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวแต่สักว่า ความมี ความเป็น เท่านั้น ไม่กล่าวกัตตา และกรรม กิริยาศัพท์นั้น ชื่อ *ภาวฺวจาก* กิริยาศัพท์ที่เป็นภาวฺวจากนี้ ต้องเป็น *ประณมบุรุษ เอกวจนะ* อย่างเดียว มีอุทาหรณ์ว่า

- ๑ เตน ญยเต อันเขา เป็นอยู่

๔. เหตุกัตตฺตฺวจาก

กิริยาศัพท์ใดกล่าวผู้ใช้ให้คนอื่นทำ คือ แสดงว่าเป็นกิริยาของผู้ใช้ให้ผู้อื่นทำนั้น กิริยาศัพท์นั้น ชื่อ *เหตุกัตตฺตฺวจาก* มีอุทาหรณ์ว่า

- ๑ สามิโก สฺวโท โอทนํ ปาเจติ นาย ยังพอครัว ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก

๕. เหตุกัมมฺวจาก

กิริยาศัพท์ใด กล่าวสิ่งที่เขาใช้ให้บุคคลทำ คือ แสดงว่าเป็นกิริยาของสิ่งนั้น กิริยาศัพท์นั้น ชื่อ *เหตุกัมมฺวจาก* มีอุทาหรณ์ว่า

- ๑ สามิเกน สฺวเทน โอทโน ปาจาปียเต
ข้าวสุก อันนาย ยังพอครัว ให้หุงอยู่

ปัจจัย

๑. ปัจจัยในกัตตุวากจ ๑๐ ตัว คือ **อ, เอ, ย, ณ, ณา, นา, ณาหา, โอ, ฌ, ฌย** ปัจจัยทั้ง ๑๐ ตัวนี้ แบ่งลงในธาตุ ๘ หมวด อย่างนี้

อ, เอ	ปัจจัย	ลงในหมวด	ภู	ธาตุ และ
		ลงในหมวด	รฐ	ธาตุ
		แต่ในหมวด	รฐ	ธาตุ
		ลงนิกคหิตอาคมหน้าพยัญชนะที่สุดธาตุ		
ย	ปัจจัย	ลงในหมวด	ทิว	ธาตุ
ณ, ณา	ปัจจัย	ลงในหมวด	สุ	ธาตุ
นา	ปัจจัย	ลงในหมวด	กี	ธาตุ
ณาหา	ปัจจัย	ลงในหมวด	คห	ธาตุ
โอ	ปัจจัย	ลงในหมวด	ตณ	ธาตุ
ฌ, ฌย	ปัจจัย	ลงในหมวด	จฐ	ธาตุ

๒. ในกัมมวากจ ลง **ย** ปัจจัย กับทั้ง **อิ** อาคมหน้า **ย** ด้วย เช่น ปจียเต, สิวียเต เป็นต้น

๓. ในภาววากจ ลง **ย** ปัจจัย เช่น ภูยเต เป็นต้น

๔. ในเหตุกัตตุวากจ ลงปัจจัย ๔ ตัว คือ **ฌ, ฌย, ณาเป, ณาปย** ตัวใดตัวหนึ่ง เช่น

ฌ	=	ปาเจติ, สัพเพติ
ฌย	=	ปาจยติ, สัพพยติ
ณาเป	=	ปาจาเปติ, สัพพาเปติ
ณาปย	=	ปาจาปยติ, สัพพาปยติ เป็นต้น

๕. ในเหตุกัมมวากจ ลงปัจจัย ๑๐ ตัวนั้นด้วย, ลงเหตุปัจจัย คือ **ณาเป** ด้วย, ลง **ย** ปัจจัย กับทั้ง **อิ** อาคมหน้า **ย** ด้วย เช่น ปาจาปียเต, สัพพาปียเต เป็นต้น

ปัจจัยพิเศษ

๑. ปัจจัยสำหรับประกอบกับธาตุอีก ๓ ตัว คือ **ข, ฉ, ส** เป็นไปในความปรารภณา เช่น

ภุข ธาตุ เป็นไปในความกิน **ข** ปัจจัย [ภุข+ข=พุกุข+ติ]
สำเร็จรูปเป็น **พุกุขติ** ปรารภณาจะกิน

ขส ธาตุ เป็นไปในความกิน **ฉ** ปัจจัย [ขส+ฉ=ชีขฉ+ติ]
สำเร็จรูปเป็น **ชีขฉติ** ปรารภณาจะกิน

หฺร ธาตุ เป็นไปในความนำไป **ส** ปัจจัย [หฺร+ส=ชีคีส+ติ]
สำเร็จรูปเป็น **ชีคีสติ** ปรารภณาจะนำไป

๒. ปัจจัยสำหรับประกอบด้วยนามศัพท์ ให้เป็นกิริยาศัพท์ ๒ ตัว คือ **อาย, อีย** เป็นไปในความประพฤติ เช่น

จिरายติ ประพฤติเข้าอยู่

ปุตุตียติ ย่อมประพฤติให้เป็นเพียงดังบุตร เป็นต้น

อสุ ธาตุ

อสุ ธาตุ เป็นไปในความมี, ความเป็น อยู่หน้า แปลงวิภัตติทั้งหลายแล้ว ลบพยัญชนะต้นธาตุบ้าง ที่สุดธาตุบ้าง อย่างนี้

ติ	เป็น ตติ ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อตติ
อนติ	คงรูป ลบต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	สนติ
ลิ	คงรูป ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อลิ
ถ	เป็น ตถ ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อตถ
มิ	เป็น มฺหิ ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อมฺหิ
ม	เป็น มฺห ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อมฺห
ตุ	เป็น ตฺถ ลบที่สุดธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อตฺถ

เอยฺย	เป็น อียา ลบต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	ลียา
เอยฺย	กับทั้งธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อสฺส
เอยฺยํ	กับทั้งธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อสฺสํ
เอยฺยํ	เป็น อียํ ลบต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	ลียํ
เอยฺยยาสิ	กับทั้งธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อสฺส
เอยฺยยาถ	กับทั้งธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อสฺสถ
เอยฺยยามิ	กับทั้งธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อสฺสํ
เอยฺยยาม	กับทั้งธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อสฺสาม
อิ	คงรูป ทีฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อาสิ
อํ	คงรูป ทีฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อาสํ
ตถ	คงรูป ทีฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อาสิตถ
อิ	คงรูป ทีฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อาสิ
มหา	คงรูป ทีฆะต้นธาตุ	สำเร็จรูปเป็น	อาสิมหา

จบอาขยาต

๑ เพกฺขณวจนํ (ข้อสังเกต)

สมาส	คือ	นามศัพท์ + นามศัพท์
กิตก์	คือ	ธาตุ + ปัจจัย
ตัทธิต	คือ	นามศัพท์ + ปัจจัย

กิตก์

กิตก์นั้น เป็นชื่อของศัพท์ที่ท่านประกอบปัจจัยหมู่หนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดหมายเนื้อความของนามศัพท์ และกิริยาศัพท์ที่ต่างๆ กัน แบ่งออกเป็น ๒ คือ

- ๑ นามกิตก์ กิตก์ที่เป็นนามศัพท์อย่าง ๑
 - ๑ กิริยากิตก์ กิตก์ที่เป็นกิริยาศัพท์อย่าง ๑
- กิตก์ทั้ง ๒ อย่างนี้ ล้วนมีธาตุเป็นที่ตั้งทั้งสิ้น

นามกิตก์

กิตก์ที่เป็นนามกิตก์ เป็นคุณนามกิตก์ เรียกว่า *นามกิตก์* จัดเป็นสาธนะ มีปัจจัยเป็นเครื่องหมายว่า ศัพท์เป็นสาธนะนั้นๆ เพื่อจะให้มีความแปลกกัน

สาธนะ

ศัพท์ที่ท่านให้สำเร็จมาแต่รูปวิเคราะห์ ชื่อ สาธนะ แบ่งเป็น ๗ คือ

๑. กัตตุสาธนะ
๒. กัมมสาธนะ
๓. ภาวสาธนะ
๔. กรณสาธนะ
๕. สัมปทานสาธนะ
๖. อปาทานสาธนะ
๗. อธิกรณสาธนะ

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะจัดเป็น ๓ คือ

๑. กัตตุรูป
๒. กัมมรูป
๓. ภาवरูป

๑. กัตตุสาธนะ

ศัพท์ใดเป็นชื่อของผู้ทำ คือ ผู้ประกอบกิจยานั้น เป็นต้นว่า

๑. กุมภกาโร	ผู้ทำซึ่งหม้อ
๒. ทายโก	ผู้ให้
๓. โอวาทโก	ผู้กล่าวสอน
๔. สาวโก	ผู้ฟัง

ศัพท์นั้นชื่อ กัตตุสาธนะ

- ๑ แปลว่า ผู้..., ถ้างลงในอรรถตัสสีละ แปลว่า ผู้...โดยปกติ

๒. กัมมสาธนะ

ผู้ทำ ทำซึ่งสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า

๑. ปิโย	เป็นที่รัก
๒. รโส	วิสัยเป็นที่ยินดี
๓. กิจจัม	กรรมอันเขาพึงทำ
๔. ทานัม	สิ่งของอันเขาพึงให้

ชื่อว่า กัมมสาธนะ

- ๑ ที่เป็นกัตตุรูป แปลว่า เป็นที่...
ที่เป็นกัมมรูป แปลว่า เป็นที่อันเขา...

๓. ภาวสาธนะ

ศัพท์บอกกิจยา คือ ความทำของผู้ทำ เป็นต้นว่า

๑. คมนัม	ความไป
๒. ฌานัม	ความยืน
๓. นิสชชา	ความนั่ง
๔. สยนม	ความนอน

ชื่อว่า ภาวสาธนะ เป็นภาวรูปอย่างเดียว

- ๑ แปลว่า ความ... ก็ได้, การ... ก็ได้

๔. กรณสาธนะ

ผู้ทำ ทำด้วยสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า

๑. พนธน์	วัตถุเป็นเครื่องผูก
๒. ปหฺรณั	วัตถุเป็นเครื่องประหาร
๓. วิชฺฌณั	วัตถุเป็นเครื่องไซ

ชื่อว่า *กรณสาธนะ*

- ๑ ที่เป็นกัตตุรูป แปลว่า **เป็นเครื่อง...**
เป็นเหตุ...
- ที่เป็นกัมมรูป แปลว่า **เป็นเครื่องอันเขา...**
เป็นเหตุอันเขา...

๕. สัมปทานสาธนะ

ผู้ทำ ให้แก่ผู้ใดหรือแก่สิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของผู้นั้น ของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า **สัมปทานั** วัตถุเป็นที่มอบให้ ชื่อว่า *สัมปทานสาธนะ*

- ๑ ที่เป็นกัตตุรูป แปลว่า **เป็นที่...**
- ที่เป็นกัมมรูป แปลว่า **เป็นที่อันเขา...**

๖. อปาทานสาธนะ

ผู้ทำไปปราศจากสิ่งใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของสิ่งนั้น เป็นต้นว่า

๑. ปกสฺสโร	แดนสร้านออกแห่งรัศมี
๒. ปกโว	แดนเกิดก่อนของแม่น้ำ
๓. ภิมุ	แดนกล้วย

ชื่อว่า *อปาทานสาธนะ*

- ๑ แปลว่า **เป็นแดน...**

๗. อธิกรณสาธนะ

ผู้ทำ ทำในที่ใด ศัพท์ที่เป็นชื่อของที่นั้น เป็นต้นว่า

๑. ธานี	ที่ตั้ง, ที่ยืน
๒. อาสน์	ที่นั่ง
๓. สยน์	ที่นอน

ชื่อว่า อธิกรณสาธนะ

๑	ที่เป็นกัตตรูป	แปลว่า เป็นที่...
	ที่เป็นกัมมรูป	แปลว่า เป็นที่อันเขา...

รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะ

๑. รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด เป็น กัตตฺวาจก หรือ เหตุกัตตฺวาจก
สาธนะนั้นเป็น กัตตฺรูป
๒. รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด เป็น กัมมฺวาจก หรือ เหตุกัมมฺวาจก
สาธนะนั้นเป็น กัมมฺรูป
๓. รูปวิเคราะห์แห่งสาธนะใด เป็น ภาวฺวาจก
สาธนะนั้นเป็น ภาวฺรูป

ปัจจัยแห่งนามกิตก์

ปัจจัยสำหรับประกอบนามกิตก์นั้น จัดเป็น ๓ พวกคือ

กิตปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็น กัตตฺรูป อย่างเดียว
กิจปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็น กัมมฺรูป และ ภาวฺรูป
กิตกิจปัจจัย สำหรับประกอบกับศัพท์ ทั้ง ๓ รูป

๑) กิตปัจจัย	อย่างนี้	กฺวิ, ณี, ญฺ, ตฺ, รุ
๒) กิจปัจจัย	อย่างนี้	ข, ญย
๓) กิตกิจปัจจัย	อย่างนี้	อ, อิ, ณ, ตเว, ติ, ตฺ, ยุ

วิเคราะห์แห่งนามกิตกั

กิตปัจจัย

กวิ ปัจจัย

๑. สยั ภาวตีติ สยมญ

[ผู้ใด] ย่อมเป็น เอง เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้เป็นเอง ๆ สยั เป็นบทหน้า ญ ชาติในความเป็น, ลบ กวิ เอนาคคหิตเป็น ม โดยวิธีสนธิ เป็นกัตตรูป กัตตฺสาธนะ

๒. อูเรน คจจตีติ อูโรโค

[สัตว์ใด] ย่อมไป ด้วยอก เหตุนั้น [สัตว์นั้น] ชื่อว่า ผู้ไปด้วยอก ๆ อูร เป็นบทหน้า คม ชาติในความไป, ลบพยัญชนะที่สุดชาติ คือ ม ด้วยอำนาจ กวิ และลบ กวิ ด้วย

๓. ตั สฎฐจ ขนตีติ สจโไซ

[สัตว์ใด] ย่อมขุด [ซึ่งแผ่นดิน] ตี คือว่า ด้วยตี เหตุนั้น [สัตว์นั้น] ชื่อว่า ผู้ขุดตี ๆ ตั เป็นบทหน้า ขน ชาติในความขุด, เอนาคคหิตเป็น ง โดยวิธีสนธิ

ณิ ปัจจัย

๑. ธมมัม วทติ สีเลนาติ ธมมวาที, ธมมัม วตตุํ สีลมสฺสาติ วา ธมมวาที

[ผู้ใด] ย่อมกล่าว ซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้กล่าวซึ่งธรรมโดยปกติ, อีกอย่างหนึ่ง ความกล่าว ซึ่งธรรม เป็นปกติ ของเขา เหตุนั้น [เขา] ชื่อว่า ผู้มีความกล่าว ซึ่งธรรม เป็นปกติ ๆ ธมม เป็นบทหน้า วท ชาติในความกล่าว, พทฺธิ

อ ที่ ว เป็น อา ด้วยอำนาจปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ แล้วลบ ณ เหมือนกล่าวในโคตตตัทธิต ถ้าเป็นอิตถิลิงค์ เป็น **ธมฺมวาที** ถ้าเป็นนบุณฺสกลิงค์ เป็น **ธมฺมวาที** วิเคราะห์ก่อนเป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ ลงในอรรถแห่งตัสสีละ, วิเคราะห์หลัง เป็นสมาสรูป ตัสสีลสาธนะ. สมาสรูป ตัสสีลสาธนะนี้ เห็นอย่างไรๆ อยู่ จึงมิได้จัดเข้าในสาธนะ

๒. ปาปํ กโรติ สีเลนาติ ปาปกาโร

[ผู้ใด] ย่อมทำ ซึ่งบาป โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ทำซึ่งบาปโดยปกติ ฯ **ปาป** เป็น บทหน้า **กร** ธาตุ ในความทำ

๓. ธมฺมํ จรติ สีเลนาติ ธมฺมจาโร

[ผู้ใด] ย่อมประพฤติ ซึ่งธรรม โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ประพฤติซึ่งธรรมโดยปกติ ฯ **ธมฺม** เป็นบทหน้า **จร** ธาตุ ในความประพฤติ, ในความเที่ยว

ณฺวํ ปัจจัย

๑. เทตฺติ ทายโก

[ผู้ใด] ย่อมให้ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ให้ ฯ **ทา** ธาตุ ในความให้ **ย** ปัจจัยหลังธาตุ มี **อา** เป็นที่สุด **ณฺว** เป็น **อก** เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ ถ้าอิตถิลิงค์เป็น **ทายิกา**

๒. เนตฺติ นายโก

[ผู้ใด] ย่อมนำไป เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้นำไป ฯ **นี** ธาตุในความนำไป พฤทธิ **อี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อายุ** ด้วยอำนาจปัจจัยที่เนื่องด้วย **ณ** เหมือนกล่าวในโคตตตัทธิต

๓. อนุสาสตีติ อนุสาสโก

[ผู้ใด] ย่อมตามสอน เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ตามสอน ฯ
 อนุ เป็นบทหน้า สาส ธาตุ ในความสอน

๔. สุธนาตีติ สาวโก

[ผู้ใด] ย่อมฟัง เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ฟัง ฯ
 สุ ธาตุ ในความฟัง, พฤทธิ อู เป็น โอ แล้วเอาเป็น ฮาว

ตฺ ปัจจัย

๑. กโรตีติ กตฺตา, กโรติ สึเลนาติ วา กตฺตา

[ผู้ใด] ย่อมทำ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ทำ, อีกรอย่างหนึ่ง [ผู้ใด]
 ย่อมทำ โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ทำโดยปกติ ฯ กร
 ธาตุ ในความทำ ลบพยัญชนะที่สุดธาตุ ซ้อน ตฺ เป็นกัตตุรูป
 กัตตุสาธนะ, วิเคราะห์หลัง ลงในอรรถตัสสี่ละ

๒. วทตีติ วตฺตา

[ผู้ใด] ย่อมกล่าว เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้กล่าว ฯ
 วท ธาตุ ในความกล่าว

๓. ชานาตีติ ณาตา

[ผู้ใด] ย่อมรู้ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้รู้ ฯ
 ณา ธาตุ ในความรู้

๔. ธาเรตีติ ธาตา

[ผู้ใด] ย่อมทรงไว้ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ทรงไว้ ฯ
 ธรุ-ธา ธาตุ ในความทรง

ฐ ปัจจัย

๑. ปารี คจฺฉติ สีเลนาติ ปารคฺ

[ผู้ใด] ย่อมถึง ซึ่งฝั่ง โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ถึงซึ่งฝั่ง โดยปกติ ฯ ปาร เป็นบทหน้า คม ชาติ ในความถึง, ลบที่สุด ชาติ ด้วยอำนาจปัจจัยที่เนื่องด้วย ฐ แล้วลบ ฐ เสีย เป็น กัตตฺสาธนะ ลงในอรรถตฺสสีละ

๒. วิชานาติ สีเลนาติ วิญญู

[ผู้ใด] ย่อมรู้วิเศษ โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้รู้วิเศษ โดยปกติ ฯ วิ เป็นบทหน้า ญา ชาติ ในความรู้, ซ้อน ญ

๓. ภิกฺขติ สีเลนาติ ภิกฺขุ

[ผู้ใด] ย่อมขอ โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ขอโดยปกติ ฯ ภิกฺข ชาติ ในความขอ ไม่ลบที่สุดชาติ รัสสะ อุ เป็น อุ

กิจปัจจัย

ข ปัจจัย

๑. ทฺกฺเขน กรียตีติ ทฺกฺกริ

[กรรมใด] อันเขาทำได้ โดยยาก เหตุนั้น [กรรมนั้น] ชื่อว่า อันเขาทำได้โดยยาก ฯ ทฺกฺ เป็นบทหน้า กร ชาติ ในความทำ, ลบ ข ซ้อน ก เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

๒. สฺเขน ภริยตีติ สฺภโร

[ผู้ใด] อันเขาเลี้ยงได้ โดยง่าย เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า อันเขาเลี้ยงได้โดยง่าย ฯ สฺ เป็นบทหน้า ภร ชาติ ในความเลี้ยง

๓. **ทุกเขน รกขียตติ ทุรกข์**

[จิตใด] อันเขารักษาได้ โดยยาก เหตุนั้น [จิตนั้น] ชื่อว่า อันเขารักษาได้โดยยาก ๆ **ทุ** เป็นบทหน้า **รกข** ชาติ ในความรักษา

ณฺย ปัจจัย

๑. **กาทพพนฺติ การิยํ**

[กรรมใด] อันเขาพึงทำ เหตุนั้น [กรรมนั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงทำ ๆ **กร** ชาติ ในความทำ, พฤทธิ **อ** เป็น **อา**, ลง **อิ** อาคม, ลง **ณฺ** เสีย, เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

๒. **เนตพพนฺติ เนยยํ**

[สิ่งใด] อันเขาพึงนำไป เหตุนั้น [สิ่งนั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงนำไป ๆ **นี** ชาติ ในความนำไป พฤทธิ **อี** เป็น **เอ**, ลง **ณฺ** ช้อน **ย**

๓. **วตตพพนฺติ วชชํ**

[คำใด] อันเขาพึงกล่าว เหตุนั้น [คำนั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงกล่าว ๆ **วท** ชาติ ในความกล่าว, ลง **ณฺ** แล้วเอา **ท** ที่สุดชาติ กับ **ย** ที่สุดปัจจัย เป็น **ชช**

๔. **ทमितพฺโพิติ ทมโม**

[ผู้ใด] อันเขาพึงทราบได้ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงทราบได้ ๆ **ทม** ชาติ ในความฝึก, ลง **ณฺ** แล้วเอา **ม** ที่สุดชาติ กับ **ย** เป็น **มม**

๕. **ยฺยชิตพพนฺติ โยคคํ**

[สิ่งใด] อันเขาพึงประกอบ เหตุนั้น [สิ่งนั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงประกอบ ๆ **ยฺยช** ชาติ ในความประกอบ, ลง **ณฺ** แล้วเอา **ช** ที่สุดชาติ กับ **ย** เป็น **คค**

๖. ครหิตพพนติ कारय्ह

[กรรมใด] อันเขาพึงติเตียน เหตุนั้น [กรรมนั้น] ชื่อว่า อันเขา
 พึงติเตียน ฯ **ครห** ธาตุ ในความติเตียน พฤทธิ **อ** เป็น **อา**. **ล**
ณ แล้ว **แปร ห** ไว้เบื้องหลัง **ย** ไว้เบื้องหน้า

๗. ทาทพพนติ เทยย

[สิ่งใด] อันเขาพึงให้ เหตุนั้น [สิ่งนั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงให้ ฯ **ทา**
 ธาตุ ในความให้ ธาตุมี **อา** เป็นที่สุดอยู่หน้า **เอา ญ** เป็น
เอย แล้ว **ล** **อา** ด้วยสระสนธิ

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ บางศัพท์ใช้เป็นกิริยาภิตกบ้าง เช่น

๘. เต จ ภิกขุ कारयहा

อนึ่ง ภิกษุ ท. เหล่านั้น อันท่านพึงติเตียน

กิตกัจจปัจจัย

อ ปัจจัย

๑. ปฏี สั ภิชขตีติ ปฏีสมภิทา

[ปัญญาใด] ย่อมแตกฉาน ดี โดยต่าง เหตุนั้น [ปัญญานั้น] ชื่อว่า
 แตกฉานดีโดยต่าง ฯ **ปฏี สั** เป็นบทหน้า **ภิท** ธาตุ ในความ
 แตก, อิตถิลิงค์ ปฐมาวิภัตติ เป็น **อา** เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ

๒. หิตั กโรตีติ หิตกโร

[ผู้ใด] ย่อมทำ ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ทำ
 ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล ฯ **หิต** เป็นบทหน้า **กร** ธาตุ ในความทำ
 ซ้อน **ก**

๓. **นิสสาย นั วสตีติ นิสสโย**

[ศิษย์] ย่อมอาศัยซึ่งอาจารย์นั้นอยู่ เหตุนั้น [อาจารย์นั้น] ชื่อว่า เป็นที่อาศัยอยู่ [ของศิษย์] ฯ **นิ** เป็นบทหน้า **สี** ชาติ ในความ อาศัย พฤทธิ **อี** เป็น **เอ** แล้วเอาเป็น **อย** แล้วซ้อน **ส** เป็น กัตตุรูป กัมมสาธนะ

๔. **สิกขียตีติ สิกขา, สิกขณั วา สิกขา**

[ธรรมชาติใด] อันเขาศึกษา เหตุนั้น [ธรรมชาตินั้น] ชื่อว่า อันเขาศึกษา, อีกอย่างหนึ่ง ความศึกษา ชื่อว่า สิกขา ฯ **สิกข** ชาติ ในความศึกษา, ในความสำเนียง วิเคราะห์หน้า เป็น กัมมรูป กัมมสาธนะ, วิเคราะห์หลัง เป็นภาวรูป ภาวสาธนะ

๕. **วิเนติ เตนาติ วินโย**

[บัณฑิต] ย่อมแนะนำ ด้วยอุบายนั้น เหตุนั้น [อุบายนั้น] ชื่อว่า เป็นเครื่องแนะนำ [ของบัณฑิต] ฯ **วิ** เป็นบทหน้า **นิ** ชาติ ในความนำ เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ

๖. **ปรหมั ภาติ เอตสมาติ ปภโว**

[แม่น้ำ] ย่อมเกิดก่อน แต่ประเทศนั้น เหตุนั้น [ประเทศนั้น] ชื่อว่า เป็นแดนเกิดก่อน [แห่งแม่น้ำ] ฯ **ป** เป็นบทหน้า **ภ** ชาติ, พฤทธิ **อุ** เป็น **โอ** แล้วเอาเป็น **อว** เป็นกัตตุรูป อปาทานสาธนะ

อิ ปัจจัย

๑. **อุทกั ทธาตีติ อุทธิ**

[ประเทศใด] ย่อมทรงไว้ ซึ่งน้ำ เหตุนั้น [ประเทศนั้น] ชื่อว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งน้ำ [ทะเล] ฯ **อุท** เป็นบทหน้า **ธา** ชาติ ในความทรง เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ

๒. สนธิยตีติ สนธิ

[วาจาใด] อันเขาต่อ เหตุนั้น [วาจานั้น] ชื่อว่า อันเขาต่อ ๆ ลี เป็นบทหน้า ธา ธาตุ ในความต่อ, เอานิคคหิต เป็น น ด้วย นิคคหิตสนธิ, เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

๓. นิธิยตีติ นิธิ

[สมบัติใด] อันเขาฝั่งไว้ เหตุนั้น [สมบัตินั้น] ชื่อว่า อันเขาฝั่งไว้ ๆ นิ เป็นบทหน้า ธา ธาตุ ในความฝั่งไว้

ณ ปัจจัย

๑. กम्मํ กโรตีติ กम्मกาโร

[ผู้ใด] ย่อมทำ ซึ่งกรรม เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้ทำซึ่งกรรม ๆ กम्म เป็นบทหน้า กร ธาตุ ในความทำ วิधिพฤทธิ และลป ณ ปัจจัย ได้กล่าวในโคตตตัทธิต, เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ

๒. รุชชตีติ โรโค

[อาพาธใด] ย่อมเสียดแทง เหตุนั้น [อาพาธนั้น] ชื่อว่า ผู้เสียดแทง ๆ รุชช ธาตุ ในความเสียดแทง ๆ เอา ชุ เป็น คุ เพราะ ณ ปัจจัย

๓. วหิตพโพติ วาโห

[ภาระใด] อันเขาพึงนำไป เหตุนั้น [ภาระนั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงนำไป ๆ วหุ ธาตุ ในความนำไป, เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

๔. ปจัน ปาโก

ความหุง ชื่อว่า ปากะ ๆ ปจ ธาตุ ในความหุง, ในความต้ม. เอา จ เป็น กุ เพราะ ณ ปัจจัย เป็นถาวรรูป ถาวรสาธนะ

๕. ทุสฺสติ เตนาติ โทโส

[ชน] ย่อมประทุษร้าย ด้วยกิเลสนั้น เหตุนั้น [กิเลสนั้น] ชื่อว่า เป็นเหตุประทุษร้าย [แห่งชน] ฯ **ทุส** ชาติ ในความประทุษร้าย, เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ

๖. อาวสนติ เอตถาติ อาวาโส

[ภิกษุ ท.] ย่อมอาศัยอยู่ในประเทศนั้น เหตุนั้น [ประเทศนั้น] ชื่อว่า เป็นที่อาศัยอยู่ [แห่งภิกษุ ท.] ฯ **อา** เป็นบทหน้า, **วส** ชาติ ในความอยู่, เป็นกัตตุรูป อธิกรณสาธนะ

ตเว ปัจจัย^๑

๑. กาทเว

เพื่อจะทำ ฯ **กร** ชาติ เป็น **กา**

๒. คนตเว

เพื่อจะไป ฯ **คม** ชาติ เอาที่สุดชาติเป็น **น**
ปัจจัยนี้ลงในจตุตถีวิภัตตินาม

ติ ปัจจัย

๑. มณฺณตติ มติ

[ปัญญาใด] ย่อมรู้ เหตุนั้น [ปัญญานั้น] ชื่อว่า ผู้รู้

^๑ ปัจจัยเก่าชุดนี้มี ๓ คือ **ตเว** เช่น ปหาตเว, **เนตเว** **ตเย** เช่น เหตุเย ตาเย เช่น ทกขิตาเย

๒. มณฺเฑติ เอตายาติ วา มติ

อีกอย่างหนึ่ง [ชน] ย่อมรู้ ด้วยปัญญาอัน เหตุอัน [ปัญญาอัน]
ชื่อว่า เป็นเหตุรู้ [แห่งชน] ฯ

๓. มนฺนํ วา มติ

อีกอย่างหนึ่ง ความรู้ ชื่อว่า มติ ฯ มนฺ ชาติ ในความรู้ ลบที่สุด
ชาติ วิเคราะห์ต้น เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ, วิเคราะห์กลาง
เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ วิเคราะห์หลัง เป็นภาวรูป ภาวสาธนะ

๔. สรตฺตีติ สติ

[ธรรมชาติใด] ย่อมระลึก เหตุอัน [ธรรมชาตินั้น] ชื่อว่า ผู้ระลึก ฯ

๕. สรติ เอตายาติ วา สติ

อีกอย่างหนึ่ง [ชน] ย่อมระลึก ด้วยธรรมชาตินั้น เหตุอัน
[ธรรมชาตินั้น] ชื่อว่า เป็นเหตุระลึก [แห่งชน] ฯ

๖. สรณฺํ วา สติ

อีกอย่างหนึ่ง ความระลึก ชื่อว่า สติ ฯ สรฺ ชาติ ในความระลึก

๗. สมปชฺชิตพฺพาติ สมปตฺติ

[ธรรมชาติใด] อันหาพึ่งถึงพร้อม เหตุอัน [ธรรมชาตินั้น] ชื่อว่า
อันหาพึ่งถึงพร้อม ฯ สํ เป็นบทหน้า ปทฺ ชาติ ในความถึง,
เอาที่สุดธาตุ เป็น ตฺ เอานิคคหิต เป็น มฺ ด้วยนิคคหิตสนธิ,
เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

๘. คจฺฉนฺติ เอตถาติ คติ

[ชน ท.] ย่อมไป ในภูมินั้น เหตุอัน [ภูมินั้น] ชื่อว่า เป็นที่ไป
[แห่งชน ท.] ฯ คมฺ ชาติ ในความไป, ในความถึง, ลบที่สุดธาตุ

ตุ ปัจจย

๑. กาคุ

เพื่อจะทำ ๆ กรุ ชาติ

๒. คนตุ

เพื่อจะไป ๆ คม ชาติ. ปัจจยนี้ลงในปฐมาและจตุตถีวิภัตตินาม

ยุ ปัจจย

๑. เจตยตีติ เจตนา

[ธรรมชาติใด] ย่อมคิด เหตุนั้น [ธรรมชาตินั้น] ชื่อว่า ผู้คิด ๆ จิต ชาติ ในความคิด พุทธิ อี เป็น เอเอา ยุ เป็น อน อิตถीलิ่งค์ ปฐมาวิภัตตินาม เป็น อา เป็นกัตตุรูป กัตตุสาธนะ

๒. กุชฌติ สีเลนาติ โกรโณ

[ผู้ใด] ย่อมโกรธ โดยปกติ เหตุนั้น [ผู้นั้น] ชื่อว่า ผู้โกรธ โดยปกติ ๆ กุช ชาติ ในความโกรธ พุทธิ อุ เป็น โอ เป็น กัตตุรูป กัตตุสาธนะ ลงในอรรถตัสสีละ

๓. ภูยชิตพพนติ โภชนั

[สิ่งใด] อันเขาพึงกิน เหตุนั้น [สิ่งนั้น] ชื่อว่า อันเขาพึงกิน ๆ ภูย ชาติ ในความกิน เป็นกัมมรูป กัมมสาธนะ

๔. คจฉยเตติ คมนั

[อันเขา] ย่อมไป เหตุนั้น ชื่อว่า ความไป ๆ คม ชาติ ในความไป เป็นภาวรูป ภาวสาธนะ

๕. กโรติ เตนาคี กรณ

[เขา] ย่อมทำ ด้วยสิ่งนั้น เหตุุนั้น [สิ่งนั้น] ชื่อว่า เป็นเครื่องทำ
[แห่งเขา] ฯ กรุ ธาตุ ในความทำ เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ

๖. สัณณณียติ เอตายาติ สัณณณา

[เนื้อความ] อันท่าน ย่อมพรรณนาพร้อม ด้วยวาจาอัน
เหตุุนั้น [วาจาอัน] ชื่อว่า เป็นเครื่องอันท่านพรรณนาพร้อม
[แห่งเนื้อความ] ฯ สั เป็นบทหน้า วณณ ธาตุ ในความ
พรรณนา เป็นกัมมรูป กรณสาธนะ

๗. สยนติ เอตถาติ สยน์

[เขา ท.] ย่อมนอน ในที่นั้น เหตุุนั้น [ที่นั้น] ชื่อว่า เป็นที่นอน
[แห่งเขา ท.] ฯ สยิ ธาตุ ในความนอน, พฤทธิ อี เป็น เอ แล้ว
เอาเป็น อย เป็นกัตตุรูป อธิกรณสาธนะ

ยุ ปัจจัยนี้ ถ้าธาตุมี ร หรือ ห อยู่หน้า เป็น อน, แต่ธาตุที่มี ห เป็นที่สุด
ไม่นิยมเหมือนธาตุที่มี ร เป็นที่สุด

กิริยาภิตกั

ภิตกัที่เป็นกิริยา เรียกว่า *กิริยาภิตกั* กิริยาภิตกันี้ ประกอบด้วย **วิภัตติ กาล วจนะ ธาตุ วาจก ปัจจัย** เหมือนอาขยาต ต่างแต่ไม่มี **บท** และ **บุรุษ** เท่านั้น

วิภัตติและวจนะ

วิภัตติแห่งกิริยาภิตกันั้น ไม่มีแผนกหนึ่งเหมือนวิภัตติอาขยาต ใช้วิภัตตินาม ถ้านามศัพท์เป็นวิภัตติและวจนะอันใด กิริยาภิตกัก็เป็นวิภัตติ และวจนะอันนั้นตาม อย่างนี้

ภิกษุ คามิ ปิณฑาย ปวิฏโฐ

ภิกษุ เข้าไปแล้ว สูบ้าน เพื่อก้อนข้าว

เยเกจิ พุทฺธ สรณิ คตา เส

[ชน ท.] เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ถึงแล้ว ซึ่งพระพุทฺธเจ้า ว่าเป็นที่
ระลึก ชิ

เอกั ปุริสั ฉตฺตึ คเหตุวา คจจนฺตึ ปสสามิ

[ข้า] เห็น ซึ่งบุรุษคนหนึ่ง ผู้ถือซึ่งร่ม ไปอยู่

กาล

ในภิตกันี้แบ่งกาลที่เป็นประธานได้ ๒ คือ

๑ **ปัจจุบันกาล** ๑

๑ **อดีตกาล** ๑

กาลทั้ง ๒ นั้น แบ่งให้ละเอียดออกอีก

๑ **ปัจจุบันกาล** จัดเป็น ๒ คือ

ปัจจุบันแท้ ๑

ปัจจุบันใกล้เคียงอนาคต ๑

๑ อติตกาล จัดเป็น ๒ คือ

ล่องแล้ว ๑

ล่องแล้วเสร็จ ๑

[ปัจจุบันกาล]

๑. ปัจจุบันแท้ แปลว่า ...อยู่

เช่น อหิ ธมมํ สุนฺนโต ปิตี ลภามิ

ข้า ฟังอยู่ ซึ่งธรรม ย่อมได้ ซึ่งปิติ

๒. ปัจจุบันใกล้เคียง แปลว่า ...เมื่อ...

เช่น อนุสนฺธิ ฆฏฺตฺวา ธมฺมํ เทเสฺนฺโต อิมํ คาถมาห

[พระศาสดา] เมื่อทรงสืบต่อ ซึ่งอนุสนธิ สำแดง ซึ่งธรรม ตรัสแล้ว

ซึ่งพระคาถา นี้

[อดีตกาล]

๑. ล่องแล้ว แปลว่า ...แล้ว

เช่น ตโย มาสา อติกฺกนฺตา

เดือน ๓ ก้าวล่องแล้ว

๒. ล่องแล้วเสร็จ แปลว่า ...ครั้ง...แล้ว

เช่น เยน ภควา, เตนฺปสฺสงฺกมิ, อุปสฺสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา,
เอกมฺนฺตํ นิสิตฺติ[ภิกษุรูปหนึ่ง] พระผู้มีพระภาคเจ้า [ย่อมประทับอยู่] โดยที่ใด,
เข้าไปใกล้แล้ว โดยที่นั่น, ครั้งเข้าไปใกล้แล้ว ไหว้แล้วซึ่งพระผู้มี
พระภาคเจ้า จึงนั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง

ธาตุ

๑ ธาตุ ในกิตก์นั้นไม่แปลกกับธาตุอาขยาต จึงไม่นำมาแสดงในที่นี้อีก

วจาก

๑.	กัตตวจาก	ภิกขุ คามิ ปิณฑาย ปวิฏโฐ
ภิกขุ เข้าไปแล้ว สู่บ้าน เพื่อก่อนข้าว
๒.	กัมมวจาก	อิทธิโต โข มยายิ ธมโม
ธรรม อันนี้ อันเรา ถึงทับแล้วแล
๓.	ภาววจาก	การณเนตถ ภวิตัพพี
อันเหตุ ในสิ่งนี้ พึงมี
๔.	เหตุกัตตวจาก	สเทวกิ ตารยนิโต
[ท่าน] ยังโลกนี้ กับทั้งเทวโลก ให้ข้ามอยู่
๕.	เหตุกัมมวจาก	อัย ญโป ปติฏฐาปิโต
พระสถูป นี้ [อันเขา] ให้ตั้งจำเพาะแล้ว

ปัจจัยแห่งกิริยากิตกั

๑.	กิตปัจจัย	อย่างนี้	อนต, ตวนต, ตาวิ
[เป็น กัต., เหตุกัต.]
๒.	กิจปัจจัย	อย่างนี้	อนีย, ตพพ
[เป็น กัม., เหตุกัม., ภาว.]
๓.	กิตกิจปัจจัย	อย่างนี้	มาน, ต, ตูน, ตวา, ตวาน
[เป็น ๕ วจาก] ^๑

^๑ มาน เป็น ๕ วจาก เว้น ภาว.

ต เป็น ๕ วจาก เว้น เหตุกัต. [ลงปัจจัย ใน เหตุกัต. เป็น เหตุกัม.]

ตุน, ตวา, ตวาน เป็น กัต. และ เหตุกัต. [เป็นอพยยศัพท์ ไม่แจกด้วยวิภัตติ]

ในปัจจัยทั้ง ๓ พวกนั้น

๑. อนต, มาน	๒ ปัจจัยนี้บอก	ปัจจุบันกาล
๒. ตวนต์, ตาวี, ต, ตุน, ตวา, ตวาน	๖ ปัจจัยนี้บอก	อดีตกาล
๓. อนีย, ตพพ	๒ ปัจจัยนี้บอก	ความจำเป็น

กิตปัจจัย

[เป็น กัตตฺวาจก และ เหตุกัตตฺวาจก]

อนต ปัจจัย

๑. สฺจนฺโต	ฟังอยู่	สุ	ธาตุ	ในความฟัง	[สุ+ณา+อนต]
๒. กโรนฺโต	ทำอยู่	กร	ธาตุ	ในความทำ	[กร+โอ+อนต]
๓. กเถนฺโต	กล่าวอยู่	กถ	ธาตุ	ในความกล่าว	[กถ+เอ+อนต]
- ถ้าเป็นอดีตอิสังค์ ลง อี เป็น สฺจนฺตํ กโรนฺตํ กเถนฺตํ

ตวนต์ ปัจจัย

๑. สฺตวา	ฟังแล้ว	สุ	ธาตุ	ในความฟัง	
๒. ภูตฺตวา	กินแล้ว	ภุช	ธาตุ	ในความกิน, เอาที่สุตธาตุ เป็น ต	
๓. วฺลิตฺวา	อยู่แล้ว	วส	ธาตุ	ในความอยู่, เอา ว เป็น วุ ลง อี อาคม	
- ถ้าเป็นอดีตอิสังค์ เป็น สฺตวตํ ภูตฺตวตํ วฺลิตฺวตํ

ตาวี ปัจจัย

	ปุ.	อิต.	นปุ.	แปล
๑.	สฺตาวี	สฺตาวินี	สฺตาวี	ฟังแล้ว
๒.	ภูตฺตาวี	ภูตฺตาวินี	ภูตฺตาวี	กินแล้ว
๓.	วฺลิตฺาวี	วฺลิตฺาวินี	วฺลิตฺาวี	อยู่แล้ว

กิจจปัจจัย

[เป็น กัมมวาจก เหตุกัตตุวาจก และภาววาจก]

อนีย ปัจจัย

๑. **กรณีย์** อันเขาพึงทำ กร ชาติ ในความทำ [เอา น เป็น ณ]
๒. **วณีย์** อันเขาพึงกล่าว วจ ชาติ ในความกล่าว
๓. **โภชนีย์** อันเขาพึงกิน ภุช ชาติ ในความกิน [พฤทธิ อู เป็น โอ]

๑๐ บางศัพท์ก็ใช้เป็นนามกิตก์บ้าง เช่น

ปณีเตน ขาหนีเยน โภชนีเยน ปรีวิลิ

เขาเลี้ยงแล้ว ด้วยของควรเคี้ยว ด้วยของควรบริโภคนั้น อันประณีต

ตพพ ปัจจัย

๑. **กตตพพิ** อันเขาพึงทำ [ลป ร ช้อน ต]
๒. **วตตพพิ** อันเขาพึงกล่าว [วท ชาติ เอา ท เป็น ต]
๓. **ภุชชิตพพิ** อันเขาพึงกิน [ลง อี อาคม]

กิตกิจจปัจจัย

มาน ปัจจัย

มาน ปัจจัย ถ้าไม่มี ย ปัจจัย เป็น กัตตุวาจก, ถ้ามี ย ปัจจัยนั้น เป็น กัมมวาจก อย่างนี้

กัตตุวาจก		กัมมวาจก	
๑.	กुरुมาโน ทำอยู่	กริยามาโน	อันเขาทำอยู่
๒.	ภุชชมาโน กินอยู่	ภุชชียมมาโน	อันเขากินอยู่
๓.	วทมาโน กล่าวอยู่	ววจมาโน	อันเขากล่าวอยู่

ต ปัจจัย

๑) ชาติผู้มี **ม** และ **น** (ร) เป็นที่สุด ลบที่สุดชาติ^๑

๑.	คโต	ไปแล้ว	คม	ชาติ	ในความไป
๒.	รโต	ยินดีแล้ว	รม	ชาติ	ในความยินดี
๓.	ขโต	อันเขาชุตแล้ว	ขน	ชาติ	ในความชุต
๔.	หโต	อันเขาฆ่าแล้ว	หน	ชาติ	ในความฆ่า

๒) ชาติผู้มี **จ**, **ช**, และ **ป** (ท) เป็นที่สุด เอาที่สุดชาติ เป็น ต

๑.	สิตโต	อันเขารดแล้ว	สิจ	ชาติ	ในความรด
๒.	วิวิตโต	สังัดแล้ว	วิ+วิจ	ชาติ	ในความสังัด
๓.	ภุตโต	อันเขากินแล้ว	ภุช	ชาติ	ในความกิน
๔.	จตโต	อันเขาสละแล้ว	จช	ชาติ	ในความสละ
๕.	คุตโต	อันเขาคุ้มครองแล้ว	คูป	ชาติ	ในความคุ้มครอง
๗.	ตตโต	ร้อนแล้ว	ตป	ชาติ	ในความร้อน

๓) ชาติผู้มี **อา** เป็นที่สุดก็ตี **ต** เป็นกัมมวาจกก็ตี ลง **อิ** อาคม^๒

๑.	จิตโต	ยืนแล้ว	จา	ชาติ	ในความตั้งอยู่
๒.	ปีโต	อันเขาตี้มแล้ว	ปา	ชาติ	ในความตี้ม
๓.	อภิขณโต	อันเขาเพ่งจำเพาะแล้ว	อภิ+ณา	ชาติ ^๓	ในความเพ่ง
๔.	ภาสโต	อันเขากล่าวแล้ว	ภาส	ชาติ	ในความกล่าว

^๑ ชาติผู้มี ร เป็นที่สุดอยู่หน้า ลบที่สุดชาติ แปลง ต เป็น ฐ บ้าง เช่น กโต, กโฐ (กร), สโต (สร), นีหโฐ (นิ+หฺร)

^๒ ชาติมีสระหลายตัว ถ้าไม่แปลงเป็นอื่น ลง อิ อาคม เช่น กริต (กร), รกขิต (รกข), คมิต (คม)

^๓ ชาติ มี อา เป็นที่สุด เอาที่สุดชาติเป็น อี บ้าง อิ บ้าง เช่น ปีโต (ปา), ปีโน (หา)

๔) ชาติผู้มี ท เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น นน แล้วลบที่สุดชาติ

๑.	ฉนโน	อันเขามงแล้ว	ฉท	ชาติ	ในความปิด
๒.	สนโน	จมแล้ว	สท/ลิต	ชาติ	ในความจม
๓.	รฺนโน	ร้องให้แล้ว	รฺท	ชาติ	ในความร้องให้
๔.	ฉนโน	อันเขาตัดแล้ว	ฉิท	ชาติ	ในความตัด
๕.	ภนโน	แตกแล้ว	ภิท	ชาติ	ในความแตก
๖.	ทินโน	อันเขาให้แล้ว	ทา	ชาติ	ในความให้ ^๑

๕) ชาติผู้มี ร เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ฌณ แล้วลบที่สุดชาติ

๑.	ฉินโน	แก่แล้ว	ฉิร	ชาติ	ในความคร่ำคร่า
๒.	ติณโน	ข้ามแล้ว	ตฺร	ชาติ	ในความข้าม
๓.	ปฺณโน	เต็มแล้ว	ปฺร	ชาติ	ในความเต็ม

๖) ชาติผู้มี ส เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ฎจ แล้วลบที่สุดชาติ

๑.	ตฺฎโจ	ยินดีแล้ว	ตฺส	ชาติ	ในความยินดี
๒.	หฺฎโจ	ร่าเริงแล้ว	หฺส	ชาติ	ในความหัวเราะ
๓.	ปฺวิฎโจ	เข้าไปแล้ว	ป+วิส	ชาติ	ในความเข้าไป

๗) ชาติผู้มี ฐ และ ฎ เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง ต เป็น ทฺธ แล้วลบที่สุดชาติ

๑.	พฺทฺโจ	รู้แล้ว	พฺธ	ชาติ	ในความรู้
๒.	กฺทฺโจ	โกรธแล้ว	กฺธ	ชาติ	ในความโกรธ
๓.	รฺทฺโจ	ปิดแล้ว	รฺธ	ชาติ	ในความกั้น
๔.	ลทฺโจ	อันเขาได้แล้ว	ลฎ	ชาติ	ในความได้
๕.	อารทฺโจ	อันเขาปรารถนาแล้ว	อา+รฎ	ชาติ	ในความเริ่ม

^๑ เอา อา ที่ ทา เป็น อี

- ๘) ชาติผู้มี **ม** เป็นที่สุดอยู่หน้า แผลง **ต** เป็น **นต** แล้วลบที่สุดชาติ
๑. **ปกฺกนฺโต** หลีกไปแล้ว **ป+กม** ชาติ ในความก้าวไป
๒. **ทนฺโต** ทรมานแล้ว **ทม** ชาติ ในความทรมาน
๓. **สนฺโต** ระงับแล้ว **สม** ชาติ ในความสงบ, ระงับ

- ๙) ชาติผู้มี **ห** เป็นที่สุดอยู่หน้า แผลง **ต** เป็น **พห** แล้วลบที่สุดชาติ
๑. **รฺุหฺโ** งอกแล้ว **รฺุห** ชาติ ในความงอก
๒. **มฺุหฺโ** หลงแล้ว **มฺุห** ชาติ ในความหลง
๓. **วฺุหฺโ** อันน้ำพัดไปแล้ว **วฺุห** ชาติ ในความลอย

ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัยนี้ บางศัพท์ก็ใช้เป็นนามกิต्तกบ้าง เหมือนบทว่า **พฺุหฺโ** เป็นต้น

ตฺวนาติ ปัจจัย^๑

	ตฺวน	ตฺวา	ตฺวาน	คำแปล
๑.	กาตฺวน	กตฺวา	กตฺวาน	ทำแล้ว
๒.	คนตฺวน	คนตฺวา	คนตฺวาน	ไปแล้ว
๓.	หนตฺวน	หนตฺวา	หนตฺวาน	ฆ่าแล้ว
- ๑) อุปสัคอยู่หน้า แผลงปัจจัยทั้ง ๓ เป็น **ย**
๑. **อาทาย** ถือเอาแล้ว **อา+ทา** ชาติ ในความถือเอา
๒. **ปหาย** ละแล้ว **ป+หา** ชาติ ในความละ
๓. **นิสฺสาย** อาศัยแล้ว **นิ+สี** ชาติ ในความอาศัย

^๑ ตฺวนาติ [ตฺวน-อาทิ] ปัจจัยมี ตฺวน เป็นต้น ได้แก่ ตฺวน, ตฺวา, ตฺวาน

- ๒) ชาติผู้มี **ม** เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง **ย** กับที่สุดธาตุ เป็น **มม**
๑. **อาคมม** มาแล้ว **อา+คม** ชาติ ในความไป
 ๒. **นิกขมม^๑** ออกแล้ว **นิ+ขม** ชาติ ในความออก
 ๓. **อภิรम्म** ยินดียิ่งแล้ว **อภิ+รม** ชาติ ในความยินดี
- ๓) ชาติผู้มี **ท** เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง **ย** กับที่สุดธาตุ เป็น **ชช**
๑. **อุปชช** เกิดขึ้นแล้ว **อุ+ปท** ชาติ ในความเกิด
 ๒. **ปมชช** ประมาทแล้ว **ป+มท** ชาติ ในความประมาท
 ๓. **อจฉชช** ชิงเอาแล้ว **อา+ฉท** ชาติ ในความชิงเอา
- ๔) ชาติผู้มี **ธ** และ **ภ** เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง **ย** กับที่สุดธาตุเป็น **ทธา, พภ**
๑. **วิทธา** แทางแล้ว **วิธ** ชาติ ในความแทาง
 ๒. **ลพธา** ได้แล้ว **ลภ** ชาติ ในความได้
 ๓. **อารพภ** ปรรภแล้ว **อา+รภ** ชาติ ในความเริ่ม
- ๕) ชาติผู้มี **ห** เป็นที่สุดอยู่หน้า แปลง **ย** กับที่สุดธาตุเป็น **ยห**
๑. **ปกคยห** ประคองแล้ว **ป+คห** ชาติ ในความประคอง
 ๒. **สนนยห** ผูกแล้ว **สั+นห** ชาติ ในความผูก
 ๓. **อารุยห** ขึ้นแล้ว **อา+รุห** ชาติ ในความขึ้น
- ๖) แปลง **ตวา** เป็น **สฺวา, ตฺวาน** เป็น **สฺวาน**
 จำเพาะแต่ **ทิส** ชาติ [ในความเห็น] เป็น **ทิสฺวา, ทิสฺวาน** เห็นแล้ว

จบกิตก์

^๑ อีกร้อยหนึ่ง **นิกขมม** นิ+กม ชาติ ในความออก, ก้าวออก

สมาส

นามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ บท ขึ้นไป ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อ **สมาส** เหมือนในภาษาไทยว่า "อย่าทำซึ่งบาป" ย่อเข้าสมาสเป็น "อย่าทำบาป" เป็นต้น

สมาสว่าโดยกิจ มี ๒ คือ สมาสที่ท่านลบลวิภัตติเสียแล้ว เรียกว่า **ลุตตสมาส** สมาสที่ท่านยังมิได้ลบลวิภัตติ เรียกว่า **อลุตตสมาส**

๑. **ลุตตสมาส** คือ สมาสที่ท่านลบลวิภัตติเสียแล้ว เช่น
 ๑. **กฉินสส ทุสสํ** = **กฉินทุสสํ** ผ้าเพื่อกฐิน
 ๒. **รณโณ ปุตโต** = **ราชปุตโต** บุตรของพระราชา
๒. **อลุตตสมาส** คือ สมาสที่ท่านยังมิได้ลบลวิภัตติ เช่น
 ๑. **ทุเร นิทานํ ยสสํ ตํ** = **ทูเรนิทานํ** (วัตถุ) มีนิทานในที่ไกล
 ๒. **อฺรฺสฺสึ โลมานิ ยสสํ ส** = **อฺรฺสฺสึโลโม** (พราหมณ์) มีชนที่อก^๑

สมาสว่าโดยชื่อ มี ๖ อย่าง คือ

๑. **กम्मธารโย**
๒. **ทิกุ**
๓. **ตปฺปุริโส**
๔. **ทวนทโว**
๕. **อพฺยยิกาโว**
๖. **พหุพฺพิทฺธิ**

^๑ นิทาน ในที่ไกล แห่งวัตถุใด [มีอยู่] วัตถุนั้น ชื่อว่า มีนิทานในที่ไกล
 ขน ท. ที่อก ของพราหมณ์ใด [มีอยู่] พราหมณ์นั้น ชื่อว่า มีชนที่อก

กัมมธารยสมาส

นามศัพท์ ๒ บท มีวิภัติและวจนะเป็นอย่างเดียวกัน บทหนึ่งเป็นประธาน คือ เป็นนามนาม, บทหนึ่งเป็นวิเสสนะ คือ เป็นคุณนาม หรือเป็นคุณนามทั้ง ๒ บท มีบทอื่นเป็นประธาน ที่ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อ **กัมมธารยสมาส** มี ๖ อย่าง คือ

๑. วิเสสนบุพพบท
๒. วิเสสนุตตรบท
๓. วิเสสโนภยบท
๔. วิเสสโนปมบท
๕. สัมภวานบุพพบท
๖. อวธารณบุพพบท

๑. วิเสสนบุพพบท

วิเสสนบุพพบท มีบทวิเสสนะอยู่หน้า บทประธานอยู่ข้างหลัง อย่างนี้

๑. มหนโต ปุริโส	=	มหาปุริโส	บุรุษใหญ่
๒. ขตติยา กถุณา	=	ขตติยกถุณา	นางกษัตริย์
๓. นิล อูปปลั	=	นิลูปปลั	ดอกอุบลเขียว

ในสมาสนี้ เอา **มหนต** ศัพท์ เป็น **มหา** อย่างนี้

๑. มหนโต ราชา	=	มหารราชา	พระราชามีใหญ่
๒. มหนตี ^๑ ธานี	=	มหาธานี	เมืองใหญ่
๓. มหนตัม วนั	=	มหาวัน	ป่าใหญ่

^๑ มหนต+อี=มหนตี, ในเพราะ อี แปลง นต เป็น ต จึงเป็น **มหนตี ธานี** ก็ได้

บางสมาสท่านก็ย่อบทวิเสสนะ เหลือไว้แต่อักษรตัวหน้า อย่างนี้

๑. กุจฉิตา ทิฏฺฐิ	=	กุทฺธิฏฺฐิ	ทิฏฺฐิอันบัณฑิตเกลียด
๒. ปธานํ วจัน	=	ปาวจัน	คำเป็นประธาน
๓. สนโต บุริโส	=	สปปุริโส	บุรุษระงับแล้ว

๒. วิเสสนุตตรบท

วิเสสนุตตรบท มีบทวิเสสนะอยู่หลัง บทประธานอยู่หน้า อย่างนี้

๑. สตโต วิเสโส	=	สตตวิเสโส	สัตว์วิเศษ
๒. นโร วโร	=	นรวโร	นระประเสริฐ
๓. มนุโส ทลิทโท	=	มนุสสทลิทโท	มนุษย์ขัดสน

๓. วิเสสโนภยบท

วิเสสโนภยบท มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ มีบทอื่นเป็นประธาน อย่างนี้

๑. สัตถุจ สมภูจญจ	=	สัสตสมภูจ	[จัน ที่] ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง
๒. อนโร จ วโร จ	=	อนธวโร	[ปุริโส บุรุษ] ทั้งบอดทั้งหนวก
๓. ขณฺโซ จ ชุชฺโซ จ	=	ขณฺชชุชฺโซ	[ปุริโส บุรุษ] ทั้งกระจอกทั้งค่อม

๔. วิเสสโนปมบท

วิเสสโนปมบท มีบทวิเสสนะเป็นอุปมา จัดเป็น ๒ ตามวิเสสนะ อยู่หน้าและหลัง ได้แก่

๑. อุปมาปุพฺพโท บทวิเสสนะเป็นอุปมาอยู่หน้า
๒. อุปมานุตฺตรปโท บทวิเสสนะเป็นอุปมาอยู่หลัง

สมาสที่มีอุปมาอยู่หน้า เรียกว่า *อุปมาอุปพท* เช่น

๑. สงข์ อิว ปณฺฑริ = สงข์ปณฺฑริ
[ซีร์ น้านม] ชาวเพียงดั่งสังข์
๒. กากอ อิว สฺโร = กากสุโร
คนกล้าเพียงดั่งกา
๓. ทิพพ์ อิว จกฺขุ = ทิพพจกฺขุ
จักษุเพียงดั่งทิพย์

สมาสที่มีอุปมาอยู่หลัง เรียกว่า *อุปมานุตตรปท* เช่น

๑. นโร สฺโห อิว = นรสีโห
นระเพียงดั่งสีหะ
๒. ฌาณํ จกฺขุ อิว = ฌาณจกฺขุ
ญาณเพียงดั่งจักษุ
๓. ปญฺญา ปาสาโท อิว = ปญญาปาสาโท
ปัญญาเพียงดั่งปราสาท

๕. สัมภวานบุพพบท

สัมภวานบุพพบท มีบทหน้าประกอบด้วย *อิติ คัพท* บทหลังเป็นประธาน ดังนี้

๑. *ขตฺติโย [อหํ] อิติ มาโน* = *ขตฺติยมาโน*
มานะว่า [เราเป็น] กษัตริย์
๒. *สตฺโต อิติ สญฺญา* = *สตตสญฺญา*
ความสำคัญว่าสัตว์
๓. *สมฺโณ [อหํ] อิติ ปฏฺิณฺญา* = *สมณปฏฺิณฺญา*
ปฏฺิณฺญาว่า [เราเป็น] สมณะ

๖. อวธารณบุพพบท

อวธารณบุพพบท มีบทหน้าอันท่านประกอบด้วย เอว ศัพท์ บทหลัง
เป็นประธาน ดังนี้

๑. ปถุณา เอว ปิไซโต = ปถุณาปิไซโต
[ประทีป] อันโพลงทั่ว คือปัญญา
๒. พุทุโร เอว รตนํ = พุทุรตนํ
รัตนะ คือพระพุทธรเจ้า
๓. สทุธา เอว ธนํ = สทุธาธนํ
ทรัพย์คือศรัทธา

แบบวิเคราะห์ที่ท่านใช้ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ดังนี้

๑. วิเสสนบุพพบท

มหนโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส

บุรุษนั้นด้วย เป็นผู้ใหญ่ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า บุรุษผู้ใหญ่

๒. วิเสสนุตตรบท

สโตโต จ โส วิเสโส จาติ สตตวิเสโส

สัตว์นั้นด้วย วิเศษด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า สัตว์วิเศษ

๓. วิเสสโนภยบท

สีตถจ ตํ สมภูจยจาติ สีตสมภูจํ

[จานน์ ที่] นั้น เย็นด้วย เย็นด้วย

เหตุนี้ ชื่อว่า ทั้งเย็นทั้งเกลี้ยง

ทิวคฺสมาส

กัมมธารยสมาส มีสังขยาอยู่ข้างหน้า ชื่อ *ทิวคฺสมาส* มี ๒ อย่าง คือ

๑. สมหาหาโร
๒. อสมหาหาโร

ทิวคฺสมาส ที่ท่านรวมนามศัพท์ มีเนื้อความเป็นพหูวจนะทำให้เป็น *เอกวจนะ นปฺงสกลิงค์* อย่างเดียว ชื่อ *สมหาหารทิวคฺ* เช่น

๑. ตโย โลกา	=	ติโลกํ	โลก ๓
๒. จตสฺโส ทิสา	=	จตุททิสํ	ทิส ๔
๓. ปญจ อินฺทริยานิ	=	ปญฺจินทฺริยํ	อินทฺริย ๕

ทิวคฺสมาส ที่ท่านไม่ได้ทำอย่างนี้ [คือทำให้เป็นวจนะและลิงค์เดิม] ชื่อ *อสมหาหารทิวคฺ* เช่น

๑. เอโก ปุคฺคโล	=	เอกปุคฺคโล	บุคคลผู้เดียว
๒. จตสฺโส ทิสา	=	จตุททิสา	ทิส ๔ ท.
๓. ปญจ พลานิ	=	ปญฺจพลานิ	กำลัง ๕ ท.

ตํปฺปริสสมาส

นามศัพท์มี อํ วิภคฺติ เป็นต้น ในที่สุด ท่านย่อเข้าด้วยบทเบื้องปลาย ชื่อ *ตํปฺปริสสมาส* มี ๖ อย่าง คือ

๑. ทฺตฺติยาตปฺปริโส	๔. ปญฺจมีตปฺปริโส
๒. ตตฺติยาตปฺปริโส	๕. ฉนฺนสีตปฺปริโส
๓. จตฺตถิตฺตปฺปริโส	๖. สตตฺตมีตปฺปริโส

๑. ทูติยัตถ์ปฺริสสะ อย่างนี้

๑. สุขํ ปตฺโต = สุขปฺปตฺโต
[ปุริโส บุรุษ] ถึงแล้วซึ่งสุข
๒. คามํ คโต = คามคโต
[ปุริโส บุรุษ] ไปแล้วสู่บ้าน
๓. สพฺพรตฺติ โสภโณ = สพฺพรตฺติโสภโณ
[จันโท พระจันทร์] งามตลอดราตรีทั้งสิ้น

๒. ตติยัตถ์ปฺริสสะ อย่างนี้

๑. อสฺเสน [ยฺตุโต] รโถ = อสฺสรโถ
รถ [เทียมแล้ว] ด้วยม้า
๒. สลฺเลน วิทฺโธ = สลฺลวิทฺโธ
[ชนตุ สัตว์] อันลูกศรแทงแล้ว
๓. อสิฺนา กลโห = อสิฺกกลโห
ความทะเลาะเพราะดาบ

๓. จตุตถียัตถ์ปฺริสสะ อย่างนี้

๑. กจิฺนสฺส ทฺสฺสํ = กจิฺนทฺสฺสํ ผ้าเพื่อกฐิน
๒. อาคนฺตฺกสฺส ภาตฺตํ = อาคนฺตฺกภาตฺตํ ภัตเพื่อผู้มา
๓. คิลาณสฺส ฆอสฺสํ = คิลาณฆอสฺสํ ยาเพื่อคนไข้

๔. ปญฺจमितถ์ปฺริสสะ อย่างนี้

๑. โจรฺมहा ภยํ = โจรภยํ ภัยแต่โจร
๒. มรณฺสฺมา ภยํ = มรณภยํ ความกลัวแต่ความตาย
๓. พนฺธนา มฺตฺโต = พนฺธนมฺตฺโต [สฺตฺโต สัตว์]
พ้นแล้วจากเครื่องผูก

๕. นัฏฐิตัพปริสะ อย่างนี้

๑. รัณโณ ปุโตโต	=	ราชปุโตโต	บุตรแห่งพระราช
๒. ธณณานัน ราสิ	=	ธณณราสิ	กองแห่งข้าวเปลือก
๓. รุกขสส สาขา	=	รุกขสาขา	กิ่งแห่งต้นไม้

๖. สัตตมิตัพปริสะ อย่างนี้

๑. รูเป สลยวา	=	รูปสลยวา	ความสำคัญในรูป
๒. ลัสสारे ทุกขิ	=	ลัสสารทุกขิ	ทุกขิในสงสาร
๓. วเน ปุप्ผิ	=	วนปุप्ผิ	ดอกไม้ในป่า

อุภยตัพปริสสมาส

อุภยตัพปริสสมาส คือ สมาสที่มี น อยู่หน้า [น ปฏิเสธ นามนาม] อย่างนี้

๑. น พราหมโณ	=	อพราหมโณ	[อัย ชโน คนนี้]
มิใช่พราหมณ์
๒. น วสโล	=	อวสโล	[อัย ชโน คนนี้]
มิใช่คนถ่อย
๓. น อสโส	=	อนสโส	[อัย สโต สัตว์นี้]
มิใช่ม้า
๔. น อริโย	=	อนริโย	[อัย ชโน คนนี้]
มิใช่พระอริยเจ้า

สมาสนี้ เรียกว่า *อุภยตัพปริส* บ้าง *น บุพพท กัมมธารยสมาส* คือ กัมมธารยมี น เป็นบพหน้า บ้าง

ในสมาสนี้

- ๑ ถ้าพยัญชนะอยู่หลัง น เอา น เป็น อ เช่น *อพราหมโณ* เป็นต้น
- ๑ ถ้าสระอยู่หลัง น เอา น เป็น อน เช่น *อนสโส* เป็นต้น

ต้ปฺปฺริสสมาสนีแปลกกันกับกัมมธารยะ อย่างนี้

- ๑ กัมมธารยะ มีวิภัตติและวจนะเสมอกัน บทหนึ่งเป็นประธาน บทหนึ่งเป็นวิเสสนะหรือเป็นวิเสสนะทั้ง ๒ บท
- ๑ ส่วนต้ปฺปฺริสสมาส มีวิภัตติและวจนะไม่เสมอกัน

ทวันทวสมาส

นามนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป ท่านย่อเข้าเป็นบทเดียวกัน ชื่อว่า *ทวันทวสมาส* มี ๒ อย่าง คือ

๑. สมหาหาโร
๒. อสมหาหาโร

๑. สมหาร ทวันทวสมาส

สมหาร ทวันทวสมาส คือ สมาสที่ย่อนามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไป ทำให้เป็น *เอกวจนะ นปฺงสกฺลิ่งค์* อย่างเดียว เช่น

๑. สมโถ จ วิปฺสสนา จ = สมถวิปฺสสนํ
สมถด้วย วิปฺสสนาด้วย ชื่อว่า สมถและวิปฺสสนา
๒. สงฺโข จ ปณโว จ = สงฺขปณวํ
สังข์ด้วย บัณเฑาะว์ด้วย ชื่อว่า สังข์และบัณเฑาะว์
๓. ปตฺโต จ จีวรญจ = ปตฺตจีวรํ
บาตรด้วย จีวรด้วย ชื่อว่า บาตรและจีวร
๔. หตฺถิ จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติโก จ = หตฺถือสฺสรถปตฺติกํ
ช้างด้วย ม้าด้วย รถด้วย คนเดินด้วย
ชื่อว่า ช้างและม้าและรถและคนเดิน

๒. อสมหาร ทวันทวสมาส

อสมหาร ทวันทวสมาส คือ สมาสที่ย่อนามศัพท์ ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป ทำให้เป็นพหูพจน์ะ มีลิงค์ตามศัพท์หลัง เช่น

๑. จนฺทิมมา จ สฺริโย จ = จนฺทิมสฺริยา

พระจันทร์ด้วย พระอาทิตย์ด้วย

ชื่อว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ ท.

๒. สมฺโน จ พฺราหฺมโณ จ = สมณฺพฺราหฺมณา

สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย

ชื่อว่า สมณะและพราหมณ์ ท.

๓. สารีปฺตุโต จ โมคฺคฺลลาโน จ = สารีปฺตุตโโมคฺคฺลลานา

พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลานะด้วย

ชื่อว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท.

๔. ปณฺณจ ปุปฺผจ ผลจ = ปณฺณปุปฺผผลานิ

ใบไม้ด้วย ดอกไม้ด้วย ผลไม้ด้วย

ชื่อว่า ใบไม้และดอกไม้และผลไม้ ท.

ทวันทวสมาสนี้แปลกกันกับวิเสสโนภยบท กัมมธารยสมาส อย่างนี้

๑ วิเสสโนภยบท เป็นบทวิเสสนะทั้ง ๒ บท

๑ ทวันทวสมาส เป็นบทประธานทั้งสี่

เอกเสสสมาส

เอกเสสสมาส คือ อสมาหาร ทวันทวสมาส ที่ย่อนามศัพท์ ๒ บท ให้เนื่องเป็นอันเดียวกันแล้วลบเสียบทหนึ่ง เหลือบทหนึ่ง สำเร็จรูปเป็น พหูวนะ จำแนกเป็น ๒ ได้แก่

๑. ปุพเพกเสสสมาส

ลบศัพท์หลัง เหลือศัพท์หน้า เช่น

๑. อุปาสโก จ อุปาสิกา จ = อุปาสกา

อุปาสกด้วย อุปาสิกาด้วย

ชื่อว่า อุปาสกและอุปาสิกา ท.

๒. สารีปุตโต จ โมคคัลลานो จ = สารีปุตตา

พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลานะด้วย

ชื่อว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท.

๒. ปเรกเสสสมาส

ลบศัพท์หน้า เหลือศัพท์หลัง เช่น

๑. มาตา จ ปิตา จ = ปิตโร

มารดาด้วย ปิตาด้วย

ชื่อว่า มารดาและปิตา ท.

๒. มนุสโส จ เทโว จ = เทวา

มนุษย์ด้วย เทวดาด้วย

ชื่อว่า มนุษย์และเทวดา ท.

อัพยยีภาวสมาส

สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตอยู่ข้างหน้า ชื่อ *อัพยยีภาวสมาส* บทสำเร็จ เป็น *เอกวจนะ นปฺงสกลิงค์ อย่างเดียว* มี ๒ อย่าง คือ

๑. อุปสัคบุพพโก มีอุปสัคอยู่ข้างหน้า
๒. นิบาตบุพพโก มีนิบาตอยู่ข้างหน้า

อุปสัคบุพพกะ

อุปสัคบุพพกะ อัพยยีภาวสมาส มีอุปสัคอยู่ข้างหน้า อย่างนี้

๑. นครสฺส สมิปิ อุปนฺคริ
ที่ใกล้เคียง แห่งเมือง ชื่อว่า ใกล้เมือง
๒. ทรณฺสฺส อภาโว นิทฺทรณฺ
ความไม่มี แห่งความกระวนกระวาย
ชื่อว่า ความไม่มีความกระวนกระวาย
๓. วาตํ อนุวตฺตตฺติ อนุวาตํ
[ย้ วตฺถุ สิ่งใด] ย่อมเป็นไปตาม ซึ่งลม เหตุนั้น
[ต้ วตฺถุ สิ่งนั้น] ชื่อว่า ตามลม
๔. วาตสฺส ปฏฺิวตฺตตฺติ ปฏฺิวาตํ
[สิ่งใด] ย่อมเป็นไปทวน แก่ลม เหตุนั้น
[สิ่งนั้น] ชื่อว่า ทวนลม
๕. อตฺตานิ อธิวตฺตตฺติ อชฺฌตฺตํ
[สิ่งใด] ย่อมเป็นไปทับ ซึ่งตน เหตุนั้น
[สิ่งนั้น] ชื่อว่า ทับตน
[เอา อธิ เป็น อชฺฌ ในพยัญชนะสนธิ]

นิပါတุปุพพะกะ

นิပါတุปุพพะกะ อัပ္พยียีภาวสมาส มินิပါတอยู่ข้างหน้า อย่างนี้

๑. วุฑฒานัน ปฏฺฐิปาภู ยถาวุฑฒัน
ลำดับ แห่งคนเจริญแล้ว ท. ชื่อว่า ตามคนเจริญแล้ว
๒. ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเจโท ยาวชีวิ
กำหนด เพียงไร แห่งชีวิต ชื่อว่า เพียงไรแห่งชีวิต
๓. ปพฺพตสฺส ตีโร ตีโรปพฺพตํ
ภายนอก แห่งภูเขา ชื่อว่า ภายนอกภูเขา
๔. นครสฺส พหิ พหินครํ
ภายนอก แห่งเมือง ชื่อว่า ภายนอกเมือง
๕. ปาสาทสฺส อนฺโต อนฺโตปาสาทํ
ภายใน แห่งปราสาท ชื่อว่า ภายในปราสาท
๖. ภาตฺตสฺส ปจฺฉา ปจฺฉาภาตฺตํ
ภายหลัง แห่งภัตฺร ชื่อว่า ภายหลังภัตฺร

อัပ္พยียีภาวสมาสนี้กับตัปฺปฺริสสมาส ต่างกันดังนี้

- ๑ ตัปฺปฺริสสมาส มีบทหลังเป็นประธาน ไม่ได้นิยมลิงค์และวจนะ
- ๑ อัပ္พยียีภาวสมาส นี้มีบทหน้าเป็นประธานและเป็นอุปสัคและ

นิပါတ บทหลังเป็นนบุงสกลิงค์ เอกวจนะ

บางสมาสก็มีอาการคล้ายกัมมธารยะเหมือนนิโคระหว่า **เย เย**
วุฑฺฒา ยถาวุฑฺฒัน คนเจริญแล้ว ท. ไต ไต ชื่อว่า เจริญแล้วอย่างไร, ส่วน
บทว่า **อนฺตฺเถโร** [พระเถระน้อย] คงเป็นกัมมธารยะแท้

พหุพหิสมาส

สมาสอย่างหนึ่ง มีบทอื่นเป็นประธาน ชื่อ พหุพหิ มี ๖ อย่างตามวิภัติ คือ ทุตียาพหุพหิ, ตตียาพหุพหิ, จตุตถิพหุพหิ, ปัญจมีพหุพหิ, ฉกฺษิพหุพหิ, สัตตมีพหุพหิ

๑. **ทุตียาพหุพหิ** เอาบทที่เป็นทุตียาวิภัติ ในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

๑. **อาคตา สมณา ย โส** = **อาคตสมโณ (อาราโม)**
 สมณะ ท. มาแล้ว สู่อารามใด
 อารามนั้น ชื่อว่า มีสมณะมาแล้ว
๒. **รุพฺหาลตา ย โส** = **รุพฺหลโต (รุกฺโข)**
 เครื่อวัลย์ ขึ้นแล้ว สู่ต้นไม้ใด
 ต้นไม้นั้น ชื่อว่า มีเครื่อวัลย์ขึ้นแล้ว
๓. **สมปตฺตาทิกฺขุ ย โส** = **สมปตฺตทิกฺขุ (อาวาสโ)**
 ภิกษุ ท. ถึงพร้อมแล้ว ซึ่งอवासใด
 อวาสนั้น ชื่อว่า มีภิกษุถึงพร้อมแล้ว

๒. **ตตียาพหุพหิ** เอาบทที่เป็นตตียาวิภัติ ในวิเคราะห์เป็นประธานแห่งบทสมาส อย่างนี้

๑. **ชิตานิ อินฺทริยานิ เยน โส** = **ชิตินฺทริโย (สมโณ)**
 อินทริย์ ท. อันสมณะใด ชนะแล้ว
 สมณะนั้น ชื่อว่า มีอินทริย์อันชนะแล้ว

๒. กตฺ ปุณฺณํ เยน โส = กตปุณฺโณ (ปุริโส)
 บุญ อันบุรุษใด ทำแล้ว
 บุรุษนั้น ชื่อว่า มีบุญอันทำแล้ว
๓. อาหิตโต อคฺคิ เยน โส = อาหิตคฺคิ (พฺราหฺมโณ)
 ไฟ อันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว
 พราหมณ์นั้น ชื่อว่า มีไฟอันบูชาแล้ว
- อีกอย่างหนึ่งบทวิเสสนะอยู่หลัง อย่างนี้บ้าง
๔. อคฺคิ อาหิตโต เยน โส = อคฺยอาหิตโต (พฺราหฺมโณ)
 ไฟ อันพราหมณ์ใด บูชาแล้ว
 พราหมณ์นั้น ชื่อว่า มีไฟอันบูชาแล้ว
๕. วิสํ ปิตํ เยน โส = วิสํปิตโต (สโร)
 ยาพิช อันลูกศรใด ตีแล้ว
 ลูกศรนั้น ชื่อว่า มียาพิชอันตีแล้ว

๓. จตฺตถิพฺพหฺพหิ เอาบททีเป็นจตฺตถิวิภคฺติ ในวิเคราะหฺเป็นประธาน
 แห่งบทสมาส อย่างนี้

๑. ทินฺโน สฺงโก ยสฺส โส = ทินฺนสฺงโก (ราชา)
 ส่วย [นาครเหติ อันชาวเมือง ท.] ถวายแล้ว แต่พระราชชาติ
 พระราชานั้น ชื่อว่า มีส่วยอันชาวเมือง ท. ถวายแล้ว
๒. กตฺ ทณฺชกมฺมํ ยสฺส โส = กตทณฺชกมฺโม (สิสฺโส)
 ทักษกรรม [อันอาจารย์] ทำแล้ว แก่ศิษย์ใด
 ศิษย์นั้น ชื่อว่า มีทักษกรรมอันอาจารย์ทำแล้ว
๓. สลฺขาทโต สฺเวโค ยสฺส โส = สลฺขาทสฺเวโค (ขโน)
 ความสังเวช เกิดพร้อมแล้ว แก่ชนใด
 ชนนั้น ชื่อว่า มีความสังเวชเกิดพร้อมแล้ว

๔. **ปัญจมีพหุพพิ** เออบทที่เป็นปัญจมีวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธาน
แห่งบทสมาส อย่างนี้

๑. **นิคคตา ชนา ยสฺมา โส** = **นิกคตชโน (คาโม)**

ชน ท. ออกไปแล้ว จากบ้านใด
บ้านนั้น ชื่อว่า มีชนออกไปแล้ว

๒. **ปัตตานิ ผลานิ ยสฺมา โส** = **ปัตตผลโ (รุกฺโข)**

ผล ท. หล่นแล้ว จากต้นไม้ใด
ต้นไม้นั้น ชื่อว่า มีผลหล่นแล้ว

๓. **วีโต ราโค ยสฺมา โส** = **วีตราโค (ภิกฺขุ)**

ราคะไปปราศแล้ว จากภิกษุใด
ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีราคะไปปราศแล้ว

๕. **ฉฏฐีพหุพพิ** เออบทที่เป็นฉฏฐีวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธาน
แห่งบทสมาส อย่างนี้

๑. **ชีณา อาสวา ยสฺส โส** = **ชีณาสโว (ภิกฺขุ)**

อาสวะ ท. ของภิกษุใด สิ้นแล้ว
ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีอาสวะสิ้นแล้ว

๒. **สนตฺ จิตฺตํ ยสฺส โส** = **สนตฺจิตฺโต (ภิกฺขุ)**

จิต ของภิกษุใด ระงับแล้ว
ภิกษุนั้น ชื่อว่า มีจิตระงับแล้ว

๓. **ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส โส** = **ฉินฺนหตฺโถ (บุรฺโร)**

มือ ท. ของบุรุษใด ขาดแล้ว
บุรุษนั้น ชื่อว่า มีมือขาดแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง บทวิเสสนะอยู่หลัง อย่างนี้บ้าง

๔. ทตถา ฉินฺนา ยสฺส โส = ทตถจฉินฺโน (ปุริโส)

มือ ท. ของบุรุษใด ขาดแล้ว

บุรุษนั้น ชื่อว่า มีมือขาดแล้ว

ฉฺฉฐีอุปมาพหุพพิทิสมาส

๑. สุวณฺณสฺส วณฺโณ อิว วณฺโณ ยสฺส โส = สุวณฺณวณฺโณ (ภควา)

วรรณะ ของพระผู้มีพระภาคใด เพียงดัง วรรณะแห่งทอง
พระผู้มีพระภาคนั้น ชื่อว่า มีวรรณะเพียงดังวรรณะ
แห่งทอง

๒. พฺรหฺมโน สโร อิว สโร ยสฺส โส = พฺรหฺมสฺสโร (ภควา)

เสียง ของพระผู้มีพระภาคใด เพียงดัง เสียงแห่งพรหม
พระผู้มีพระภาคนั้น ชื่อว่า มีเสียงเพียงดังเสียงแห่ง
พรหม

๖. สัตตมียพหุพพิทึ เอบาทีเป็นสัตตมียวิภัตติ ในวิเคราะห์เป็นประธาน
แห่งบทสมาส อย่างนี้

๑. สมฺปนฺนานิ สสฺसानิ ยสฺมี โส = สมฺปนฺนสฺโส (ชนบโท)

ข้าวกล้า ท. ในชนบทใด ถึงพร้อมแล้ว

ชนบทนั้น ชื่อว่า มีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว

๒. พฺหุ นทีโย ยสฺมี โส = พฺหุนทีโก (ชนบโท)

แม่น้ำ ท. ในชนบทใด มาก

ชนบทนั้น ชื่อว่า มีแม่น้ำมาก

๓. จิตฺตา สิริ ยสฺมี โส = จิตฺติริ (ชนโน)

ศรี ตั้งอยู่ ในชนใด ชนนั้น ชื่อว่า มีศรีตั้งอยู่

ในวิเคราะห์แห่งสมาสทั้งหลายเหล่านี้ บทประธานและบทวิเศษณ์มี
 วิภัติและลิงค์เสมอกัน แปรกแต่บทสหัพพนามที่เป็นประธานแห่งบทสมาส
 ท่านจึงเรียกสมาสทั้งหลายเหล่านี้ว่า *ตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส*

น บุพพบท พหุพพิหิสมาส

พหุพพิหิ ที่มีเนื้อความปฏิเสธ [น ปฏิเสธ คุณนาม] อย่างนี้

๑. **นตถิ ตสส สโมติ = อสโม**
 ผู้เสมอ ไม่มี แก่ท่าน [ตสส ภควโต แก่พระผู้มีพระภาคนั้น]
 เหตุนั้น [โส ท่าน] ชื่อว่า มีผู้เสมอหาไม่ได้ หรือไม่มีผู้เสมอ
๒. **นตถิ ตสส ปฏิปุคฺคโลติ = อปปฏิปุคฺคโล**
 บุคคลเปรียบ ไม่มี แก่ท่าน เหตุนั้น
 [โส ท่าน] ชื่อว่า มีบุคคลเปรียบหาไม่ได้ หรือไม่มีบุคคลเปรียบ
๓. **นตถิ ตสส บุตฺตาทิ = อปุตฺตโก**
 บุตร ท. ของเขา [ตสส ชนสฺส ของชนนั้น] ไม่มี เหตุนั้น
 [โส เขา] ชื่อว่า มีบุตรหาไม่ได้ หรือไม่มีบุตร

ภินนาธิกรณพหุพพิหิสมาส

ในวิเคราะห์แห่งสมาสใด บททั้งหลายมีวิภัติต่างกัน ท่านเรียกสมาส
 นี้ว่า *ภินนาธิกรณพหุพพิหิสมาส* อุทาหรณ์อย่างนี้

๑. **เอกรตฺตี วาโส อสฺสาติ = เอกรตฺติวาโส**
 ความอยู่ ของเขา [อสฺส ชนสฺส ของชนนั้น] สิ้นคืนเดียว
 เหตุนั้น [โส เขา] ชื่อว่า มีความอยู่สิ้นคืนเดียว

๒. อฺรลี โลmani ยสฺส โส = อฺรลีโลโม (พราหมโณ)
 ขน ท. ที่อก ของพราหมณ์ใด [อตฺถิ มียอยู่]
 พราหมณ์นั้น ชื่อว่า มีขนที่อก
๓. อลฺลิตฺตํ ยสฺส โส = อลฺลิตฺตโ (โยโร)
 ดาบ [มี] ในมือ ของทหารใด ทหารนั้น ชื่อว่า มีดาบในมือ
๔. ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ ยสฺส โส = ฉตฺตปาณิ (ปุริโส)
 รม [มี] ในมือของบุรุษใด บุรุษนั้น ชื่อว่า มีรมในมือ
๕. มณฺนิ กณฺเจะ ยสฺส โส = มณฺนิกณฺโร (นาคราชา)
 แก้ว [มี] ที่คอของนาคราชใด นาคราชนั้น ชื่อว่า มีแก้วที่คอ

พหุพพิหิสมาสที่เป็นพหุวจนะ

๑. กตฺถิ กุสลํ เยหิ เต = กตฺถุสลา (ขนา)
 กุศล อันชน ท. เหล่าใด ทำแล้ว
 ชน ท. เหล่านั้น ชื่อว่า มีกุศลอันทำแล้ว [เป็น ต.ตุล.พหุ.]
๒. อาวูธา หตฺถสฺสฺ เยหิ เต = อาวูธหตฺถา (โยธา)
 อาวูธ ท. [มี] ในมือ ท. ของทหาร ท. เหล่าใด
 ทหาร ท. เหล่านั้น ชื่อว่า มีอาวูธในมือ [เป็น ฉ.ภินฺนา.พหุ.]

สหบุพพบท พหุพพิหิสมาส

๑. สห ปุตฺเตน โย วตฺตตฺติติ = สปุตฺโต (ชโน)
 ชนใด ย่อมเป็นไป กับด้วยบุตร เหตุนั้น
 [โส ชโน ชนนั้น] ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยบุตร
๒. สห รมฺณยา ยา วตฺตตฺติติ = สราชิกา (ปรีสา)
 บริษัทใด ย่อมเป็นไป กับด้วยพระราชา เหตุนั้น
 [สา ปรีสา บริษัทนั้น] ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยพระราชา

๓. สห มจฺเฉเรน ยํ วตตตีติ = สหฺจฺเฉรํ (จิตต์)
 จิตโต ย่อมเป็นไป กับด้วยความตระหนี่ เหตุุนั้น
 [ตี จิตต์ จิตุนั้น] ชื่อว่า เป็นไปกับด้วยความตระหนี่

สมาสท้ง

ปวตฺตติตฺตปฺพรธฺมจกฺโก (ภควา) วิ.

๑. ธมฺโม เอว จกฺกํ = ธมฺมจกฺกํ
 จักรคือธรรม [อว. กัม.]
๒. ปวริ ธมฺมจกฺกํ = ปวรธฺมจกฺกํ
 ธรรมจักรบวร [วิ.บุพ. กัม.]
๓. ปวตฺตติตฺต ปวรธฺมจกฺกํ เยน โส = ปวตฺตติตฺตปฺพรธฺมจกฺโก ภควา
 ธรรมจักรบวร อันพระผู้มีพระภาคใด ให้เป็นไปแล้ว
 พระผู้มีพระภาคนั้น ชื่อว่า มีธรรมจักรบวรอันให้เป็นไปแล้ว
 [ต. ตฺล. พหุ.]

สมาสนี้เรียกว่า ตติยาตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส มี อวธารณ-
 บุพพบท กัมมธารยสมาส และ วิเสสนบุพพบท กัมมธารยสมาส เป็นท้ง

คณฺฐมาลาทิตฺตธา (มฺนุสฺสา) วิ.

๑. คณฺโธ จ มาลา จ = คณฺฐมาลา
 ของหอมด้วย ระเบียบด้วย
 ชื่อว่า ของหอมและระเบียบ ท. [อสมมา. ทวัน.]

๒. ตา อาทโย เยสํ ตานิ = คนุรมาลาทีนินิ (วัตถุณินิ)
 [คนุรมาลา ของหอมและระเปียบ ท.] นั้น เป็นต้น
 ของวัตถุ ท. เหล่าใด วัตถุ ท. เหล่านั้น ชื่อว่า มีของหอมและ
 ระเปียบ เป็นต้น. [ฉ. ตุล. พหุ.]

๓. คนุรมาลาทีนินิ หตฺถเอสฺ เยสํ เต = คนุรมาลาทีหตฺถา (มนุสฺสา)
 [วัตถุ ท.] มีของหอมและระเปียบ เป็นต้น [มี] ในมือ ท. ของ
 มนุชฺชํ ท. เหล่าใด มนุชฺชํ ท. เหล่านั้น ชื่อว่า มีวัตถุมีของหอม
 และระเปียบ เป็นต้นในมือ [ฉ. ภินฺนา. พหุ.]

สมาสนนี้เรียกว่า ฉฺฉฐึภินฺนาธิกรณพหุพพิทิสมาส มี อสมาหาร
 ทวันทวสมาส และ ฉฺฉฐิตุลยาธิกรณพหุพพิทิสมาส เป็นท้อง

๑๑. เปกฺขณวจนฺ (ข้อสังเกต)

ทิกุสมาส และ ทวันทวสมาส เป็น นามนาม
 พหุพพิทิสมาส เป็น คุณนาม
 กัมมธารยสมาส ตปฺปุริสสมาส และ อภัยยิภาวสมาส
 เป็น นามนามบ้าง คุณนามบ้าง

จบสมาส

ตัทธิต

ปัจจัยหมู่หนึ่ง เป็นประโยชน์แก่อกุลแก่นือความย่อ สำหรับใช้แทนศัพท์ ย่อคำพูดลงให้สั้น เรียกว่า ย่อๆ เหมือนคำว่า สยามเม ชาโต เกิดในสยาม ลงปัจจัยแทน ชาต เอาไว้แต่ สยาม เป็น สยามิโก เรียกว่า **ตัทธิต**

ตัทธิตนั้น โดยสังเขป แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. สามัญญตัทธิต
๒. ภาวตัทธิต
๓. อัพยตัทธิต

สามัญญตัทธิต

สามัญญตัทธิต แบ่งออกเป็น ๑๓ อย่าง คือ

๑. โคตตตัทธิต	๘. เสฏฐตัทธิต
๒. ตรัตยาทิตตัทธิต	๙. ตทิสสัตถิตตัทธิต
๓. ราคาทิตตัทธิต	๑๐. ปกติตตัทธิต
๔. ชาตาทิตตัทธิต	๑๑. สังขยาตัทธิต
๕. สมุหตัทธิต	๑๒. ปุรณตัทธิต
๖. ฐานตัทธิต	๑๓. วิภาคตัทธิต
๗. พหุลตัทธิต	

ในคัมภีร์ศัพทศาสตร์ทั้งหลาย ท่านแบ่งเป็น ๑๕ คือเพิ่ม

๑. อุปมาตัทธิต และ
๒. นิสิตตัทธิต

โคตตัตถิต

ในโคตตัตถิต มีปัจจัย ๘ คือ ณ ฌายน ฌานน ฌนยย นิ ฌิก ฌว
ฌนร ใช้แทน โคตต หรือ อปจจ ศัพท์ แปลว่า เหล่ากอ

๑ วิธีพฤทธิ

เมื่อลงปัจจัยที่มี ณ ถ้าสระอยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะล้วน ไม่มีพยัญชนะ
สังโยคอยู่เบื้องหลัง ต้องพฤทธิ คือ ทีฆะ อ เป็น อา, วิการ อิ เป็น เอ,
อุ เป็น โอ

เว้นไว้แต่สระที่อยู่หน้าศัพท์เป็นรัสสะ มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง
หรือเป็นทีฆะ ไม่ต้องพฤทธิ และพยัญชนะ คือ ณ นั้นต้องลบเสีย คงไว้แต่
สระที่ ณ อาศัย และสระพยัญชนะอื่นๆ

๑. ณ ปัจจัย

๑. วสิฏฐสฺส อปจจํ	วสิฏฐโจ
เหล่ากอ แห่งวสิฏฐะ ชื่อว่า วสิฏฐะ
๒. โคตมสฺส อปจจํ	โคตโม
เหล่ากอ แห่งโคตมะ ชื่อว่า โคตมะ
๓. วสุเทวสฺส อปจจํ	วสุเทโว
เหล่ากอ แห่งวสุเทวะ ชื่อว่า วสุเทวะ

๒. ฌายน ปัจจัย

๑. กจจสฺส อปจจํ	กจจายโน
เหล่ากอ แห่งกัจจะ ชื่อว่า กัจจายนะ |
|-----------------|---|

๒. วจณฺสฺส อปจํ	วจฉายโน
เหล่ากอ แห่งวัจณะ ชื่อว่า วัจฉายนະ
๓. โมคฺคฺลลฺลฺยา อปจํ	โมคคฺลลายนโน
เหล่ากอ แห่งนางโมคคัลลึ
ชื่อว่า โมคคัลลายนະ

ณาน ปัจจย

กจจาโน, วจฉายโน, โมคคฺลลายนโน
 (วิเคราะห์และคำแปล เหมือนใน ฉายน ปัจจย)

ณฺเญย ปัจจย

๑. ภคินฺนฺยา อปจํ ภาคินฺเญโย	เหล่ากอ แห่งพี่น้องหญิงชื่อว่า ภาคินเญยະ
๒. วินตฺยา อปจํ เวนเตยโย	เหล่ากอ แห่งนางวินตา ชื่อว่า เวนเตยยະ
๓. โรหิณฺนฺยา อปจํ โรหิณฺเญโย	เหล่ากอ แห่งนางโรหิณี ชื่อว่า โรหิณเญยະ

ณิ ปัจจย

๑. ทกฺขสฺส อปจํ ทกฺขิ	เหล่ากอ แห่งทักขะ ชื่อว่า ทักขิ
๒. วสฺสวสฺส อปจํ วาสฺวิ	เหล่ากอ แห่งวสวะ ชื่อว่า วาสวิ
๓. วรฺุณฺสฺส อปจํ วารฺุณฺนิ	เหล่ากอ แห่งวรุณะ ชื่อว่า วารุณิ

ณิก ปัจจย

๑. สกฺยปฺุตฺตสฺส อปจํ สากฺยปฺุตฺติโก	เหล่ากอ แห่งบุตรแห่งสักยะ ชื่อว่า สากยปุตติกะ
๒. นาภฺยปฺุตฺตสฺส อปจํ นาภฺยปฺุตฺติโก	เหล่ากอ แห่งบุตรแห่งชนร่า ชื่อว่า นาภยปุตติกะ
๓. ชินฺทตฺตสฺส อปจํ เซนทตฺติโก	เหล่ากอ แห่งชินทัตตะ ชื่อว่า เซนทัตติกะ

ณว ปัจจัย

๑. อุปกุกุส อปจจํ โอปกโว เหล่ากอ แห่งอุปกุ ชื่อว่า โอปกวะ
 ๒. มนุโน อปจจํ มานโว เหล่ากอ แห่งมนุ^๑ ชื่อว่า มานวะ
 ๓. ภคคฺโน อปจจํ ภคคโว เหล่ากอ แห่งภคคฺ ชื่อว่า ภคควะ

ณร ปัจจัย

๑. วิธวาย อปจจํ เวธเวโร เหล่ากอ แห่งแม่ม้าย ชื่อว่า เวธเวระ
 ๒. สมณสฺส อปจจํ สามณโร เหล่ากอ แห่งสมณะ ชื่อว่า สามณระ

ตรัตยาทิตัทธิต

มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ฦก ปัจจัย ใช้แทน ตรติ ศัพท์ เป็นต้น

ฦก ปัจจัย

๑. นาวาย ตรตีติ นาวิกโ
 [โย ชโน ชนโต] ย่อมข้าม ด้วยเรือ เหตุนั้น [โส ชโน ชนนั้น]
 ชื่อว่า นาวิกะ [ผู้ข้ามด้วยเรือ]
 ๒. ติเลหิ สฺสฏฺจํ โภชนํ เตลิกํ
 โภชนะ ระคนพร้อมแล้ว ด้วยเมล็ดงา ท.
 ชื่อว่า เตลิกะ [ระคนแล้วด้วยงา]
 ๓. สกณฺณ จรตีติ สากฺกฺโ
 [ชนโต] ย่อมเที่ยวไป ด้วยเกวียน เหตุนั้น [ชนนั้น]
 ชื่อว่า สากฺกิกะ [ผู้เที่ยวไปด้วยเกวียน]

^๑ มนุ นั้น ในหนังสือสันสกฤตว่าชนที่เป็นบุรพบุรุษของมนุษย์ เนื้อความศัพท์นี้ ก็เห็นจะประสงค์เนื้อความอย่างนั้นเป็นแน่ เหตุนั้น ศัพท์นี้เห็นจะติดมาแต่สันสกฤต

๔. ราชคเห ชาโต ราชคหิโก

[ชน] เกิดแล้ว ในเมืองราชคฤห์
ชื่อว่า ราชคหิกะ [ผู้เกิดในเมืองราชคฤห์]

๕. ตสมิ วสติ วา ราชคหิโก

อีกอย่างหนึ่ง [ชนใด] ย่อมอยู่ในเมืองราชคฤห์ [ชนนั้น]
ชื่อว่า ราชคหิกะ [ผู้อยู่ในเมืองราชคฤห์]

๖. กาเยน กตัม กมมึ กายิกัม

กรรม อันชนทำแล้ว ด้วยกาย
ชื่อว่า กายิกะ [อันชนทำแล้วด้วยกาย]

๗. ตสมิ วา วตตตีติ กายิกัม

อีกอย่างหนึ่ง [โย กมมึ กรรมใด] ย่อมเป็นไปในกายนั้น
เหตุานั้น [ติ กมมึ กรรมนั้น] ชื่อว่า กายิกะ [เป็นไปในกาย]

๘. ทวารเ นิยุตโต โทวาริโก

[ชน] ประกอบ ในประตู ชื่อว่า โทวาริกะ [ผู้ประกอบในประตู]

๙. สกุณเ หนตุวา ชีวตีติ สากุณิโก

[ชนใด] ฆ่า ช้างนก ท. เป็นอยู่ [เลี้ยงชีวิต] เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า สากุณิกะ [ผู้ฆ่าช้างนกเป็นอยู่]

๑๐. สงฆสส สนตัม สงฆิกัม

[โย วตถุ ของใด] เป็นของมีอยู่ แห่งสงฆ์ [ติ วตถุ ของนั้น]
ชื่อว่า สังฆิกะ [ของมีอยู่แห่งสงฆ์]

๑๑. อกเขน ทิพพตีติ อกชิโก

[ชนใด] ย่อมเล่น ด้วยสะกา เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า อักชิกะ [ผู้เล่นด้วยสะกา]

ราคาทิตัทธิต

มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ณ ใช้ในอรรถแห่ง ราก ศัพท์ เป็นต้น

ณ ปัจจัย

๑. กสาเวน รตติ วตถิ กาสาวิ

ผ้า [อันบุคคล] ย้อมแล้ว ด้วยรสผาด

ชื่อว่า กาสาวะ [ผ้าอันบุคคลย้อมแล้วด้วยรสผาด]

๒. มหิสสส อิทิ มลฺล มาหิสฺส

เนื้อนี้ ของกระบือ ชื่อว่า มาหิสสะ [ของกระบือ]

๓. มคธ ชาโต มาคโร

[ชน] เกิดแล้ว ในแวนแคว้นมคธ

ชื่อว่า มาคระ [ผู้เกิดในแวนแคว้นมคธ]

๔. ตสฺมี วสตีติ วา มาคโร

อีกอย่างหนึ่ง [ชนใด] ย่อมอยู่ในแวนแคว้นมคธนั้น

เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มาคระ [ผู้อยู่ในแวนแคว้นมคธ]

๕. ตตร วา อิสฺสโร มาคโร

อีกอย่างหนึ่ง [ชน] เป็นอิสระ ในแวนแคว้นมคธนั้น

ชื่อว่า มาคระ [เป็นอิสระในแวนแคว้นมคธ]

๖. กตติกาย นิยุตฺโต มาโส กตติโก

เดือน ประกอบ ด้วยฤกษ์กัตติกา

ชื่อว่า กัตติกา [เดือนประกอบด้วยฤกษ์กัตติกา]

๗. วฺยากรณฺ อธิเตติ เวยฺยากรณ

[ชนใด] ย่อมเรียน ซึ่งพยากรณ์ เหตุนั้น [ชนนั้น]

ชื่อว่า เวยยากรณะ [ผู้เรียนซึ่งพยากรณ์]

ชาตาทิตัทธิต

มีปัจจัย ๓ ตัว คือ อิม, อีย, กिय ใช้แทน ชาต ศัพท์ เป็นต้น

อิม ปัจจัย

๑. ปุเร ชาโต ปุริโม

[ชน] เกิดแล้วในก่อน ชื่อว่า ปุริมะ [เกิดแล้วในก่อน]

๒. มชฺเฌ ชาโต มชฺฌิโม

[ชน] เกิดแล้ว ในท่ามกลาง ชื่อว่า มชฺฌิมะ [เกิดแล้วในท่ามกลาง]

๓. ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม

[ชน] เกิดแล้ว ในภายหลัง ชื่อว่า ปจฺฉิมะ [เกิดแล้วในภายหลัง]

๔. ปุตุโต อสฺส อตฺถิติ ปุตุติโม

บุตร ของชนนั้น มีอยู่ เหตุุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีบุตร

๕. อนฺเต นียุตโต อนฺติโม

[ชน] ประกอบในที่สุด ชื่อว่า อนฺติมะ [ประกอบในที่สุด]

อีย ปัจจัย

๑. มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย

[ชน] เกิดแล้ว โดยชาติ แห่งมนุษย์

ชื่อว่า มนุสฺสชาติยะ [เกิดแล้วโดยชาติแห่งมนุษย์]

๒. อสฺสชาติยา ชาโต อสฺสชาติโย

[สัตว์] เกิดแล้ว โดยชาติ แห่งม้า

ชื่อว่า อสฺสชาติยะ [เกิดแล้วโดยชาติแห่งม้า]

๓. ปณฺทิตชาติยา ชาโต ปณฺทิตชาติโย

[ชน] เกิดแล้ว โดยชาติ แห่งบัณฑิต

ชื่อว่า ปณฺทิตชาติยะ [เกิดแล้วโดยชาติแห่งบัณฑิต]

๔. ปณตฺตชาติ อสฺส อตฺถิติ วา ปณตฺตชาติโย

อีกอย่างหนึ่ง ชาติแห่งบัณฑิต ของชนนั้น มีอยู่
เหตุนี้ ชนนั้น ชื่อว่า มีชาติแห่งบัณฑิต

กีย ปัจจย

๑. อนฺธ นียุตโต อนฺธกโย

[ชน] ประกอบในมืด ชื่อว่า อันธกียะ [ประกอบในมืด]

สมุหตฺตทิต

มีปัจจย ๓ ตัว คือ กณ, ณ, ตา ใช้แทน สมุห ศัพท์

กณ ปัจจย

๑. มนุสฺसानํ สมุโห มานุสโก

ประชุม แห่งมนุษย์ ท. ชื่อว่า มานุสกะ
[ประชุมแห่งมนุษย์ หรือหมู่แห่งมนุษย์]

๒. มยฺหรานํ สมุโห มายฺรโก

ประชุม แห่งนกยูง ท. ชื่อว่า มายฺรกะ
[ประชุมแห่งนกยูง หรือฝูงแห่งนกยูง]

๓. กโปตฺตานํ สมุโห กโปตโก

ประชุม แห่งนกพิราบ ท. ชื่อว่า กโปตกะ
[ประชุมแห่งนกพิราบ หรือฝูงแห่งนกพิราบ]

ณ ปัจจย

มานุโส, มายฺโร, กโปโต

(วิเคราะห์และคำแปล เหมือน ใน กณ ปัจจย)

ตา ปัจจัย

๑. คามานํ สมุโห คามตา
ประชุม แห่งชาวบ้าน ท. ชื่อว่า คามตา [ประชุมแห่งชาวบ้าน]
๒. ชนानํ สมุโห ชนตา
ประชุมแห่งชน ท. ชื่อว่า ชนตา [ประชุมแห่งชน]
๓. สหายานํ สมุโห สหายตา
ประชุม แห่งสหาย ท. ชื่อว่า สหายตา [ประชุมแห่งสหาย]

ฐานต์ทิต

มีปัจจัย ๒ ตัว คือ อีย, เอยย ปัจจัย ใช้แทน ฐาน, อรหติ, ทิต, ภาว ศัพท์

อีย ปัจจัย

๑. มทนสฺส ฐานํ มทนียํ
ที่ตั้ง แห่งความเมา ชื่อว่า มทนียะ [ที่ตั้งแห่งความเมา]
๒. พนฺธนสฺส ฐานํ พนฺธนียํ
ที่ตั้ง แห่งความผูก ชื่อว่า พนฺธนียะ [ที่ตั้งแห่งความผูก]
๓. โมจนสฺส ฐานํ โมจนียํ
ที่ตั้ง แห่งความแก้ ชื่อว่า โมจนียะ [ที่ตั้งแห่งความแก้]

อีย, เอยย ปัจจัย

ปัจจัย ๒ นี้ ลงในอรรถ คือ อรห [ควร]

๔. ทสฺสนํ อรหตฺติ ทสฺสนียํ
[ชนใด] ย่อมควร ซึ่งความเห็น เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า ทสฺสนียะ [ผู้ควรซึ่งความเห็น หรือน่าดู]
๕. ปุชนํ อรหตฺติ ปุชนียํ ปุชเนยโย วา
[ชนใด] ย่อมควร ซึ่งการบูชา เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า ปุชนียะ
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ปุชเนยยะ [ผู้ควรซึ่งการบูชา]

๖. ทกฺขินฺ อรหฺตฺติ ทกฺขิณฺเยโย

[ชนใด] ย่อมควร ซึ่งทักษิณา เหตุุนั้น

[ชนนั้น] ชื่อว่า ทักขิณฺเยยะ [ผู้ควรซึ่งทักษิณา]

ในศัพท์นี้คำว่า อีย ปัจจยฺ ลงในอรรถอันอื่นได้บ้าง อย่างนี้

๗. อุปาทานานํ หิตํ อุปาทานิยํ

เกื้อกูล แก่อุปาทาน ท. ชื่อว่า อุปาทานิยะ [เกื้อกูลแก่อุปาทาน]

๘. อุทเร ภาวํ อุทริยํ

[โภชนะ] มี ในท้อง ชื่อว่า อุทริยะ [โภชนะมีในท้อง]

พหุลตํทิต

มีปัจจย ๑ ตัว คือ อาลฺ ปัจจยฺ ใช้แทน ปกติ และ พหุล ศัพท์

อาลฺ ปัจจยฺ

๑. อภิขมา อสส ปกติ อภิขมาลฺ

อภิขมา เป็นปกติ ของชนนั้น

[ชนนั้น] ชื่อว่า มีอภิขมาเป็นปกติ

๒. อภิขมา อสส พหุลา วา อภิขมาลฺ

อีกอย่างหนึ่ง อภิขมา ของชนนั้น มาก

[ชนนั้น] ชื่อว่า มีอภิขมามาก

๓. สิตํ อสส ปกติ สิตาลฺ

หนาว เป็นปกติ ของประเทศนั้น

[ประเทศนั้น] ชื่อว่า มีหนาวเป็นปกติ

๔. สิตํ เอตถ พหุลํ วา สิตาลฺ

อีกอย่างหนึ่ง หนาว ในประเทศนั้น มาก

[ประเทศนั้น] ชื่อว่า มีหนาวมาก

๕. ทया อสฺส ปกฺติ ทยาสุ

ความเอ็นดู เป็นปกติ ของชนนั้น
[ชนนั้น] ชื่อว่า มีความเอ็นดูเป็นปกติ

๖. ทया อสฺส พหุลา วา ทยาสุ

อีกอย่างหนึ่ง ความเอ็นดู ของชนนั้น มาก
[ชนนั้น] ชื่อว่า มีความเอ็นดูมาก

เสฏฐัตถิต

มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ตร, ตม, อียิสฺสก, อีย, อิกฺกุส ปัจจัย
(เป็นเครื่องหมายคุณนาม)

ตร ปัจจัย

๑. ปาปตโร	เป็นบาปกว่า
๒. ปณฺทิตตโร	เป็นบัณฑิตกว่า
๓. หีนตโร	เลวกว่า
๔. ปณฺีตตโร	ประณีตกว่า

ตม ปัจจัย

๑. ปาปตโม	เป็นบัณฑิตที่สุด
๒. หีนตโม	เลวที่สุด
๓. ปณฺีตตโม	ประณีตที่สุด

อียิสฺสก ปัจจัย

ปาปียิสฺสโก เป็นบาปกว่า

อีย ปัจจัย

๑.	ปาปิโย	เป็นบาปกว่า	[ปาป+อีย]
๒.	กนิโย ^๑	น้อยกว่า	[อปป>กน+อีย]
๓.	เสยโย ^๒	ประเสริฐกว่า	[ปสฏฺจ>ส+อีย]
๔.	เชยโย ^๓	เจริญกว่า	[วุฑฺฒ>ช+อีย]

อิกฺข ปัจจัย

๑.	ปาปิอฺกฺโข	เป็นบาปที่สุด	[ปาป+อิกฺข]
๒.	กนิอฺกฺโข	น้อยที่สุด	[อปป>กน+อิกฺข]
๓.	เสยอฺกฺโข	ประเสริฐที่สุด	[ปสฏฺจ>ส+อิกฺข]
๔.	เชยอฺกฺโข	เจริญที่สุด	[วุฑฺฒ>ช+อิกฺข]

ในปัจจัยทั้ง ๕ นี้ ตร และ อีย ลงในวิเสสคุณศัพท์
 ตม และ อิกฺข ลงในอติวิเสสคุณศัพท์

^๑ สฟฺเพ อิเม อปฺปา, อยมิเมสํ วิเสเสน อปฺโปติ กนิโย

ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง น้อย, ชนนี้ เป็นผู้้น้อย โดยวิเศษ กว่า ชน ท. เหล่านี้ เหตุนั้น ชนนี้ ชื่อว่า กนิยะ (น้อยกว่า) [อปป+อีย อาเทศ อปป เป็น กน, ลบสรรหน้า]

^๒ สฟฺเพ อิเม ปสฏฺฐา, อยมิเมสํ วิเสเสน ปสฏฺฐโจติ เสยโย

ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง ประเสริฐ, ชนนี้ ประเสริฐ โดยวิเศษ กว่า ชน ท. เหล่านี้ เหตุนั้น ชนนี้ ชื่อว่า เสยยะ (ประเสริฐกว่า) [ปสฏฺจ+อีย อาเทศ ปสฏฺจ เป็น ส, ลบสรรหน้า, อาเทศ อี เป็น เอ, ซ้อน ย]

^๓ สฟฺเพ อิเม วุฑฺฒา, อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺฒโฒติ เชยโย

ชน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง เจริญ, ชนนี้ เจริญ โดยวิเศษ กว่า ชน ท. เหล่านี้ เหตุนั้น ชนนี้ ชื่อว่า เชยยะ (เจริญกว่า) [วุฑฺฒ+อีย อาเทศ วุฑฺฒ เป็น ช, ลบ สรรหน้า, อาเทศ อี เป็น เอ, ซ้อน ย]

ท่านแสดงวิเคราะห์ไว้เป็นแบบเดียว ไม่ต่างกันอย่างไร

- ๑. สพเพ อิเม ปาปา, อยมิเมสั วิเสเสน ปาโปติ ปาปโตร, ปาปตโม
 ขน ท. เหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป, ขนนี้ เป็นบาป โดยวิเศษ แห่ง^๑
 [กว่า] ขน ท. เหล่านี้ เหตุนั้น [ขนนี้] ชื่อ ปาปตระ, ปาปตมะ

ตัทสัตถิตัทธิต

มีปัจจัย ๔ ตัว คือ วี, ส, สี่, อิก, อี, ร, วนตุ, มนตุ, ณ ใช้แทน อตถิ ศัพท์

วี ปัจจัย

- ๑. เมธา อสส อตถิติ เมธาวิ
 เมธา [ปัญญา] ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีเมธา

- ๒. มายา อสส อตถิติ มายาวิ
 มายา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีมายา

ส ปัจจัย

- ๑. สุมธา อสส อตถิติ สุมธโส
 เมธาดี ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีเมธาดี

สี่ ปัจจัย

- ๑. ตโป อสส อตถิติ ตปสี
 ตปะ [ความเพียรเครื่องเผาบาป] ของชนนั้น มีอยู่
 เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีตปะ

- ๒. เตโช อสส อตถิติ เตชสี
 เดช ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีเดช

^๑ ฉักฐีวิภัตติใช้ในอรรถอุปาทาน แปลว่า กว่า, หักฉักฐีเป็นปัญญาวิภัตติ

อิก ปัจจัย

๑. ทณฺโท อสฺส อตถิติ ทณฺทโก
ไม้เท้า ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีไม้เท้า
๒. อตฺถอ อสฺส อตถิติ อตถโก
ความต้องการ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า มีความต้องการ

อี ปัจจัย

๑. ทณฺโท อสฺส อตถิติ ทณฺที
ไม้เท้า ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีไม้เท้า
๒. สฺสุขํ อสฺส อตถิติ สฺสุขี
สุข ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีสุข
๓. โภโค อสฺส อตถิติ โภคี
โภคะ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีโภคะ

ร ปัจจัย

๑. มรฺจ อสฺส อตถิติ มรฺจโร
น้ำผึ้ง ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า มีน้ำผึ้ง [มีรสหวาน]
๒. มุขํ อสฺส อตถิติ มุขโร
ปาก ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า มีปาก [คนปากกล้า]

วณฺตุ ปัจจัย

๑. คฺคุณ อสฺส อตถิติ คฺคุณวา
คุณ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีคุณ

๒. **ธำ อสส อตถิติ ธนวา**

ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีทรัพย์

๓. **ปถญา อสส อตถิติ ปถญวา**

ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีปัญญา

๔. **บุญญ อสส อตถิติ บุญญวา**

บุญ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีบุญ

มณฑุ ปัจจัย

๑. **อายุ อสส อตถิติ आयसुमा**

อายุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีอายุ

๒. **สติ อสส อตถิติ สติमा**

สติ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีสติ

๓. **จกขุ อสส อตถิติ जकुषुमा**

จักขุ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า มีจักขุ [คนตาดี หรือ คนมีญาณ]

๔. **ชุตติ อสส อตถิติ चुत्तिमा**

ความโพลง ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า มีความโพลง

๑ ในสัททนีติ ว่า ศัพท์ คือ **ปุตติมา** ชนมิบุตร **ปาปิมา** ชนมิบาป [มาร]
ลง **อิมณฑุ ปัจจัย**

ณ ปัจจัย

๑. **สทธธา อสส อตถิติ सत्थो**

ศรัทธา ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น] ชื่อว่า มีศรัทธา

๒. มจฺเฌโร อสฺส อตฺถิติ มจฺเฌโร

ความตระหนี่ ของชนนั้น มีอยู่ เหตุนั้น [ชนนั้น]
ชื่อว่า มีความตระหนี่

ปกตัตถิต

มีปัจจัย ๑ ตัว คือ มย ปัจจัย ใช้แทน ปกต และ วิการ ศัพท์

มย ปัจจัย

๑. สฺวณฺณน ปกตํ โสวณฺณมยํ

[ภาชนะ ภาชนะ] อันบุคคลทำแล้ว ด้วยทอง
ชื่อว่า โสวณฺณมยะ [อันบุคคลทำแล้วด้วยทอง]

๒. สฺวณฺณสฺส วิกาโร วา โสวณฺณมยํ

อีกอย่างหนึ่ง [ภาชนะ] เป็นวิการ แห่งทอง
ชื่อว่า โสวณฺณมยะ [เป็นวิการแห่งทอง]

๓. มตฺติกาย ปกตํ มตฺติกามยํ

[ภาชนะ] อันบุคคลทำแล้ว ด้วยดิน
ชื่อว่า มตฺติกามยะ [อันบุคคลทำแล้วด้วยดิน]

๔. มตฺติกาย วิกาโร วา มตฺติกามยํ

อีกอย่างหนึ่ง [ภาชนะ] เป็นวิการ แห่งดิน
ชื่อว่า มตฺติกามยะ [เป็นวิการแห่งทอง]

๕. อยฺสา ปกตํ อโยมยํ

[ภาชนะ] อันบุคคลทำแล้ว ด้วยเหล็ก
ชื่อว่า อโยมยะ [อันบุคคลทำแล้วด้วยเหล็ก]

๖. อยฺโส วา วิกาโร อโยมยํ

อีกอย่างหนึ่ง [ภาชนะ] เป็นวิการ แห่งเหล็ก
ชื่อว่า อโยมยะ [เป็นวิการแห่งเหล็ก]

สังขยาตัทธิต

มีปัจจัย ๑ ตัว คือ ก ปัจจัย ใช้แทน ปริมาณ ศัพท์

ก ปัจจัย

๑. เทว ปริมาณานิ อสสาติ ทวิกั
 ปริมาณ ท. ของวัตถุนั้น ๒ เหตุุนั้น [วัตถุนั้น] ชื่อว่า มีปริมาณ ๒
๒. ตินิ ปริมาณานิ อสสาติ ติกั
 ปริมาณ ท. ของวัตถุนั้น ๓ เหตุุนั้น [วัตถุนั้น] ชื่อว่า มีปริมาณ ๓

ปุรณตัทธิต

มีปัจจัย ๕ ตัว คือ ดิย, ถ, ฐ, ม, อี ปัจจัย ใช้แทน ปุรณ ศัพท์

ดิย ปัจจัย

๑. ทวินัน ปุรโณ ทุตโตโย
 [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๒ ชื่อว่า ที่ ๒
๒. ตินณัน ปุรโณ ตตโตโย
 [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๓ ชื่อว่า ที่ ๓

ถ ปัจจัย

๑. จตุนัน ปุรโณ จตุตโตโย
 [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๔ ชื่อว่า ที่ ๔

ฐ ปัจจัย

๑. ฉนัน ปุรโณ ฉนุโฐ
 [ชน] เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. ๖ ชื่อว่า ที่ ๖

วิภาคศัพท์ิต

มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา, โส ปัจจัย ใช้แทน วิภาค ศัพท์

ธา ปัจจัย

๑. เอกเณ วิภาเคน เอกธา โดยส่วนเดียว ชื่อว่า เอกธา
๒. ทวิหิ วิภาเคหิ ทวิธา โดยส่วน ท. ๒ ชื่อว่า ทวิธา

โส ปัจจัย

๑. ปเทน วิภาเคน ปทโส โดยความจำแนก โดยบท ชื่อว่า ปทโส
๒. สุตเตน วิภาเคน สุตตโส โดยความจำแนก โดยสูตร ชื่อว่า สุตตโส

ภาวศัพท์ิต

มีปัจจัย ๖ ตัว คือ ตต, ฌย, ตตณ, ตา, ณ, กณ ปัจจัย^๑ ใช้แทน ภาว ศัพท์

ตต ปัจจัย

๑. ในชื่อ จนุทสส ภาโว จนุทตติ
ความเป็น แห่งพระจันทร์ ชื่อว่า จันท์ตตะ
๒. ในชาติ มนุสสสส ภาโว มนุสสตติ
ความเป็น แห่งมนุษย์ ชื่อว่า มนุสส์ตตะ
๓. ในทัพพะ ทณฺฑิโน ภาโว ทณฺฑิตติ
ความเป็น แห่งคนมีไม้เท้า ชื่อว่า ทณฺฑิตตะ
๔. ในกิริยา ปาจกสส ภาโว ปาจกตติ
ความเป็น แห่งคนหุง ชื่อว่า ปาจกัตตะ
๕. ในคุณ นิลสส ภาโว นิลตติ
ความเป็น แห่งของเขียว ชื่อว่า นีลัตตะ

^๑ บรรดาปัจจัยในภาวศัพท์ิต เฉพาะ ตา ปัจจัยเป็น อิต. นอกนั้นเป็น นปฺ.

ณฺย ปัจจยฺ

๑. ปณฺชิตสฺส ภาโว ปณฺชิจฺจํ
ความเป็น แห่งบัณฑิต ชื่อว่า ปันชิจจะ
๒. กุสลสฺส ภาโว โกสลลํ
ความเป็น แห่งคนฉลาด ชื่อว่า โกสลละ
๓. สมณสฺส ภาโว สามณญํ
ความเป็น แห่งสมณะ ชื่อว่า สามัญญะ
๔. สฺหทสฺส ภาโว โสทหฺชํ
ความเป็น แห่งเพื่อน ชื่อว่า โสหฺชชะ
๕. ปุริสสฺส ภาโว โปริสสํ
ความเป็น แห่งบุรุษ ชื่อว่า โปริสสะ
๖. นิปกสฺส ภาโว เนปกกํ
ความเป็น แห่งคนมีปัญญา [รักษาไว้ซึ่งตน] ชื่อว่า เนปิกกะ
๗. อุปมาย ภาโว โอบมมํ
ความเป็น แห่งอุปมา ชื่อว่า โอบัมมะ

หลักการแปลง ณฺย ปัจจยฺ

๑. พกฺทธีสระตัวหน้าที่เป็นรัสสะล้วน
๒. ลบ ณฺ ที่ ณฺย เหลือ ย
๓. ลบ อ สระที่สุดศัพท์หน้า
๔. อาเทศพยัญชนะที่สุดศัพท์หน้า กับ ย ตามสถานที่ควร อย่างนี้

เอา	ตย	เป็น	จจ
เอา	ลย	เป็น	ลล
เอา	ณฺย	เป็น	ณฺณ
เอา	ทย	เป็น	ทช

๕. นอกนั้นเอาเป็นเหมือนพยัญชนะหน้า ย ทั้ง ๒ ตัว หรือคงไว้
อย่างเดิม ไม่เอาเทศ

ตตน ปัจจัย

๑. ปุ่ชชนสฺส ภาโว ปุ่ชชนตตนํ ความเป็น แห่งปุ่ชชน
ชื่อว่า ปุ่ชชนัตตนะ
๒. เวทนสฺส^๑ ภาโว เวทนตตนํ ความเป็น แห่งผู้มีเวทนา
ชื่อว่า เวทนัตตนะ

ตา ปัจจัย

๑. มุทุโน ภาโว มุทุตา
ความเป็น แห่งคนอ่อน ชื่อว่า มุทุตา
๒. นิททารามสฺส ภาโว นิททารามตา
ความเป็น แห่งคนมีความลับเป็นที่มายินดี ชื่อว่า นิททารามตา
๓. สหายสฺส ภาโว สหายตา
ความเป็น แห่งสหาย ชื่อว่า สหายตา

ณ ปัจจัย

๑. วิสมสฺส ภาโว เวสมํ ความเป็น แห่งของเสมอปราศ ชื่อว่า เวสมะ
๒. สฺจโน ภาโว โสจํ ความเป็น แห่งของสะอาด ชื่อว่า โสจะ
๓. มุทุโน ภาโว มุทุทวํ ความเป็น แห่งคนอ่อน ชื่อว่า มัททวะ

กณ ปัจจัย

๑. รณณียสฺส ภาโว รณณียกํ
ความเป็น แห่งของอันบุคคลพึงยินดี ชื่อว่า รณณียกะ
๒. มนุญญสฺส ภาโว มานุญญกํ
ความเป็น แห่งของที่เป็นที่พอใจ ชื่อว่า มานุญญกะ

^๑ เวทนาย ภาโว เวทนาตตนํ ความเป็น แห่งเวทนา ชื่อ เวทนาตตนะ

ในศัพท์นี้ถือว่า ลง **ณีย, เณยฺย, พย** ปัจจัย ดังนี้

ณีย ปัจจัย

๑. วีรสฺส ภาโว วิริยํ

ความเป็น แห่งผู้กล้า ชื่อว่า วิริยะ

๒. อลสฺสฺส ภาโว อาลสิยํ

ความเป็น แห่งบุคคลผู้เกียจคร้าน ชื่อว่า อาลสิยะ

เณยฺย ปัจจัย

๑. สฺวจิโน ภาโว โสเจยฺยํ

ความเป็น แห่งของสะอาด ชื่อว่า โสเจยยะ

พฺย ปัจจัย

๑. ทาสฺสฺส ภาโว ทาสพฺยํ

ความเป็น แห่งทาส ชื่อว่า ทาสัพยะ

อัพยยตฺถิต

มีปัจจัย ๒ ตัว คือ ธา, ถิ ปัจจัย ใช้แทน ปการ ศัพท์

ธา ปัจจัย

ลงในประการ หลังศัพท์นาม อย่างนี้

๑. ยธา ประการใด

วิ. เยน ปการเณ ยธา

โดยประการใด

๒. ตธา ประการนั้น

วิ. เตน ปการเณ ตธา

โดยประการนั้น

๓. สพฺพธา ประการทั้งปวง

วิ. สพฺเพน ปการเณ สพฺพธา

โดยประการทั้งปวง

ถ ปัจจย

ลงในประการ หลัง กิ และ อิม อย่างนี้

- ๑. ถิ ประการไร, อย่างไร
 วิ. เกน ปกาเรน ถิ โดยประการไร
- ๒. อิตถิ ประการนี้, อย่างนี้
 วิ. อิมินา ปกาเรน อิตถิ โดยประการนี้

อุปมาตัทธิต

มีปัจจย ๑ ตัว คือ อายิตตต ปัจจย ใช้แทน วีย ศัพท

- ๑. รุโฆ วีย ทิสฺสตีติ รุมายิตตตํ
 (ย วตถุ วัตถุใด) ย่อมปรากฏ จุจควัน เหตุนี้
 (ติ วตถุ วัตถุนั้น) ชื่อว่า รุมายิตตตตะ (ปรากฏจุจควัน)
- ๒. ติมิริ วีย ทิสฺสตีติ ติมิรายิตตตํ
 (ย วตถุ วัตถุใด) ย่อมปรากฏ จุจหมอก เหตุนี้
 (ติ วตถุ วัตถุนั้น) ชื่อว่า ติมิรายิตตตตะ (ปรากฏจุจหมอก)

นิสิตตัทธิต

ในตัทธิตนี้ มีปัจจย ๑ ตัว คือ ล ใช้แทน นิสฺสิต และ จาน ศัพท

- ๑. พุฏฺฐิ นิสฺสิตํ พุฏฺฐุลลํ^๑
 (กมมํ กรรม) อาศัยแล้ว ซึ่งวัตถุ อันชั่ว
 ชื่อว่า พุฏฺฐุลลละ (อาศัยแล้วซึ่งวัตถุอันชั่ว)

^๑ ลง ล ปัจจย แล้วซ้อน ล จึงเป็นรูปอย่างนั้น. ตัทธิตทั้ง ๒ นี้ (คืออุปมาตัทธิต และนีสิตตัทธิต) เป็นคุณนาม แจกได้ ๓ ลิงค์

๒. เวทํ นิสฺสิตํ เวทลลํ

(สาสนํ คำสั่งสอน) อาศัยแล้ว ซึ่งเวท
ชื่อว่า เวทลละ (อาศัยแล้วซึ่งเวท)

๓. ทุฏฺฐสฺส จานํ ทุฏฺฐลลํ

เหตุเป็นที่ตั้ง แห่งกรรมชั่ว
ชื่อว่า ทุฏฐลละ (เหตุเป็นที่ตั้งแห่งกรรมชั่ว)

๔. เวทสฺส จานํ เวทลลํ

เหตุเป็นที่ตั้ง แห่งเวท
ชื่อว่า เวทลละ (เหตุเป็นที่ตั้งแห่งเวท)

ศัพท์ตัดทอนที่เป็น ๓ ลิงค์ เปลี่ยนอย่างนี้

ณ ปัจจย

ปุงลิงค์	อิตถीलิงค์	นปุงสกลิงค์
วาสิฏฺฐโจ	วาสิฏฺฐี	วาสิฏฺฐจ

ณว ปัจจย

มานโว	มานวิกา	มานวิก
-------	---------	--------

ณิก ปัจจย

นาวิก	นาวิกี	นาวิก
-------	--------	-------

ตฺร ปัจจย

ปาปตโร	ปาปตรา	ปาปตร
--------	--------	-------

วี ปัจจย

เมธาวิ	เมธาวินี	เมธาวิ
--------	----------	--------

วณฺตุ ปัจจย

คุณวา	คุณวตี	คุณว หรือ คุณวณฺตุ
-------	--------	--------------------

สรุปปัจจัยในตั้ทิต

๑. สามัญญตั้ทิต

๑. โคตตตั้ทิต	มีปัจจัย ๘ ตัว คือ	ณ ฌายน ฌานน ฌนยย
ณิ ฌิก ฌว ฌนร
แทน โคตต, อปจจ
๒. ตรัตยาที่ตั้ทิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	ฌิก
แทน ตรติ เป็นต้น
๓. รากาที่ตั้ทิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	ณ
แทน ราก เป็นต้น
๔. ซาตาที่ตั้ทิต	มีปัจจัย ๓ ตัว คือ	อิม อีย กีย
แทน ซาต เป็นต้น
๕. สมุหตั้ทิต	มีปัจจัย ๓ ตัว คือ	กณ ฌ ตา
แทน สมุห
๖. ฐานตั้ทิต	มีปัจจัย ๒ ตัว คือ	อีย เออยย
แทน ฌาน, อรหติ, หิต, ภา
๗. พหุลตั้ทิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	อาลุ
แทน ปกติ, พหุล
๘. เสฏฐตั้ทิต	มีปัจจัย ๕ ตัว คือ	ตร ตม อียิสสก อีย อิกุช
เป็นเครื่องหมายคุณนาม
๙. ตัทสสัตถิตตั้ทิต	มีปัจจัย ๙ ตัว คือ	วี ส สี อิก อี ร
วนตุ มนตุ ณ
แทน อตถิ
๑๐. ปกตตั้ทิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	มย
แทน ปกต, วิการ

๑๑. สังขยาตัทธิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	ก
แทน ปริมาณ
๑๒. ปุรณตัทธิต	มีปัจจัย ๕ ตัว คือ	ตีย ถ จ ม อี
แทน ปุรณ
๑๓. วิภาคตัทธิต	มีปัจจัย ๒ ตัว คือ	ชา โส
แทน วิภาค
๒. ภาวตัทธิต	มีปัจจัย ๖ ตัว คือ	ตุด ญย ตุดน ตา ญ กณ
แทน ภาว
๓. อพยยตัทธิต	มีปัจจัย ๒ ตัว คือ	ถา ถั
แทน ปการ
๑. ตามนัยคัมภีร์ศัพทศาสตร์		
๑. อุปมาตัทธิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	อายิตตุด
แทน วีย
๒. นิสิตตัทธิต	มีปัจจัย ๑ ตัว คือ	ล
แทน นิสิตต, จาน

จบตัทธิต

วากยสัมพันธ์ ภาคที่ ๓

นามศัพท์

นามนาม

ปฐมวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง

๑. เป็นประธานในประโยคกัตตุวาก	เรียกว่า	สยกตดา
๒. เป็นประธานในประโยคเหตุกัตตุวาก	เรียกว่า	เหตุกตดา
๓. เป็นประธานในประโยคกัมมวาก
หรือเหตุกัมมวาก	เรียกว่า	วุตตกมม
๔. เป็นประธานในประโยคที่ไม่มีกิริยาคุมพากย์	เรียกว่า	ลิจจตต
๕. เป็นประธานในประโยคเปรียบเทียบ
ควด้วย วีย, อิว, ยถา, ยถาคั	เรียกว่า	อุปมาลิจจตต
๖. เป็นประธานในประโยคกิริยาประธานนัย
มี ตวา ปัจจัยคุมพากย์	เรียกว่า	ปกตติกตดา

ทุติยวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับกิริยา^๑

๑. แปลว่า ซึ่ง	เรียกว่า	อวุตตกมม
๒. แปลว่า สู่	เรียกว่า	สมปาปุนิยกมม
๓. แปลว่า ยัง	เรียกว่า	การิตกมม
๔. แปลว่า สิ้น, ตลอด	เรียกว่า	อจจนตสโยค
๕. แปลว่า กะ, เฉพาะ	เรียกว่า	อกถิตกมม
๖. แปลว่า ไม่ออกสำเนียงอายตนิบาต	เรียกว่า	กิริยาวิเสสน

^๑ พุ. ใช้ในอรรถวิภัติอื่น มีดังนี้ ๑) ด้วย~ทุติยากรณ ๒) แก่~ทุติยาสมปทาน ๓) แต่, จาก~ทุติยาอปาทาน ๔) แห่ง~ทุติยาสมพนธ ๕) ใน~ทุติยาอาธาร ๖) ใน~กาลสตตมี

ตติยวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๖ อย่าง เข้ากับนามบ้าง กิริยาบ้าง อัพยศัพท์บ้าง^๑

๑. แปลว่า ด้วย	เรียกว่า กรณ
๒. แปลว่า โดย, ตาม, ข้าง, ทาง	เรียกว่า ตติยวิเสสน
๓. แปลว่า อัน	เรียกว่า อนภิตกตตตา
๔. แปลว่า เพราะ	เรียกว่า เหตุ
๕. แปลว่า มี (แปลหลังนาม)	เรียกว่า อิตถมภูต (ของ-นาม)
แปลว่า ด้วยทั้ง (แปลหลังกิริยา)	เรียกว่า อิตถมภูต (ใน-กิริยา)
๖. แปลว่า ด้วย เข้ากับ สหฺธิ, สห ศัพท์ และ สํ, สม, สมาน สหฺติส	เรียกว่า สหตถตติยา

จตุตถวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา (เข้ากับนามได้บ้าง)^๒

๑. แปลว่า แก่ (เป็นที่ให้)	}	เรียกว่า สมปทาน
๒. แปลว่า เพื่อ (เป็นที่ส่งไป)		
๓. แปลว่า ต่อ (เป็นที่ประทุษร้าย)		
ตุ ปัจจย แปลว่า เพื่ออัน		เรียกว่า ตุตถสมปทาน

ปญจมีวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๓ อย่าง เข้ากับกิริยา (เข้ากับนามได้บ้าง)^๓

๑. แปลว่า แต่, จาก (เป็นแดนออก)	เรียกว่า อปาทาน
๒. แปลว่า กว่า (เป็นแดนเปรียบ)	เรียกว่า อปาทาน
๓. แปลว่า เหตุ, เพราะ (เป็นเหตุ)	เรียกว่า เหตุ

^๑ ต. ใช้ในอรรถวิภัติอื่น มีดังนี้ ๑) ยัง~ตติยาคาริตกมม ๒) จาก,กว่า~ตติยอปาทาน

^๒ จ. ใช้ในอรรถวิภัติอื่น มีดังนี้ ๑) สู่~จตุตถีสมาปบุญกมม ๒) แต่,จาก,กว่า~จตุตถีอปาทาน

^๓ ปญ. ใช้ในอรรถวิภัติอื่น มีดังนี้ ๑) ด้วย~ปญจมีกรณ

นัญญีวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๕ อย่าง เข้ากับนาม^๑

๑. แปลว่า แห่ง, ของ (เป็นเจ้าของ)	เรียกว่า	สามีสมพนธ
๒. แปลว่า แห่ง (เนื่องด้วยเหตุ, คณะ)	เรียกว่า	สมุหสมพนธ
๓. แปลว่า แห่ง (เนื่องด้วยกิริยาอาการ
เนื่องด้วย ภาวะ ศัพท์ และปัจจัยในภาวตัทธิต)	เรียกว่า	ภาวาทิสมพนธ
๔. แปลว่า เมื่อ (ประธานในประโยคแทรก)	เรียกว่า	อนาทร
(มี อนาทรกิริยา รับ)
๕. แปลว่า แห่ง...หนา (ในการถอน)	เรียกว่า	นิทุธารณ
(มี นิทุธารณีย รับ)

สัตตมีวิภัติ

ใช้ในอรรถ ๑๒ อย่าง เข้ากับนามบ้าง กิริยาบ้าง^๒

๑. แปลว่า ใน (เข้ากับกิริยา)	เรียกว่า	อาธาร
๒. แปลว่า ใน (เข้ากับนาม)	เรียกว่า	ภินนาธาร
๓. แปลว่า ใน (เป็นที่กำบังไว้โดยปกติ)	เรียกว่า	ปฏิจฉนนาธาร
๔. แปลว่า ใน (เป็นที่ซิมซาบหรือปนอยู่)	เรียกว่า	พยาปิกาธาร
๕. แปลว่า ใน (เป็นที่อยู่อาศัย)	เรียกว่า	วิสยาธาร
๖. แปลว่า ในเพราะ (เป็นเครื่องหมาย)	เรียกว่า	นิमितตตตมมี
๗. แปลว่า ใน, ณ (เป็นกาลเวลา)	เรียกว่า	กาลตตตมมี

^๑ ฉ. ใช้ในอรรถวิภัติอื่น มีดังนี้

- ๒) *สุ*~นญจีสมาปุปณิกมม
- ๔) *ด้วย*~นญจีกรรณ
- ๖) *กว่า*~นญจื่อปาทาน

^๒ ส. ใช้ในอรรถวิภัติอื่น มีดังนี้

- ๒) *ซึ่ง*~สตตมมีอวุตตกมม

๑) *ซึ่ง*~นญจีกมม

๓) *ยัง*~นญจีกาโรตกมม

๕) *อัน*~นญจื่ออนภิตกตตา

๗) *ใน*~นญจื่อภินนาธาร

๑) *อ*~สตตมมีปัจจตตสยกตตา

๓) *ให้เป็น*~สตตมมีวิกตีกมม

๘. แปลว่า **ใกล้, ณ** (เป็นที่ใกล้เคียง) เรียกว่า **สมิปาธาร**
๙. แปลว่า **เหนือ, บน, ที่** (เป็นที่รองรับไว้) เรียกว่า **อุปสิเลสิกาธาร**
๑๐. แปลว่า **ครั้นเมื่อ** (เป็นประธานในประโยคแทรก)
เรียกว่า **ลกขณ** (มี **ลกขณกิริยา** รับ)
๑๑. แปลว่า **ใน...หนา** (ในการถอน) เรียกว่า **นิทุธารณ**
(มี **นิทุธารณีย** รับ)
๑๒. แปลว่า **อ.** (ใช้ในอรรถปฐมาวิภัตติ) เรียกว่า **สตตมีปจจตตสยกตตา**
- ถ้าไม่เข้าลักษณะที่แสดงใน ๓-๑๒
- สัมพันธ์เข้ากิริยา เรียกว่า **อาธาร**
- สัมพันธ์เข้านาม เรียกว่า **ภินนาธาร**

อालปนนาม

(สัมพันธ์ปล่อย)

๑. แปลว่า **แน่, ดูก่อน, ข้าแต่**^๑ เรียกว่า **อาลปน**

วิกติกัตตาพิเศษ

๑. **อล, สกกา, ลพภา** และ นามนาม ใช้ดูจกุนนาม อยู่หน้าธาตุ ว่ามี ว่าเป็น และ ชน ธาตุ แปลว่า **เป็น** เรียกว่า **วิกติกัตตา**
๒. **สาธ** แปลว่า เป็นคุณชาติยังประโยชน์ให้สำเร็จ เรียกว่า **วิกติกัตตา**

^๑ อาลปนนิบาต ขยายอาลปนนาม เรียก *อาลปนนิบาต* นั้น ว่า **วิเสสน** (ดู นิบาตบอกอาลปนนะ)

คุณนาม

๑. แปลว่า ผู้, ตัว, อัน	เรียกว่า	วิเสสน
๒. แปลว่า เป็น หน้า หุ, ภู, อสุ, ชนุ ธาตุ	≈	วิกติกตตา
๓. แปลว่า เป็นราวกะ ควบ วีย หน้า หุ ธาตุ	≈	อุปมาวิกติกตตา
๔. แปลว่า ให้เป็น หน้า กร, จร, คุป ธาตุ	≈	วิกติกมม
๕. แปลว่า ให้เป็นราวกะ ควบ วีย หน้า กร ธาตุ	≈	อุปมาวิกติกตตา
๖. แปลว่า ว่าเป็น หน้า วจ, วท, พรุ, คม ธาตุ	≈	สมภาวน
๗. คุณนามที่มีลิงค์ไม่เสมอนามนาม	≈	วิเสสนลิงควิปลาส
ที่มีวจนะไม่เสมอนามนาม	≈	วิเสสนวจนวิปลาส
ที่มีลิงค์และวจนะไม่เสมอนามนาม	≈	วิเสสนลิงควจนวิปลาส

ศัพท์นาม

๑. บุริสศัพท์นาม (คือ ต, ตุมห, อมห ศัพท์)	เรียกชื่อเหมือนบทนามนาม
๒. วิเสสนศัพท์นาม ทั้งนิยมและอนิยม	เรียกว่า วิเสสน

ประธานพิเศษ

๑. สาธุ	อ. ดีละ	เรียกว่า	ลิงคตถ
๒. ตถา	อ. เหมือนอย่างนั้น	≈	ลิงคตถ
๓. กิมงคั	อ. องค์อะไรเป็นเหตุเล่า	≈	ลิงคตถ
๔. อลั	อ. อย่าเลย, อ. พอละ	≈	ลิงคตถ, ปฏิเสธลิงคตถ
๕. เอวี่	อ. อย่างนั้น	≈	สัจจวาจกลิงคตถ
๖. อชช	อ. วันนี้, เสว	อ. วันพรุ้ง	} ≈
๗. อิทานี	อ. กาลนี้, ตทา	อ. กาลนั้น	
๘. ตัขณั	อ. ขณะนั้น		
๙. ตพพ, สกุกา	อ. อัน (อัน...)	≈	สยกตตา
๑๐. ตู	อ. อัน (อัน...)	≈	ตุมตถกตตา

กิริยาศัพท์

กิริยาคุณพากย์

(๑) กิริยาอาชยาด คุณพากย์

๑. ประโยค กัตตุวาจก	เรียกว่า	อาชยาดบท กตตุวาจก
๒. ประโยค กัมมวาจก	เรียกว่า	อาชยาดบท กम्मวาจก
๓. ประโยค ภาววาจก	เรียกว่า	อาชยาดบท ภาววาจก
๔. ประโยค เหตุกัตตุวาจก	เรียกว่า	อาชยาดบท เหตุกตตุวาจก
๕. ประโยค เหตุกัมมวาจก	เรียกว่า	อาชยาดบท เหตุกम्मวาจก

(๒) กิริยากิตก์ คุณพากย์

๑. ประโยค กัตตุวาจก	เรียกว่า	กิตบท กตตุวาจก
๒. ประโยค กัมมวาจก	เรียกว่า	กิตบท กम्मวาจก
๓. ประโยค ภาววาจก	เรียกว่า	กิตบท ภาววาจก
๔. ประโยค เหตุกัตตุวาจก	เรียกว่า	กิตบท เหตุกตตุวาจก
๕. ประโยค เหตุกัมมวาจก	เรียกว่า	กิตบท เหตุกम्मวาจก

(๓) กิริยาพิเศษ คุณพากย์

๑. ฌย ปัจจัยในนามกิตก์	คุณพากย์	เช่น เต จ ภิกขุ คารยหา	
	เรียกว่า	กิตบท กम्मวาจก	
๒. อลัม }	คุณพากย์	เรียกว่า	กิริยาบท ภาววาจก หรือ กิริยาบท กम्मวาจก
สกกา			
ลพภา			
๓. ตวา ปัจจัย	คุณพากย์	เรียกว่า	กิริยาประธานัย ^๑ (คู่กับ ปกติกตตา)

^๑ ดู ตุนาที ปัจจัย (เล่มนี้, หน้า ๑๘๖)

กิริยาในระหว่างและอื่นๆ

(๑) อนุต มาน ต อนีย ตพพ ปัจจย

อนุต มาน ปัจจย เรียกว่า **อพจนตรกิริยา** เป็นส่วนมาก

ต ปัจจย เรียกว่า **วิเสสน** เป็นส่วนมาก

๑. **ต อนีย ตพพ ปัจจย** ที่ไม่ใช่กิริยาคุมพากย์ เรียกว่า **วิเสสน**
 - อยู่หน้าธาตุว่ามีว่าเป็น \approx **วิกติกตตา**
 - อยู่หน้า กร ธาตุ \approx **วิกติกรมม**
๒. **อนุต มาน ปัจจย** มีลิงค์ วจนะ วิภตติ เสมอประธาน
 - ๑) เรียงหน้าประธาน แผลหลังประธาน \approx **วิเสสน**
 - ๒) เรียงหลังประธาน แผลหลังประธาน \approx **อพจนตรกิริยา** (ของ-ประธาน)
 - ๓) เรียงหน้าหรือหลังประธาน แผลหลังกิริยา \approx **อพจนตรกิริยา** (ใน-กิริยา)
 - ๔) เรียงติดกิริยา แผลพร้อมกิริยา \approx **อพจนตรกิริยา** (ใน-กิริยา)
๓. **อนุต มาน ปัจจย** ประกอบวิภตติอื่นจากปฐมวิภตติ
 - เรียงหน้าหรือหลังประธานก็ตาม \approx **วิเสสน**
๔. **อนุต มาน ต ปัจจย** เป็นวิเสสนะ ควบ วีย \approx **อุปมาวิเสสน**
๕. **อนุต มาน ต ปัจจย** ขยายประธานในประโยคอุปมาลิงค์ตละ
 - \approx **วิเสสน**
๖. **อนุต มาน ต อนีย ตพพ ปัจจย** ประกอบฉัฐวิภตติ
 - เป็นกิริยารับอนาทร \approx **อนาทรกิริยา**
๗. **อนุต มาน ต อนีย ตพพ ปัจจย** ประกอบสัตตมีวิภตติ
 - เป็นกิริยารับ **ลกฺขณ** \approx **ลกฺขณกิริยา** หรือ **ลกฺขณวन्दกิริยา**

(๒) ตุนาทิ ปัจจัย

๑. แปลไม่ออกสำเนียง แปลก่อนหรือพร้อมกิริยา	เรียกว่า	สมานกาลกิริยา
๒. แปลไม่ออกสำเนียง แปลหลังกิริยา	≈	กิริยาวิเสสน
๓. แปลไม่ออกสำเนียง แปลหลังนาม	≈	วิเสสน
๔. แปลว่า แล้ว แปลตามลำดับกิริยา	≈	บุพพกาลกิริยา
๕. แปลว่า แล้ว แปลหลังกิริยาคุมพากย์	≈	อปรกาลกิริยา
๖. แปลว่า เพราะ แปลหลังกิริยาคุมพากย์	≈	เหตุ, เหตุกาลกิริยา
๗. แปลว่า ครั้น...แล้ว แปลซ้ำธาตุกิริยา	≈	ปริโยสานกาลกิริยา ^๑

อัพท์ยศัพท์

หิ จ ปน ตฺ (อถ อโถ ตถา)

๑. แปลว่า ตั้งจะกล่าวโดยพิสดาร	เรียกว่า	วิตถารโชตก
๒. แปลว่า ตั้งจะกล่าวโดยย่อ	≈	สงฺเขปโชตก
๓. แปลว่า ก็, ก็แล (เริ่มต้นข้อความ)	≈	วากฺยารมภ
๔. แปลว่า แล (เช่น ตสฺมา หิ)	≈	อวธารณ
๕. แปลว่า อนึ่ง	≈	สมฺปิณฺชนตถ
๖. แปลว่า ถึงอย่างนั้น (หลัง อนุคฺคหตฺถ)	≈	อรุจิสฺสจฺนตถ
๗. แปลว่า เหมือนอย่างว่า (หลัง ยถา)	≈	ตปฺปาฎิกรณโชตก
๘. แปลว่า ฝ่ายว่า, ส่วนว่า (ต่างประธาน)	≈	ปกฺขนตฺรโชตก
๙. แปลว่า แต่ว่า (ประธานเดียวกัน)	≈	วิเสสโชตก
๑๐. แปลว่า เหตุว่า, เพราะว่า	≈	เหตุโชตก, การณโชตก

^๑ ๘. แปลว่า **แล้ว** แปลหลังประธาน เป็นกิริยาคุมพากย์ เรียกว่า กิริยาประธานนัย คือที่แสดงไว้แล้วใน *กิริยาพิเศษ คุมพากย์*, (เล่มนี้, หน้า ๑๘๔)

๑๑. แปลว่า ด้วยว่า ≈ ผลโชตก
 ๑๒. แปลว่า จริงอยู่, แท้จริง, ความจริง ≈ ทฬหีกรรมโชตก
 ๑๓. แปลว่า อัน ปฏิเสธตอนต้น อนุโลมตอนหลัง ≈ อนุวยโชตก
 ๑๔. แปลว่า อัน อนุโลมตอนต้น กึ่งปฏิเสธตอนหลัง ≈ พุยติเรกโชตก

นิบาตที่ควรทราบ

๑. จ ด้วย, ปี บ้าง (ควบบท) เรียกว่า **ปทสมุจจยตถ**
 (ควบบากย์) ≈ **วากยสมุจจตถ**
๒. วา, ยทิวา, อุท, อถวา, กุวจิ } (ควบบท) ≈ **ปทวิกปตถ**
 หรือ หรือว่า, ปี บ้าง, กิติ } (ควบบากย์) ≈ **วากยวิกปตถ**
๓. ตถา อย่างนั้น, เหมือนอย่างนั้น ≈ **กิริยาวิเสสน**
๔. **อณฺณทตฺถ** โดยแท้ } ≈ **อนุคฺคหตถ**
กิญจาปี, ยทียปี, กามิ, กามณฺจ
 แม้ก็จริง, แม้น้อยหนึ่ง, แม้โดยแท้
๕. **ปน, ตถापि** ถึงอย่างนั้น, **อลโข** โดยที่แท้ ≈ **อรุจิสฺจนตถ**
๖. **ตํขณิ** ในขณะนั้น } ≈ **กาลสตฺตมิ**
 ๗. **ตโต** ในลำดับนั้น, ในภายหลัง
 ๘. **ปจฺฉา** ในภายหลัง
๙. **ปน** (ในประโยค กิมงคฺ ปน) ก็...เล่า ≈ **ปฺจฺฉนตถ**
 ๑๐. **เตนหิ** ถ้าอย่างนั้น ≈ **วิภตฺติปฺปฏิรูปก**
 ๑๑. **อโห โอ** (ดีใจ, ประหลาดใจ, อัศจรรย์) ≈ **อจฺฉริยตถ**
 ๑๒. **อโห โอ** (เสียใจ, สลดใจ) ≈ **สํเวคตถ**
 ๑๓. **ปี, อปี** แม้, ถึงแม้ ≈ **อเปกฺขตถ**
 ๑๔. **ปี, อปี** แม้, ถึงแม้ (ใช้ในความชมเชย) ≈ **สมฺภาวนตถ**
 ๑๕. **ปี, อปี** แม้, ถึงแม้ (ใช้ในความตำหนิ) ≈ **ครหตถโชตก**

๑๖. อปี บ้างหรือ (ใช้ในคำถาม)	≈	ปุจฉนตถ
๑๗. จเปตวา, อถนตฺร เว้น, นอกจาก (เข้ากับนาม)	≈	วิเสสน
๑๘. จเปตวา, อถนตฺร เว้น, นอกจาก (เข้ากับกริยา)	≈	กิริยาวิเสสน
๑๙. สทุธิ, สห พร้อม, กับ (เข้ากับนาม)	≈	ทพฺพสมวาย
๒๐. สทุธิ, สห พร้อม, กับ (เข้ากับกริยา)	≈	กิริยาสมวาย
๒๑. อถ เออกี (ในคาถา สักว่าทำบทให้เต็ม) ^๑	≈	ปทปฺรณ
๒๒. อถ (ภาเว) ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น	≈	วิเสสน
๒๓. เอวี่ อย่างนี้, อย่างนั้น (ขยายนาม)	≈	วิเสสน
๒๔. เอวี่ อย่างนี้, อย่างนั้น (ขยายกริยา)	≈	กิริยาวิเสสน

นิบาตทั่วไป

(๑) นิบาตบอกกาลปะนะ

อาลปนนิบาต เรียกว่า อาลปน

๑. ยคฺฆเ	ขอเดชะ	๕. อาวุโส	ดูก่อนท่านผู้มีอายุ
๒. ภาเนเต, ภาทเนเต	ข้าแต่ท่านผู้เจริญ	๖. เร, อเร	เว้ย โว้ย
๓. ภาเน	แนะนำนาย	๗. เท	เฮ้ย
๔. อมโก	แนะนำผู้เจริญ	๘. เซ	แนะนำแม่สาวใช้

อาลปนนิบาต ขยายอาลปนนาม เรียก อาลปนนิบาต นั้นว่า วิเสสน

(๒) นิบาตบอกกาล

เรียกว่า กาลสตฺตมী

๑. อถ	ครั้งนั้น	๔. สายั	เย็น	๗. เสว	วันพรุ่ง
๒. ปาโต	เช้า	๕. สุเว	ในวัน	๘. สมฺปติ	บัดเดี๋ยวนี้
๓. ทิวา	วัน	๖. หิโย	วันวาน	๙. आयตี	ต่อไป

^๑ เช่น อถ ปาปานิ กมฺมานิ โน อชฺครเปตวตฺถ (๕/๕๘)

(๓) นิบาตบอกที่

เรียกว่า อาหาร หรือ ภินนาธาร

๑. อุทฺธิ	เบื้องบน	๗. พหิทฺธา	ภายนอก	๑๒. ปาริ	ฝั่งนอก
๒. อุปริ	เบื้องบน	๘. พาหิรา	ภายนอก	๑๓. หุริ	โลกอื่น
๓. อนุตรา	ระหว่าง	๙. อโธ	เบื้องต่ำ	๑๔. สมมุขา	ต่อหน้า
๔. อนุโต	ภายใน	๑๐. เหมฐา	ภายใต้	๑๕. ปรมมุขา	ลับหลัง
๕. ติโร	ภายนอก	๑๑. โอริ	ฝั่งใน	๑๖. รโท	ที่ลับ
๖. พหิ	ภายนอก				

(๔) นิบาตบอกปริจเฉท

เรียกว่า ปริจเฉทนต์ถ บ้าง, กิริยาวิเสสน บ้าง, วิเสสน บ้าง

๑. กิว	เพียงไร	๖. ยาวตา	มีประมาณเพียงใด
๒. ยาว	เพียงใด	๗. ดาวตา	มีประมาณเพียงนั้น
๓. ดาว	เพียงนั้น	๘. กิตดาวตา	มีประมาณเท่าใด
๔. ยาวเทว	เพียงใต้นั้นเทียว	๙. เอตดาวตา	มีประมาณเท่านั้น
๕. ดาวเทว	เพียงนั้นนั้นเทียว ^๑	๑๐. สมนตา	รอบคอบ ^๒

(๕) นิบาตบอกอุปมาอุปไมย

๑. วिय	ราวกะ	๓. ยถา	ฉนั้นใด
๒. อิว	เพียงดัง	๔. เสยยถา	ฉนั้นใด

๔ ศัพท์นี้ เรียกว่า อุปมาโชตก

๕. ตถา	ฉนั้นนั้น	๖. เอว	ฉนั้นนั้น

๒ ศัพท์นี้ เรียกว่า อุปเมยยโชตก

^๑ สมนตา นิยมใช้ในอรรถสัดตมิวิภัตติ เรียกว่า อาหาร^๒ ดาวเทว บางแห่งแปลว่า ในขณะที่นั้นนั้นเทียว ดู ชื่อสัมพันธ์พิเศษ (เล่มนี้, หน้า ๑๙๕)

(๖) นิบาตบอกประการ

เรียกว่า ปการตล

๑. เอวํ	ด้วยประการนี้	๓. กถํ	ด้วยประการไร
๒. ตถา	ด้วยประการนี้		

(๗) นิบาตบอกปฏิเสธ

๑. น โน โน มา	อย่า (ปฏิเสธบางบท)	เรียกว่า	ปฏิเสธ (ใน)
	(ปฏิเสธทั้งประโยค สัมพันธ์ปล่อย)	≈	ปฏิเสธนตล
๒. ว เทยว	เอว นันเทยว	≈	อวธารณ
๓. วินา	เว้น (เข้ากับนาม)	≈	วิเสสน
	(เข้ากับกิริยา)	≈	กิริยาวิเสสน
๔. อลํ	อ. อย่าเลย	≈	ลิจคตล หรือ
	อ. พอละ	≈	ปฏิเสธลิจคตล ^๑
๕. อลํ	อยู่หน้าธาตุว่ามี ว่าเป็น แปลว่า ว่าเป็น	≈	วิกติกตตา ^๒

(๘) นิบาตบอกความไต่ยืนเล่าลือ

เรียกว่า อนุสสวนตล

๑. กิร	ไต่ยืนว่า	๓. สุกํ	ไต่ยืนว่า
๒. ขลु	ไต่ยืนว่า		

(๙) นิบาตบอกปริกัป (คาดคะเน)

เรียกว่า ปริกปตล

๑. เจ	หากว่า	๔. อถ	ถ้าว่า
๒. สเจ	ถ้าว่า	๕. อปเปว นาม	ชื่อแม่ไหน
๓. ยทิ	มิว่า	๖. ยนฺนุน	กระไรหนอ

^๑ ดู ปรชธานพิเศษ (เล่มนี้, หน้า ๑๘๓)^๒ ดู วิกติกตตาพิเศษ (เล่มนี้, หน้า ๑๘๒)

(๑๐) นิบาตบอกคำถาม

เรียกว่า ปุจฉนตล

๑. กิ	หรือ, อะไร	๕. นนุ	มิใช่หรือ
๒. กถิ	อย่างไร	๖. อุทาทุ	หรือว่า
๓. กจจิ	แลหรือ	๗. อาทุ	หรือว่า
๔. นุ	หนอ	๘. เสยยถิทิ	อย่างไรนี้

(๑๑) นิบาตบอกความรับ

เรียกว่า สมปฏิจฉนตล

๑. อาม	เออ, พระเจ้าข้า	๒. อามนตทา	เออ, พระเจ้าข้า

(๑๒) นิบาตบอกความเตือน

เรียกว่า อุยโยชนตล

๑. อิงฆ	เชิญเถิด	๓. ตคฺฆ	เอาเถิด
๒. หนท	เอาเถิด		

(๑๓) นิบาตสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม

อยู่ในคาถา เรียกว่า ปทปุรณ

อยู่นอกคาถา เรียกว่า วจนาลงการ

๑. นุ	หนอ	๕. โข	แล
๒. สุ	สี	๖. วต	หนอ
๓. เว	เว้ย	๗. หเว	เว้น
๔. โว	โว้ย ^๑		

^๑ ยังมีอื่นอีก เช่น เส (๕/๑๑๓; ๖/๙๒; ๗/๑๕๒; ๘/๔๙, ๕๓), อสสุ (๖/๗๙), ตั (๗/๖๔)

(๑๔) นิบาตบอกเนื้อความต่างๆ
 นิบาตเหล่านี้ เรียกว่า กิริยาวิเสสน

๑. อทฺธา	แน่แท้	๑๑. อาวี	แจ้ง
๒. อวสฺสั	แน่แท้	๑๒. กวจิ	บ้าง
๓. นฺน	แน่	๑๓. มิจฉา	ผิด
๔. นานา	ต่างๆ	๑๔. มฺฐา	เปล่า
๕. ปฏฺจาย	จำเต็ม	๑๕. มฺฐา	แท้
๖. ปฏฺติ	จำเต็ม	๑๖. สกั	คราวเดียว
๗. ปฺน	อีก	๑๗. สตกฺขตฺตํ	ร้อยคราว ^๑
๘. ปฺนปฺนํ	บ่อยๆ	๑๘. สณิกั	ค่อยๆ
๙. ภยโย	ยิ่ง	๑๙. สยั	เอง
๑๐. ภยโยโส	โดยยิ่ง	๒๐. สามั	เอง

กิริยาวิเสสนที่ควรทราบ

ศัพท์เหล่านี้ เรียกว่า กิริยาวิเสสน

๑. สหตฺถา	ด้วยมืออันเป็นของตน	๒. สฺฏฺจ	ด้วยดี
๓. สมฺมา	โดยชอบ	๔. สกฺกจฺจั	โดยเคารพ
๕. สหฺสา	โดยพลัน	๖. วิสุั	แยกกัน
๗. อารา	ไกล	๘. อติวีย	เกินเปรียบ
๙. นิจฺจั	เนื่องนิตย์	๑๐. อภิกฺขณั	เนื่องๆ
๑๑. เกวลั	อย่างเดียว	๑๒. ปาฏฺิเยกั	เฉพาะอย่าง

^๑ แม้ศัพท์อื่นๆ ที่ลง กฺขตฺตํ ปัจจยฺ ใช้ในอรรถว่า ครั้ง, คราว, วาระ เช่น

ทวิตตฺกฺขตฺตํ สองสามคราว ติกฺขตฺตํ สามคราว

สตตฺกฺขตฺตํ เจ็ดคราว นวกฺขตฺตํ เก้าคราว ก็เรียกว่า กิริยาวิเสสน

อติ ศัพท์

เรียกชื่อ ได้ ๙ อย่าง

๑. แปลว่า ว่า...ดังนี้ (เข้ากับกิริยา)	เรียกว่า	อาการ
๒. แปลว่า ว่า...ดังนี้ (เข้ากับนาม)	เรียกว่า	สรูป
๓. แปลว่า ว่า...ดังนี้ เป็นต้น (เข้ากับนาม)	เรียกว่า	อาทยตถ
๔. แปลว่า ชื่อว่า (เข้ากับศัพท์ภายใน อติ)	เรียกว่า	สณณาโชตก
๕. แปลว่า เพราะเหตุนี้ (ไม่เข้าสัมพันธ์)	เรียกว่า	นิทสน
๖. แปลว่า เพราะเหตุนั้น (ไม่เข้าสัมพันธ์)	เรียกว่า	เหตุตถ
๗. แปลว่า ด้วยประการฉะนี้ (ไม่เข้าสัมพันธ์)	เรียกว่า	ปการตถ
๘. แปลว่า คือ (เข้ากับนาม)	เรียกว่า	สรูป
๙. แปลว่า แล, ดังนี้แล (ไม่เข้าสัมพันธ์)	เรียกว่า	สมาปน,
ปริสมาปน

ปัจจัย

(๑) โต ปัจจัย

๑. เป็นเครื่องหมาย ตติยวิภัตติ แปลว่า ข้าง	เรียกว่า	ตติยวิเสสน
๒. เป็นเครื่องหมาย ปัญจมีวิภัตติ แปลว่า แต่, จาก, กว่า	≈	อปาทาน
๓. เป็นเครื่องหมาย ปัญจมีวิภัตติ แปลว่า เพราะ, เหตุ	≈	เหตุ
๔. ถ้าไม่ออกสำเนียง ใช้โยคนาม	≈	วิเสสน

(๒) ทร ตถ ห ธ ธิ หิ หิณจัน ว ปัจจัย

๕. เป็นเครื่องหมาย สัตตมีวิภัตติ แปลว่า ใน	เรียกว่า	วิเสสน

(๓) ทา ทานิ รหิ ธุนา ทาจนั ชช ชุช ปัจจัย

๖. เป็นเครื่องหมาย สัตตมีวิภัตติ ลงในกาล	เรียกว่า	กาลสตุตมี

ชื่อสัมพันธพิเศษ

๑. แปลว่า คือ (มีวิภัตติและวจนะเสมอกัน)	เรียกว่า	วิเสสลาภี
๒. แปลว่า คือ (มีวิภัตติและวจนะไม่เสมอกัน)	≈	สรูป
๓. ยี่ ไค, ยสฺมา, ทิ เหตุใด	≈	กิริยาปรามาส
๔. กิการณา เพราะเหตุอะไร, เพราะเหตุไร	≈	เหตุ
๕. แปลว่า คือว่า (บทที่มีในคาถาอยู่หน้า)	≈	วิวริย
(บทอธิบายอยู่หลัง)	≈	วิวรรณ
๖. แปลว่า ชื่อว่า (บทที่มีในคาถาอยู่หลัง)	≈	สณฺญา
(บทอธิบายอยู่หน้า)	≈	สณฺณี
๗. แปลว่า ชื่อว่า (เช่น ติสฺโส ชื่อว่า ติสฺสะ)	≈	สณฺญาวิเสสน
๘. นาม ศัพท์ แปลว่า ชื่อว่า	≈	สณฺญาโชตก
๙. สาธุ ดั่งข้าพเจ้าขอโอกาส	≈	อายาจนตถ
๑๐. จ ปน, จ โข, โข ปน ก็แล	≈	นิปาทสมุห
๑๑. อถวา ปน, วา ปน ก็หรือว่า	≈	นิปาทสมุห
๑๒. วา, อปิจ, อถวา อีกอย่างหนึ่ง	≈	อปรนัย
๑๓. มณฺเณ เห็นจะ	≈	สัสยตถ
๑๔. กิสฺส, กิมตฺถํ, กิมตฺถาย เพื่อประโยชน์อะไร	≈	สมฺปทาน
๑๕. ยทตฺถํ เพื่อประโยชน์อันใด	≈	สมฺปทาน
๑๖. ยาวทตฺถํ เพียงไรแต่ความต้องการ	}	≈
๑๗. ยถฺเย เสยฺโย (แปลรวมกัน)		
๑๘. สพฺเพน สพฺพํ โดยประการทั้งปวง		
๑๙. ปเคว ก่อนนั้นเที่ยว		
๒๐. ปุนปฺปุนํ บ่อยๆ	≈	ปุนปฺปุนตถ
๒๑. เสยฺยถิทํ, ยทิทํ คือ (ไม่เข้าสัมพันธ)	≈	สรูปนิทฺสสน, ทฺสสนนิปาท

๒๒. กิมงค์ ปน ก็ อ. องค์อะไรเป็นเหตุเล่า

กิมงค์ ลิงคตถ ปน ศัพท์ ปุจฉนตถ

๒๓. อิติ ญาปนเหตุก มีอันให้รู้ว่า... ดังนี้เป็นเหตุ

อิติ ศัพท์ สรูป ใน ญาปน- ญาปนเหตุก กิริยาวิเสสนะ (ใน...กิริยาหลัง)

๒๔. ตถา อ. เหมือนอย่างนั้น ตถา คือว่า

ตถา ลิงคตถ และ วิวริย ใน...

๒๕. ดาวเทว ในขณะนั้นนั้นเทียว

เอา ศัพท์ อวธารณ เข้ากับ ดาวๆ กาลสตุตมี ใน...

๒๖. กินติ ศัพท์ กระทบ, อย่างไร เรียกว่า กิริยาวิเสสน

๒๗. อถ (เอา วิสสน) ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น

คือว่า ครั้นเมื่อความเป็นอย่างนั้น มีอยู่

อถ วิวริย ใน เอา วิสสน วิวริย

เอา วิสสน ของ ภาเวๆ ลกขณ ใน สนเตๆ ลกขณกิริยา^๑

คำเชื่อมสัมพันธ์

๑. วิสสน	ของ	๗. อวธารณ	เข้ากับ
๒. สลญาวิเสสน	ของ	๘. สลญาโชตก	เข้ากับ
๓. วิเสสลาภี	ของ	๙. อุปมาโชตก	เข้ากับ
๔. ปท/วากยสมุจจตถ	เข้ากับ	๑๐. อเปกขตถ	เข้ากับ
๕. ปท/วากยวิกุปตถ	เข้ากับ	๑๑. อิตถมภูต	ของ/ใน
๖. สหตถตติยา	เข้ากับ	๑๒. อพฆนตรกิริยา	ของ/ใน

ชื่อสัมพันธ์นอกจากนี้ เชื่อมว่า ใน

จบวากยสัมพันธ์

^๑ บางแห่งว่า อถ เป็น วิสสน (ดู เล่มนี้, หน้า ๑๘๘)

บรรณานุกรม

- กลุ่มศึกษานิรุกติศาสตร์, **คัมภีร์ ปทรูปสิทธิแปลและอธิบาย เล่ม ๑**,
กรุงเทพฯ: อุษากการพิมพ์, ๒๕๓๖.
- กองบรรณาธิการ โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดพระธรรมกาย, **สูตรสำเร็จบาลี
ไวยากรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ: ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด,
๒๕๔๗.
- บุญสืบ อินสาร, **เทคนิคการสัมพันธไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, นนทบุรี: เจริญผล,
๒๕๔๘.
- พระเทพปริยัติโมลี (สุทัศน์), **หลักสูตรบาลีไวยากรณ์ และหลักสัมพันธ**,
พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, กรุงเทพฯ : สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม,
๒๕๖๐.
- พระธัมมานันทเถร (แปล), **เนตติหะรัตถทีปนี อุปจารและนย**, กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- พระปริยัติวรคุณ (ถนอม ชินวิโส), **หลักสูตรบาลีไวยากรณ์**, ขอนแก่น :
สำนักเรียนวัดบ้านหนองกุง, ไม่ปรากฏปีพิมพ์.
- พระมหาชนะ ธรรมธโร, **ธรรมบทปริทัศน์**, พิมพ์รวมใน “อบรมบาลีก่อนสอบ
ภาค ๒ ปีที่ ๔”, กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- พระมหานิมิตร ธรรมสาโร และคณะ, **วิชาสัมพันธไทย ธรรมบท ภาคที่ ๕-
๘ ฉบับสมบูรณ์**, กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- , **วิชาสัมพันธไทย ธรรมบท ภาคที่ ๕-๘ ฉบับแก้ไข/ปรับปรุง**,
พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒.
- พระมหานิยม อุตตโม, **หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์**, ขอนแก่น : บริษัท คลัง-
นานาชาติธรรม จำกัด, ไม่ปรากฏปีพิมพ์.
- พระมหาบุญธรรม ปญญาวิชโร, **หลักสัมพันธ สำหรับท่องจำ**, กรุงเทพฯ:
สำนักเรียนวัดปากน้ำ, ๒๕๔๘. (แผ่นพับ)

พระมหาเวทย์ วรณญ, **บาลีไวยากรณ์**, นครปฐม : สถาบันพัฒนาการ
สาธารณสุข อาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

พระเมธีปริยัตยาภรณ์ (บุญชุม อคฺคธมฺโม), **คู่มือสัมพันธ์ไทย ประโยค
ป.ธ. ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, กรุงเทพฯ : นิลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๖.

พระอมราภีรักขิต, **อธิบายบาลีไวยากรณ์ สมัญญาภิธาน และสนธิ**, พิมพ์
ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระอริยวงศ์ และพระชาคราภิวังศ์, **คันถาภรณ์มัญชรี และคันถาภรณ์
วรรณนา**, กรุงเทพฯ: พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

ล่อง ทองเสวต, **หลักสัมพันธ์**, กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **บาลีไวยากรณ์
อักษรวิธี ภาคที่ ๑ สมัญญาภิธาน และสนธิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗,
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

-----, **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ นาม และอภัยยศัพท์**, พิมพ์
ครั้งที่ ๔๘, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

-----, **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ อาชยาด และกิตก์**, พิมพ์ครั้ง
ที่ ๓๘, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

-----, **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ สมาส และตัทธิต**, พิมพ์ครั้งที่
๓๖, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สามเณรอุทิศ ศิริวรรณ, **วิชา สัมพันธ์ไทย ธรรมบท ภาคที่ ๖**, กรุงเทพฯ :
เลียงเชียง, ๒๕๓๒.

เสนาะ ผดุงฉัตร, **คู่มือ วิชาสัมพันธ์ไทย ประโยค ป.ธ.๓**, กรุงเทพฯ: การ
ศึกษา, ๒๕๓๙.

ภาคผนวก

ผลงานการประพันธ์ และรวบรวม-เรียบเรียง

ของ พระมหานพพร อริยาโณ (สีเนย์)

๑

ดินสืออรุณ : นิทานธรรมบท สำนวนอีสาน

จ่ายผญาธรรม : พุทธศาสนสุภาชิต บาลี-ไทย-อีสาน

เอ็นสั่งเสียงผญา : มรณกถา เพื่อความไม่ประมาท

หลักสัมพันธไทย : สำหรับท่องจำ

ประโยคโบราณ : ในธัมมปทัฏฐกถา ภาคที่ ๑-๘

มงคลวิเสศกถาปกาสินี : สำนวนตัวอย่าง วิชา แต่งไทยเป็นมคธ

เลือดล้างบัลลังก์ทอง : นิทานธรรมบท สำนวนอีสาน

คาถาธัมมปทัฏฐกถา : ภาคที่ ๕-๘ แปลโดยพยัญชนะ

มังคลัตถวิภาวินี : ไชสงสัยให้นักเรียน ป.ธ. ๕

อรรถวิคหานุกรม : อรรถวิเคราะห์ที่ปรากฏในปฐมสมันตปาสาทิกา

สัททตถโชติกา : ศัพท์-สำนวนวิสุทธีมรรค ภาคที่ ๑-๒

บาลีไวยากรณ์ : อักษรวิธี วจิวภาค และวากยสัมพันธ์